Cristache GHEORGHIU

Tradiție sau liberul arbitru ?

EDITURA PASTEL, BRAŞOV, 2007

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României: GHEORGHIU, CRISTACHE Tradiție sau liberul arbitru? / Cristache Gheorghiu. - Braşov : Pastel, 2007 ISBN 978-973-8944-41-1 821.135.1-4

Introducere

Între egoismul extrem şi altruismul extrem, omul real îşi găseşte calea lui proprie, în funcție de personalitate, mediu, educație şi multe altele. Dintre cele două, egoismul este natural. „Elanul vital" al lui Bergson, „voința" ca sursă de viață la Schopenhauer şi alte idei asemănătoare reflectă ceea ce natura face în orice moment, începând cu cea mai mică celulă şi terminând cu cele mai mari şi complexe sisteme biologice: vrea să se dezvolte pe seama mediului înconjurător. Altruismul, în schimb, chiar dacă există în mod natural, nu atinge valori îngrijorătoare. Viața este cea care îl învață pe om să țină seama de ceilalți, devenind astfel altruist într-o măsură mai mare sau mai mică. „Duşmanul te ajută pentru că te limitează, îți dă formă şi te întemeiază" (Antoine de Saint-Exupèry, Citadela). Lupta pentru existență este esența oricărei ființe. De la cea mai mică celulă şi până la cele mai complexe organisme, viața este o neîncetată încercare de dezvoltare a individului pe seama mediului. Ea nu se opreşte decât atunci când îşi epuizează resursele sau întâlneşte un individ similar, cu care trebuie să împartă aceleaşi resurse („Libertatea mea se opreşte acolo unde începe libertatea altuia"). Idealul individual este, deci, unul egoist. Acest lucru este atât de evident, încât fraza anterioară pare un truism. Natura este interesată de existența şi nu de fericirea noastră. Chiar şi Hristos spune: „Iubeşte-ți aproapele ca pe tine însuți". Acceptarea aproapelui este, deci, ulterioară, vine din contactul cu mediul şi se învață, în timp ce egocentrismul este genetic şi nu ne foloseşte la nimic să ne prefacem că nu există. Putem însă să-l punem sub controlul rațiunii, ceea ce este cu totul altceva. Conştientizând limitele aspirațiilor sale, limite ce îi aduc nefericirea, omul şi-a construit prin religie un ideal opus egoismului, unul altruist până la abandonarea sinelui. Ea vrea să ne facă mai buni, foarte buni, impecabili, şi tocmai aici este eroarea, pentru că aşa ceva nu se poate. De ce o face, totuşi? Fiindcă îşi propune să contrabalanseze tendințele malefice din noi. Fiind însă un ideal, el nu este urmat, de fapt, de nimeni, iar religia ce l-a propovăduit devine cu timpul perimată. Omul real adoptă o atitudine intermediară, între egoismul fără scrupule şi altruismul absolut (dacă aşa ceva există), potrivit personalității sale. Contrar aşteptărilor, inteligența alegerii nu aparține teoriei, în cazul acesta religiei, ci omului real. Dar n-ar fi mai bine dacă teoria ar face aceasta şi ar recomanda ea o cale inteligentă între cele două idealuri absolute? „Viețuitoarele lipsite de rațiune îşi duc viața în armonie... Ce să mai vorbesc despre buna înțelegere care există chiar între fiarele cele mai sălbatice? Cruzimea leilor nu se manifestă între lei... Şarpele nu se năpusteşte

asupra altui şarpe, iar buna înțelegere dintre lupi a devenit chiar proverbială. Numai pe oameni educația nu-i uneşte." Am citat un paragraf întreg din Erasmus, pentru a arăta că dilema a existat în toate epocile. Aceeaşi atitudine dichotomică se practică şi în politică, mai ales atunci când vorbim despre democrație. O propagandă deşănțată ne face să credem că sistemul politic în care trăim, indiferent care este acela, este cel mai aproape de perfecțiune, sau cel puțin tinde către ea. În realitate, un grup restrâns conduce într-un mod cu atât mai pervers, cu cât propaganda pe tema democrației este mai intensă. Democrația este tot un ideal, iar pretenția de-a o realiza frizează ignoranța alegătorilor. De ce nu există un sistem politic în care principiul director să fie o soluție rațională şi nu una ideală? Am spus o soluție rațională şi nu Raționalismul, pentru că acesta din urmă a apărut el însuşi ca un curent filozofic opus teologiei, menit să scoată Europa din întunericul Evului mediu dominat de religie, dar ale cărui consecințe, între timp, au dus tot la exagerări, printre care şi comunismul. Logic ar fi ca prin educație să învățăm calea cea bună, rezonabilă, evitând erorile cauzate de exagerări într-o extremă sau alta. În majoritatea cazurilor, însă, prin educație, suntem dirijați către extrema opusă celei naturale, în speranța că noi vom fi cei ce vor găsi drumul corect. Creştinismul ne vorbeşte despre omul bun, care atunci când primeşte o palmă oferă şi celălalt obraz pentru încă una. În politică, deşi proprietatea este sursa progresului, pretindem că dorim o societate democrată, cu oameni egali între ei. Ipocrizie mai mare nu cred să existe. Concluzia firească, pe care o trage orice tânăr este că educația de acest fel nu-i foloseşte în viață, mai ales că această concluzie vine după ce a aflat că nu barza este cea care aduce copiii pe lume, că Moş Crăciun nu vine cu renii de departe şi altele de genul acesta. Urmează că el este cel care va trebui să-şi găsească singur drumul, ceea ce şi face, dar nu se ştie cu ce rezultate, pentru că, între timp, şi-a pierdut încrederea în educatori. Am reluat în acest volum unele idei risipite prin alte cărți, articole, Internet etc., pentru a susține teza principală.

Nu sunt Harper Lee şi nici Ion Creangă

Cele câteva întâmplări pe care le voi relata au ca scop reconstituirea condițiilor în care mi-au apărut unele întrebări şi, drept consecință, formularea unor răspunsuri, fie ele şi provizorii, parțiale sau greşite. Ele nu au nicidecum intenții autobiografice. Iată una: Către sfârşitul războiului, mai exact în primăvara anului 1944, familia mea a fost refugiată în celalalt capăt al țării, în Oltenia. Spun „a fost" şi nu „s-a", pentru că tatăl meu fusese ofițer şi – pentru asigurarea moralului lor – autoritățile au decis să pună la adăpost de vicisitudinile frontului familiile lor. Pentru început, am locuit într-un sat. Abia la începutul toamnei, fiindcă începeau şcolile, ne-am mutat în oraş. S-a întâmplat imediat după 23 august. Îmi amintesc momentul, pentru că a fost pentru prima dată în viața mea când am dormit sub cerul liber. Şirul de căruțe cu refugiați, organizat de garnizoană, fusese obligat să părăsească şoseaua şi să campeze timp de trei zile într-o poiană, de unde am privit coloanele nesfârşite de motorizate ale Armatei Sovietice ce se îndreptau spre vest. Nu importanța istorică a momentului mă preocupa pe mine atunci, ci o nedumerire pe care, încă înainte de a pleca, mi-o provocaseră localnicii mai în

vârstă, de-a dreptul speriați de venirea ruşilor. Cum nu ştiam ce diferență poate fi între nemții care plecau şi ruşii care veneau, încercam să mă lămuresc. În satul în care mă aflam temporar, nu călcase nici un picior de neamț. Eu, cel puțin, văzusem câțiva înainte de a ne refugia. Întrebarea mea era: „De unde ştiau aceşti țărani cu ce sunt mai răi ruşii, pe care încă nu-i văzuseră, față de nemții, pe care nu apucaseră să-i fi văzut?” Cum nedumerirea mea persista, am insistat să întreb, dar în zadar, pentru că singurul răspuns era ceva de genul: „Ce ştii tu, copile!”. Întrebarea mi-a revenit în minte de multe ori de atunci, chiar la mulți ani distanță, fiindcă ea era în contradicție cu deciziile din aceeaşi perioadă ale unor oameni culți, deci informați, dar care se pare că nu ştiau de ce sunt în stare ruşii. Între timp am aflat, dar cum se face că ei nu ştiau, nu-mi dădeam seama. Explicația este totuşi simplă: armatele ruseşti mai trecuseră pe acolo în decursul istoriei, aşa că înaintaşii țăranilor din zonă cunoscuseră pe pielea lor năravurile ruseşti. Cum se face că ceilalți nu ştiau? Nici măcar constatările lui Panait Istrati din „Spovedanie pentru învinşi”, scrisă în 1929, nu le atrăsese atenția. Orice intelectual cât de cât informat era la curent cu acest conflict, pentru că disputa provocată de emigrantul român antrenase nume dintre cele mai cunoscute ale timpului, ca Romain Rolland, Henri Barbusse etc., şi fusese intens mediatizată în toată Europa, mai ales în Franța. Ce-i drept, foarte puțini ştiau atunci ceea ce noi ştim astăzi foarte bine, şi anume că serviciile secrete sovietice mituiseră în mod convingător câțiva fruntaşi ai Partidului Comunist Francez, mai ales pe Henri Barbusse. În mod evident, dezvăluirile lui Panait Istrati cu privire la realitățile Rusiei sovietice nu numai că nu erau pe placul ruşilor, dar le dădea chiar o puternică lovitură de imagine. Adevărul despre comunismul sovietic începea să iasă la iveală pentru cei ce voiau să vadă. George Orwell a făcut-o, şi „Ferma animalelor”, publicată în 1945, este una dintre cele mai pertinente şi plastice descrieri a evoluției oricărui sistem comunist, dar mai ales pentru cel din fosta URSS. Şi iarăşi mă întreb: cum se face că acei țărani, mulți dintre ei analfabeți, percepeau mai bine realitatea decât majoritatea intelectualilor informați? Din perioada imediat următoare, îmi amintesc un slogan ce se vântura des: „Vin americanii!” Era în mod evident o speranță pentru mulți adulți, dar şi o nouă nedumerire pentru mine. Nu vedeam de ce ar face-o, tocmai atunci, din moment ce n-o făcuseră când ar fi putut s-o facă, mai ales că ruşii n-aveau nici cea mai mică intenție să-i lase. Ar fi însemnat să înceapă un nou război, de data aceasta între ruşi şi americani. Era cineva interesat s-o facă? Întrebarea mă depăşea, dar simțeam eu pe undeva că răspunsul era negativ. Ce-i drept, americanii paraşutaseră nişte ajutoare, din care eu m-am ales cu o bilă de circa 1 centimetru diametru, din sticlă colorată, care sărea foarte sus dacă era lăsată să cadă pe ciment, iar balconul casei noastre era un loc excelent pentru asemenea demonstrații. Trucul cu sticle colorate, pentru a scăpa de scâncetele copiilor, era însă ceva de care tocmai mă detaşasem. Cum se face că el funcționa încă la adulți? Li se atrofiase puterea de înțelegere? În munți, existau partizani care luptau, iar unii dintre ei mai şi mureau. Până la urmă, au murit aproape toți, şi ăsta nu mai era un joc cu biluțe din sticlă colorată. Că totul s-a dovedit a fi fost o aiureală, e limpede azi. Mai repede ar fi venit marțienii, decât americanii. Europa era clar împărțită în zone de influență, noi eram, din nefericire, în zona de influență sovietică, şi nimic nu avea să schimbe această situație pentru foarte

multă vreme. Era limpede că americanii şi Europa occidentală ne abandonaseră. Singura preocupare era supravieţuirea. Rămâne întrebarea: de ce s-a lansat zvonul „Vin americanii!”, zvon din cauza căruia au murit oameni şi s-au distrus cariere? Nu ştiu nici azi! În mod sigur, nu comuniştii l-au lansat. Îmi amintesc precis acest lucru, pentru că zvonul era vehiculat de către intelectuali cu vederi pro-occidentale pe care îi cunoşteam. Au fost păcăliţi? Cum şi de către cine? Cum se face că tocmai intelectualii s-au lăsat păcăliţi de către non-intelectuali, ca să mă exprim delicat? Sau poate că şi-au făcut-o singuri, ridicând speranţa la rang de viitor plauzibil? Înseamnă că nu erau realişti! Dacă ar fi fost greşeala unei singure persoane, am eticheta-o ca pe o eroare de logică în gândirea ei. Dar a fost un curent colectiv! Asta nu mai este o greşeală, ci produsul unei educaţii prost conduse. Puţin mai târziu, am cunoscut un domn, pe cât de interesant, pe atât de important pentru mine, pentru că mi-a marcat viaţa într-o măsură pe care n-o realizam pe atunci. De la el am învăţat limba engleză, într-o perioada când gestul meu era etichetat ca fiind cel puţin ciudat. Fusese deţinut politic, ulterior „eliberat”, dar cu domiciliu forţat într-un sat, fără drept de muncă şi fără nici o posibilitate materială de întreţinere. A supravieţuit prin mila unor săteni. Când l-am cunoscut eu, i se lărgise zona de restricţie de la nivelul satului, la nivelul oraşului, şi avea chiar dreptul la muncă, atâta doar că nu-l angaja nimeni. Atunci l-am ajutat eu, intervenind pe lângă un prieten. A obţinut o funcţie chiar onorabilă, pe care n-a mai părăsit-o până la pensionare, nici chiar după ce i s-au ridicat toate restricţiile. A fost traducător şi documentarist în biroul tehnic al celei mai mari întreprinderi din oraş. Înainte de război, ca fiu de moşier ce era, fusese ataşat cultural la ambasadele române din Paris şi Londra, foarte aproape de funcţia de ambasador, pe care ar fi ocupat-o atunci când ar fi ajuns la vârsta necesară. Pe atunci, un viitor ambasador într-o ţară importantă, nu era trimis ca ambasador în ţări mai mici, pentru ca apoi să fie transferat în ţări din ce în ce mai mari, ci lucra de la început în ţara pentru care se forma. După război, a luat cea mai catastrofală decizie a vieţii sale: a venit în ţară, pentru că era un moment politic important, iar el a apreciat că este oportun să fie aici şi nu la Londra. A fost arestat imediat. Aici trebuie să-l citez pe Petre Ţuţea: „În lupta cu evenimentele politice majore, omul basculează între eroism şi laşitate”. Omul meu s-a dovedit a fi un erou, chiar dacă aparenţele nu-l arătau. Eu l-am cunoscut, însă, după un deceniu şi jumătate de detenţie, timp în care caracterul lui este imposibil să nu se fi schimbat. Din nou a trebuit să constat că ceva se pare că nu funcţionează bine în educaţia noastră, chiar la cele mai înalte niveluri. O întâmplare aparent particulară mi-a rămas în minte pentru puterea ei evocatoare. Mi-a fost prilejuită pe când eram copil de către o mătuşă, soră a mamei. Ea fusese căsătorită cu un ofiţer, avansat cu timpul comandant al garnizoanei de jandarmi a judeţului Constanţa. A trăit fără probleme până la 14 iunie 1940 când, în timp ce ea prepara cafeaua, el a rostit ultimele sale cuvinte, pe când asculta radioul: „Natalia, a căzut Parisul”. Rămasă văduvă, a revenit în oraşul natal, unde avea o casă şi majoritatea rudelor, pe care le vizita periodic. Dacă ar fi fost numai casa, ar fi fost bine, dar ea mai avea şi întinse proprietăţi. Ceea ce n-a înţeles ea atunci a fost faptul că, după război, asemenea proprietăţi trebuiau cedate statului în mod benevol, pentru că altfel i se stabilea un impozit uriaş, imposibil de plătit. A fost prima formă de naţionalizare

practicată de comunişti. Odată intrați în imposibilitate de plată, proprietarii erau imediat arestați, ceea ce i s-a întâmplat şi ei. În închisoare n-a rezistat nici un an. Întâmplarea ce vreau s-o relatez s-a petrecut cu puțin timp înainte de a fi arestată. Era în vizită la noi, în timp ce eu urma să plec la o altă mătuşă, cea mai mare dintre surorile mamei, la circa 400 metri distanță. Pentru că se lăsase deja întunericul, ea m-a întrebat: „Bine, dar ție nu-ți este frică să mergi pe întuneric?" Nu-mi trecuse niciodată prin cap aşa ceva. Pe drum însă, cum una dintre străzi era străjuită de copaci înalți, începusem să aud tot felul de zgomote provocate de păsări, crengi ce cădeau etc. Atunci am realizat că frica este un sentiment indus, şi că întrebarea mătuşii, adresată unui copil, a fost o prostie. Frica este un sentiment subiectiv şi inoculat. Chiar la nivelul reflexelor, ea este unul dobândit şi nu unul înnăscut. Copilul mai întâi se frige şi apoi învață să se ferească. Mai târziu, „suflă şi în iaurt". A devenit deci fricos! De ce este nevoie să ne temem? Cine a născocit frica şi în ce scop? Religia o practică la cel mai înalt nivel. De asemenea, şi politica, evident cu scopul de a manipula oamenii. În timpul regimului de tristă amintire, religia căzuse în dizgrație, sau cel puțin aşa sperau politrucii. Ruşii îşi propuneau s-o înlocuiască cu doctrina marxistă. Frica față de Dumnezeu a fost înlocuită cu frica față de autoritățile politice, dar fără sentimentul de speranță, furnizat de religie. Nici măcar prostia cu „Vin Americanii!" nu mai era credibilă. Religia profundă, cea pentru adulți cu un oarecare grad de înțelepciune, nu era încă pentru vârsta mea. Cea simplistă, adică cea care dă soluții copilăreşti unor întrebări fundamentale, începând cu poveştile genezei, era la fel de puțin plauzibilă ca şi panaceul marxist. Tot din copilărie îmi amintesc o scenă întâmplată în plină stradă: o țigancă şi-a arătat fundul descoperit unui domn care o mustrase pentru nu ştiu ce. Evident, a făcut acest gest după ce luase o distanță suficientă pentru ca să nu mai poată fi prinsă. Scena mi-a rămas în minte pentru neputința omului civilizat în fața necivilizatului, a celui educat în fața celui ne-educat. Şi atunci, la ce bun educația, sau cel puțin o astfel de educație? O idee mi se tot învârtea în minte. La fizică, ni s-a explicat că atomii se compun dintr-un nucleu şi câțiva electroni ce se rotesc în jurul nucleului. Dimensiunea electronilor – ni s-a spus – este foarte mică, în raport cu raza orbitei pe care se mişcă. Nici dimensiunea nucleului nu este prea mare. Atomul, ca un corp compact, mi l-am imaginat asemenea unui obiect legat cu o sfoară şi rotit foarte repede, astfel că lasă impresia unui disc. Fapt e că materia propriu-zisă – nucleu + electroni – reprezintă, ca volum, foarte puțin în comparație cu volumul atomului, aşa după cum obiectul şi sfoara cu care este legat au un volum mult mai mic față de mărimea discului pe care îl descriu în mişcarea lor de rotație. Am aflat apoi că nici măcar nucleul atomului nu este compact, că şi el se compune din câteva particule, care, la rândul lor, se compun din altele şi probabil că lucrurile merg astfel la infinit. Infinitul mic! Rămâne atunci întrebarea: câtă materie propriu-zisă există în univers? Oricum, foarte puțină, mai nimic. Găurile negre (care au fost descoperite mai târziu) ar putea fi explicate ca zone în care mişcarea încetează şi atunci materia, foarte puțină, încape într-un degetar. In extremis, materia poate că nici nu există, cel puțin în sensul în care o percepem noi, adică ceva concret, pe care să pui mâna. Ar fi cel mai teribil paradox: nimicul care se învârte şi pare a fi ceva. Când sorii se sting şi când stelele pică, Îmi vine a crede că toate-s nimică. Se poate ca bolta de

sus să se spargă, Să cadă nimicul cu noaptea lui largă, Să văd cerul negru că lumile-şi cerne Ca prăzi trecătoare a morţii eterne... (Deştept băiat, Eminescu ăsta! În zilele noastre ar fi devenit astronom sau chiar fizician, pentru că de poezia modernă se ocupă doar cei ce au avut corigențe la fizică.) Pentru a nu rămâne în zona paradoxului, va trebui să admitem că ceva totuşi există, dar trebuie să fie al naibii de mic. Cu asta, teoria materialistă este salvată. Dar cine învârte toate aceste particule? De unde atâta energie? Şi uite aşa, ne-am întors la religie, cu observația că întrebările fundamentale vor rămâne pe veci nesoluționate şi că numai proştii aşteaptă răspunsuri la ele, în timp ce nenumărate probleme la îndemâna noastră să le rezolvăm, rămân nesoluționate, sau primesc rezolvări dintre cele mai nechibzuite. Când eram copil, aveam un vecin, tatăl unui prieten. Lucra la primărie. Toată lumea îl trata cu mult respect, iar el se comporta ca atare. Pe atunci, faptul că cineva era funcționar la stat era un indiciu suficient că cel în cauză este un om serios, corect şi conştiincios, motiv pentru care se bucura de întreaga considerație a urbei. Îl vedeam rar, pentru că era ocupat. De altfel, era şi un om foarte liniştit şi retras. Pleca de acasă devreme, întotdeauna corect îmbrăcat, venea târziu, aşa că doar la sfârşit de săptămână şi uneori în după-amiezile lungi de vară îl puteam vedea îngrijind micuța gradină de flori de lângă casă. Abia mai târziu, după ce am crescut şi a trebuit să scot un act de la primărie, am constatat că omul nostru era un funcționar mărunt. Doar conştiinciozitatea îl menținuse pe post, pentru că majoritatea personalului şi întreg staff-ul primăriei fusese înlocuit de către noul regim instalat imediat după război. Mă gândesc că astăzi nu mai există asemenea funcționari. Se ştie de ce! Fenomenul nu este singular şi nu este numai românesc. Se întâmplă în toată lumea, în mod sigur în Europa, semn că mentalitatea se schimbă. Sătui de minciuni, oamenii nu mai cred în autoritatea statului. Apar sentimente de frondă, de apărare sau de izolare, potrivit firii fiecăruia, în orice caz nu de participare. Fiecare încearcă să-şi evidențieze personalitatea şi să-şi pună interesele personale înaintea celor colective, chiar dacă societatea va avea de suferit. În concluzie, viața societății-stat este pe cale de dispariție.

La început a fost Cuvântul

Aşa scrie în Biblie, că la început a fost cuvântul. Asta nu are nici o legătură cu limbajul, pentru că ar fi absurd să credem că Dumnezeu a inventat mai întâi limbajul şi apoi pe toate celelalte: lumină, pământ şi apă, plante, animale etc. şi la urma de tot pe Adam, dar care nu avea cu cine să vorbească. Prin „Cuvânt” se înțelege aici „proiect”. Deci Dumnezeu a avut în minte mai întâi un proiect. De altfel, în unele limbi, termenul „cuvânt” a fost tradus cu echivalentul românesc pentru „verb”. Se sugerează deci ideea de acțiune. Dar înainte de orice acțiune, există o intenție, pe care eu am numit-o aici proiect. Orice proiect, ştim bine, are nevoie de îmbunătățiri, pentru că el nu poate fi perfect, nici măcar dacă este conceput de Dumnezeu. Dovada o găsim tot în Biblie, unde ni se descriu mai multe momente în care Dumnezeu însuşi a constatat, fie că proiectul poate fi îmbunătățit, fie că ceva nu este în regulă cu el şi trebuie operate unele modificări. De altfel, încă de la început, aflăm că: „Dumnezeu a văzut că lumina era

bună; şi Dumnezeu a despărțit lumina de întuneric.” Fraze ca aceasta se repetă. Chiar şi după ce l-a făcut pe Adam, constatând că nu i-ar strica să aibă alături şi o femeie, a creat-o pe Eva, cu riscul că a trebuit să-l strice puțin, luându-i o coastă. Potopul, trimiterea pe pământ a fiului său, sunt tot atâtea „manevre de corectare a traiectoriei". După Potop, întreaga umanitate s-a reconstituit într-un nou arbore. Aşadar, el a mers cu proiectul său din aproape în aproape, fără să fi avut de la început o imagine completă şi perfectă asupra produsului finit. O primă concluzie ce decurge de aici este lipsa unui final. Proiectul inițial se îmbunătățeşte continuu probabil încă şi azi. A doua concluzie este perenitatea unor asemenea revizuiri. Ele se vor întâmpla şi în viitor şi vor fi cu atât mai radicale cu cât erorile constatate în evoluția lucrării sunt mai mari. Iată de ce, Biserica greşeşte de fiecare dată când se cramponează de unele idei sau stări de fapt anacronice. Am plecat de la ideea că la început a fost Cuvântul. Are asta vreo importanță? Are! Nu Cuvântul şi nu pentru că ar fi fost la început, ci pentru că aşa scrie în Biblie, iar Biblia este cartea noastră de căpătâi, deci cartea care – indiferent dacă suntem sau nu credincioşi – ne-a călăuzit în ultimii ani (câteva mii), deci cartea pe care n-o putem neglija, fiindcă ar însemna să ne negăm pe noi înşine. Noi suntem produsul istoriei noastre şi istoria noastră a fost dependentă de religie, fie că ne place, fie că nu. Se putea altfel? Cu certitudine, nu! Cu altă Biblie, poate, dar am fi devenit altcineva. De ce? Să vedem! Oamenii acționează, în mare măsură, pe baza unor deprinderi dobândite încă din copilărie, deci dependente de educație. Prin educație nu înțeleg aici cunoştințele despre Shakespeare sau structura atomului, ci acele activități cu care s-a obişnuit, pentru că aşa a fost învățat, în special de către părinți. El nu se gândeşte de fiecare dată cum ar fi înțelept să procedeze, ci acționează aşa cum s-a obişnuit, iar asta vine din tradiție. Pe scurt, el este produsul tradiției, iar în trecut, religia este cea care a avut cel mai important rol în fixarea tradițiilor. Marea masă a oamenilor respectă regulile de conviețuire, pentru că aşa îi învață religia, pentru că aşa procedează orice credincios. Morții se îngroapă, pentru că aşa este creştineşte, va spune un creştin, deşi ei se îngroapă pretutindeni, indiferent de religie, din motive de igienă. Nu trebuie să ne aşteptăm, deci, ca preoții să creadă în toate dogmele religioase, dar ne aşteptăm ca ei să fie buni educatori în ideea păstrării de către oamenii simpli a celor mai folositoare tradiții, potrivit epocii respective. Am putea spune chiar buni pedagogi, mai ales dacă avem în vedere că primele şcoli au luat ființă pe lângă biserici şi mănăstiri. Am amintit Potopul. El există în toate religiile, indiferent dacă îl recunosc sau nu pe Dumnezeu. Între ele există, ce-i drept, mici diferențe de interpretare. Ei bine, tocmai aceste „mici" diferențe fac deosebirea dintre diferitele filozofii de viață ce stau la baza construcției sociale a locului şi momentului respectiv. Şi nu numai între religii, ci şi în interiorul aceleiaşi religii, iar diferența poate merge de la susținerea unei idei până la susținerea ideii contrare, ceea ce este – din păcate – valabil chiar în interiorul Creştinismului. Care au fost principiile inițiale ale Creştinismului şi care au fost cele practicate de Biserica Catolică în perioada Evului Mediu şi chiar şi după? Pentru a le analiza, ar trebui să stabilim ce înțelegem prin Creştinism, evident dincolo de nivelul povestioarelor. Nu este obiectivul meu în acest moment, aşa că, presupunând că cititorul avizat înțelege la ce mă refer, voi puncta doar câteva idei principale, pentru a putea trece dincolo de această fază.

Întrebarea este: cum de a fost posibil? Puţină istorie, fie şi foarte puţină, este necesară pentru înţelegerea evoluţiei, dar nu aici. Deocamdată, vom constata că, pentru a-şi realiza obiectivele, biserica s-a folosit de un uriaş aparat propagandistic. Pentru Evul Mediu, el aproape că se confundă cu ceea ce astăzi numim cultură. Pictura, filozofia, arhitectura, totul avea ca subiect principal religia, iar ca ţintă: îndoctrinarea enoriaşilor ca oiţe cuminţi în slujba înalţilor prelaţi. Neţinând seama de evoluţia societăţii, de dezvoltarea cunoştinţelor, a devenit tot mai evident pentru orice „oiţă" că ţintele sunt false. Cei puternici şi-au luat soarta în propriile lor mâini. Aşa s-a născut cultura faustică europeană. Cei mai slabi, însă, au nevoie de religie. Şi pentru unii şi pentru alţii, un moment de cotitură este pe-aproape. Să sperăm că nu va fi chiar atât de radical precum un potop, deşi amploarea schimbării este în mâinile noastre, fiindcă o corectură mică făcută la timp este mai eficientă decât una mare, efectuată forţat, după o catastrofă. De fapt, la început de tot a fost haosul, adică ceva fără formă, deci fără limite, ceva în care orice este posibil şi în care – tocmai de aceea – nu se întâmplă nimic deosebit. Dar a venit Dumnezeu, care mai întâi a făcut cerurile şi pământul, deci a trasat o limită între ele. Până aici, el nu a creat, ci a delimitat. Nu se spune nicăieri, nici în Biblie şi nici în altă parte, cum că cineva ar fi creat haosul. (Se pare că pe acesta suntem pe cale să-l creăm noi.) În toate religiile, haosul a existat dinainte. Pantocratorul este impropriu denumit astfel, pentru că el n-a creat, ci a separat. Poate că mai corect am spune că a organizat, dacă acest cuvânt n-ar fi aproape compromis prin prea multe activităţi umane greşit organizate. Dar să revenim! Trasând o line de demarcaţie între pământ şi cer, divinitatea a creat două restricţii: pământul nu mai putea fi cer, iar cerul nu mai putea fi pământ. Şi lucrurile nu s-au oprit aici. În continuare, a separat lumina de întuneric, pământul de ape etc., impunând limite după limite, restricţii peste restricţii. Şi nu s-a oprit nici aici: pe spatii din ce în ce mai mici a organizat materia în entităţi tot mai ciudate, realizând astfel mici monştri, printre care şi pe noi, oamenii, obligaţi astfel să ne luptăm cu tot ceea ce ne înconjoară, chiar şi între noi, pentru că limitele impuse de „creator" au devenit din ce în ce mai sufocante. Din haos, Doamne,-am apărut Şi m-aş întoarce-n chaos… Şi din repaos m-am născut. Mi-e sete de repaos. Nu este o invitaţie la lenevie, ci o lehamite de restricţii. Limitele fac din orice fiinţă un luptător, cu condiţia să fie dotat cu voinţă de viaţă. Aspiraţia către haos vine din dorinţa de a nu mai exista nimic care să ne deranjeze, nici măcar propriile noastre gânduri, de unde şi vocaţia pentru un haos interior. Ceea ce este cel mai ciudat este virusul pe care creatorul ni l-a inoculat: dorinţa noastră de haos nu ne îndeamnă să desfiinţam hotarul dintre noi şi cel de lângă noi. Dimpotrivă! Pentru că hotarul este cel care ne dă identitatea, iar noi ţinem la identitatea noastră mai mult ca la orice altceva pe lume, dorim s-o lărgim, să-i împingem hotarul cât mai departe, peste identitatea vecinului, în dauna lui, înglobându-l şi pe „el", dar rămânând „eu". „Noi" ar fi o nouă entitate, deocamdată abstractă, deci existentă doar ca ficţiune în minţile noastre, ori natura nu este abstractă. Desfiinţarea hotarului este o idee aproape romantică. Rămâne valabil doar impulsul extinderii hotarului meu, deşi această idee i-a venit şi vecinului, iar odată cu ea şi înfruntarea dintre noi este gata. Rezultă de aici că esenţa vieţii este inegalitatea! Sună ca o maximă. Nu ştiu dacă mi-a venit mie sau am citit-o undeva şi mi-a rămas în

subconştient, dar îmi place. În societățile primitive, relația om–divinitate era de tip mercantil: îți dau, îmi dai. „Fă să plouă că fac şi eu o jertfă". Morala nu avea un caracter religios. Ea aparținea oamenilor, ca sumă de reguli de comportare dictate în primul rând de conviețuirea cu semenii şi mai puțin de relația lor cu divinitatea. Pentru facilitarea comunicării cu divinitatea, au apărut oameni de tipul şamanilor. Ei nu aparțineau divinității, dar „aveau pilă la divinitate". Rezultă de aici că autoritatea divinităților-idoli era destul de mică, asemănătoare probabil cu încrederea cu care omul comun de azi, fie şi ateu, spune „Doamne-ajută" înaintea unui moment important, sau cu încrederea în superstiții. Înaintea unei spargeri, orice hoț se roagă să nu fie prins, rostind în gând acelaşi „Doamne-ajută" ca orice credincios, cu deosebirea că el o face cu mult mai multă ardoare. La creştini, divinitatea are inițiativa şi trimite mesaje oamenilor, mesaje din care aceştia află cum trebuie să se comporte pentru a fi pe placul divinității. Relația om-divinitate nu mai e la mica înțelegere, îmi dai – îți dau, este una autoritară. Legea morală vine de la Dumnezeu, care pretinde, nu se tocmeşte şi nu primeşte. Intermediarul nu mai e şamanul, ci preotul. În religiile orientale, individul se desprinde din universul imuabil, iar după un număr mai mare sau mai mic de reîncarnări revine în acest univers. Umanitatea este doar o sumă de indivizi izolați, aflați întâmplător împreună. În Iudaism şi Creştinism, umanitatea are o istorie, care începe cu conversația dintre Eva şi diavol, şi se va încheia cu Judecata de apoi. Aici nu individul contează, ci umanitatea, pentru că finalul va fi simultan pentru toată lumea. În ceea ce priveşte Creştinismul, constatăm că el nu a apărut chiar atât de brusc şi pe neaşteptate, precum le-ar place bigoților să creadă. Majoritatea filozofilor, chiar teologi, începând cu Sf. Augustin, recunosc în Platon un precursor al Creştinismului. M. Louis îl considera pe Platon ca „primul teolog sistematic". Totuşi, el spune: „Teologia lui Platon nu este aceeaşi cu teologia zilelor noastre. Platon face doar speculații dialectice în legătură cu fenomene şi maniere de trai ale poporului. Şi dacă, din vreme în vreme, silogismele sale filosofice află divinitatea, este doar rezultatul unui sistem de gândire şi nu un obiectiv anume. Platon analizează ideea de Dumnezeu. De asemenea, se ocupă de relațiile dintre pământean şi Dumnezeu. Dar Platon, când vorbeşte de divinitate, ca vârf al ideii, nu se referă întotdeauna la Dumnezeu ca ființă de cult. Ci îl confundă adeseori cu ideea atotcuprinzătoare a Binelui. Religia lui Platon nu este o credință, o invitație la închinăciune... Pentru Platon, era mai mult o invitație la dialog, o discuție asupra unui subiect de înaltă elevație între grecii culți, o căutare a unui adevăr asupra necunoscutului, când mintea are de ales între metafizică şi materialism... De aici, probabil, pentru unii cercetători s-a creat confuzia după care Platon se ocupa cu divinitatea." Mitologia greacă, plină de idei contradictorii, dovedind astfel plăcerea de a filozofa a grecilor, conține multe idei creştine, începând cu cea de democrație. Da, democrația este o idee creştină, sau invers: dacă toți oamenii sunt copiii lui Dumnezeu şi sunt egali în fața lui, atunci ei sunt egali între ei. Dacă egalitatea nu poate fi implementată imediat pe pământ, atunci să ne mulțumim cu ideea că există măcar în Rai şi poate că odată va veni şi pe pământ. Oricum, ideea de democrație este cert că a aparținut mai întâi grecilor. Ei încă nu creaseră o istorie în sensul unui ceva cu început şi – inevitabil – sfârşit. La ei mitul veşnicei reîntoarceri a fost în centrul filozofiei lor.

Pentru ei materia era finită, iar timpul infinit. Rezulta că aceleaşi forme vor fi reproduse în mod aleator după un timp, fie el şi foarte îndelungat. Iar ciclurile naturale zi-noapte, iarnă-vară etc., aveau să-i întărească această filozofie. Nietzsche a realizat şi el această idee. Amuzant este că lui i s-a părut că descoperirea îi aparține. Şi pentru că tot am intrat un pic în mitologie, am să-mi permit o mică comparație între cele două variante ale potopului: cea mitologică şi cea biblică. În varianta mitologică, supraviețuitorul potopului este Deucalion. El este sfătuit de către zeița Temis ca în drumul lor de coborâre de pe muntele Parnas să arunce în urmă toți bolovanii întâlniți în cale, deoarece ei simbolizează oasele străbunicii lor, Gheea, care este însuşi pământul. Din aceste oase apar oameni. Deci, în afara urmaşilor naturali – descendenții direcți din Deucalion şi soția sa Pira – mai apare o categorie de oameni, cei iviți din bolovani. Acest fapt avansează ideea a două categorii sociale, idee perfect valabilă într-o societate sclavagistă, care are două categorii de oameni: liberi şi sclavi, democrația vizându-i doar pe primii. Primul lor fiu, Elen, era considerat strămoşul grecilor (elini). De altfel, întreaga mitologie greacă, cu zei, semizei, eroi şi oameni, reflectă o societate cu structuri sociale bine definite. În versiunea biblică, potopul nu mai are asemenea consecințe. În schimb, urmaşii lui Noe se răspândesc şi stăpânesc lumea, organizați în clanuri familiale. Ideea de proprietate devine esențială, ca şi cea de familie, şi mai ales de descendență. Monarhia ereditară viitoare este tipul de organizare socială caracteristică pentru gândirea socială emanată de consecințele potopului biblic. Ea s-a dezvoltat ulterior în Europa şi îi este caracteristică, în special, în Evul Mediu. Evident că nu potopul a indus teoria, ci invers, teoria a invocat potopul, ca justificare doctrinară. (Peste tot potopul apare ca o soluție pentru renaşterea lumii după noi principii. Dacă azi s-ar invoca un nou potop, oare cum ar fi imaginată noua societate?) Prometeu, cel atât de elogiat de noi astăzi, n-a avut nici pe departe aceeaşi rezonanță în lumea grecilor de demult, şi mai ales nu era privit ca erou pozitiv, ci doar ca subiect de dezbatere, indisciplina lui față de Zeus fiindu-i trăsătura caracteristică. Iată ce-i spune Zeus lui Prometeu: „Le-ai dat oamenilor beția victoriei şi atât. Ştiu ei ce să facă cu focul, până nu-i înveți? Unii vor şti, dar aceştia sunt cei puțini. Şi ei vor deveni tiranii celor care nu ştiu şi care le vor deveni şerbi inconştienți. Ai dat focul câtorva, ca să-i lumineze pe ceilalți. Eu doream să-l dau tuturora. Desigur că şi tu o doreai, dar firea ta aprigă şi nepotolită nu te-a lăsat să faci treaba cu măsură şi să o faci în aşa fel, încât să fie bună. Şi m-ai încurcat”. Zeus era un zeu al progresului, nu al revoluției. „Oamenii nu primeau de la tine progresul, ci protestul. Ei nu aveau neliniştea zilei de mâine. Mintea le era plină doar de ură pentru stăpân”. (Ce bine ar fi dacă adepții comunismului ar fi citit sau ar citi puțină mitologie!) Odată cu Prometeu apare un sâmbure de revoltă împotriva unor reguli prea rigide şi a unui stăpân prea despotic: prea multe nelegiuiri îşi permite acest Zeus. Dorința de schimbare era evidentă, şi Dumnezeul cel milostiv şi drept era soluția aşteptată. Iar el a venit! Ne dăm seama acum că dumnezeul apocaliptic de mai târziu n-a fost decât reacția unor preoți care se simțeau mai bine în vechea doctrină a unei divinități punitive, poate chiar idoli, decât în a uneia plină de înțelepciune. De unde atâta înțelepciune, şi la ce le-ar fi folosit lor, preoți-politicieni, ce voiau doar puterea? Şi apoi, să nu uităm că însuşi Creştinismul a debutat ca religie a oamenilor sărmani. Că el a fost deturnat mai târziu

de către oamenii politici în asociere cu preoții, este limpede astăzi pentru suficient de multă lume. Oamenii îşi vor religia înapoi. Dar pentru aceasta ea trebuie curățată de impuritățile cu care a fost poluată. Nu pledez pentru revenirea la preceptele biblice, şi nici măcar pentru o religie anume, ci pentru o etică rezonabilă, şi nu pledez, ci doar intuiesc că ea va veni de la sine. Vorbind despre Biblie, ea este un amestec de istorie a poporului evreu, idei filozofice, etice, morale, recomandări de comportament şi igienă şi multe altele, cele mai multe înveşmântate într-o haină metaforică, uneori chiar cu valențe literare. Omul inteligent extrage ce trebuie. Celălalt, ce poate! Oricum, ea rămâne o carte de căpătâi pentru toată lumea. Vechiul Testament, scris în mare parte în timpul Exilului babilonian, într-o vreme când evreii se întrebau dacă vor mai continua să fiinţeze, reflectă dorința lor de a-şi face cunoscută istoria. Aşa se explică esența naționalistă a Iudaismului. Istoricii şi arheologii descoperă că tot mai multe din întâmplările relatate în Biblie au fost reale. Un lucru pare, totuşi, curios. Civilizația sumeriană, despre care noi am aflat relativ recent, le era bine cunoscută evreilor. Nu se putea să nu le fi fost cunoscută! De ce nu este pomenită în Biblie deloc? Ba este pomenită, dar într-o formă metaforică, iar încercarea de a o transforma într-o cosmogonie a fost o naivitate. Să aruncăm o privire în Geneza 2: 10, 14. „Un râu ieşea din Eden… şi se făceau patru brațe". „Numele celui de al 3-lea este Hidechel (Tigrul)… Al 4-lea este Eufratul". Poziționare mai exactă a Sumerului nici că se putea găsi. Edenul poate fi deci identificat cu Sumerul. Iar mai departe, în paragraful 15, aflăm că „Domnul Dumnezeu a luat pe om şi l-a aşezat în grădina Edenului, ca s-o lucreze şi s-o păzească." Omul nu stătea degeaba acolo. El muncea! Identificăm, astfel, în Dumnezeu un rege sumerian, care a acceptat pe teritoriul său un trib al evreilor, în schimbul efectuării unor lucrări. Cum ei nu şi-au respectat „contractul de muncă" şi au gustat din pomul cunoaşterii, adică au țintit mai sus decât le era permis, au fost expulzați. Mai mult, în Geneza 3,22, după ce Dumnezeu constată păcatul săvârşit de Adam şi Eva, el spune: „Iată că omul a ajuns ca unul din Noi...", deci Dumnezeu nu era singur. El vorbea în numele conducerii Sumerului şi îi acuza pe evrei că şi-au depăşit drepturile de angajați, infiltrându-se printre angajatori şi, probabil, erijându-se în şefi. Iar dacă mergem puțin înapoi, în Geneza 2:7, citim: „Şi Domnul Dumnezeu a făcut pe om din țărâna pământului....". Nu din pământ umed, care să poată fi modelat, ci din țărână. Iar traducerea engleză este mai directă. Ei spun „dust", adică praf. Interpretarea poate fi una singură: evreii erau ca praful: purtați de vânt, fără nici o noimă, în mod evident cu un grad de civilizație mult inferior sumerienilor, lucru, de altfel, dovedit. Dumnezeu, adică regele sumerian, i-a făcut oameni în sens figurat, acceptându-i în țara lui. Iar de când au fost alungați din cauza incorectitudinii lor, evreii speră ca Dumnezeu să-i ierte şi să fie acceptați din nou în împărăția sa. Această relatare metaforică a unui fragment din istoria unui trib de evrei a fost transformată în cosmogonie, atunci când preoții şi-au propus să transforme Biblia în document al religiei lor. Asta nu înseamnă deloc că Biblia n-ar fi decât o colecție de povestioare. Dimpotrivă, ea este prima carte de filozofie care merită să fie luată în seamă, dar trebuie interpretată inteligent, şi mai ales adaptată timpului. Probabil că pentru multă lume n-am spus nimic nou, dar trebuia s-o spun, ca să ne înțelegem limpede. Dacă Iudaismul este o religie națională, a fost rândul Apostolului

Pavel, ideologul Creştinismului, să ridice această limită şi să fondeze o religie universală. S-a născut astfel credinţa într-un Dumnezeu bun, iubitor de oameni, o credinţă a oamenilor sărmani, pentru care viaţa de apoi era singura mângâiere. Le-a trebuit aproape 400 de ani politicienilor să realizeze că toleranţa propovăduită de doctrina creştină poate fi folosită pentru a manevra mai bine oamenii. N-a fost greu deloc, deoarece chiar Biblia este plină de contradicţii fireşti, fiind o carte scrisă în perioade de timp diferite şi de către mai mulţi autori, fie ei şi inspiraţi. Alături de un Dumnezeu iertător, aflăm şi reminiscenţe ale unuia răzbunător, iar Apocalipsa distruge tot ce se clădise până atunci. Este evident că asemenea capitole nu mai sunt de inspiraţie divină, ci de una foarte lumească, mai exact, preoţească. Fapt e că, după 1000 de ani, Biserica catolică şi monarhia erau asemănătoare cu statul sovietic şi marxismul de mai târziu, iar Inchiziţia, precum NKVD-ul. Sensul doctrinei creştine fusese inversat, iar Dumnezeu se transformase într-un zbir, al cărui reprezentant pe pământ era însuşi regele, căruia oamenii îi datorau supunere. De aici şi ideea imnurilor de slavă şi a rugăciunilor. În Biserica catolică accentul cade pe patimile lui Iisus. Înălţarea, cea care încheie ciclul periplului Mântuitorului pe pământ şi îi dă sens, trece aproape neobservată, ca dovadă că preoţii catolici nu vor să înţeleagă nimic din mesajul christic şi că totul este pentru ei doar un pretext propagandistic. Omul simplu trebuie doar să pătimească, asemenea lui Iisus, şi să înalţe imnuri de slavă lui Dumnezeu şi regelui, trimisul său pe pământ. Cum s-a ajuns aici? În prima fază, barbarii – franci, goţi, vizigoţi, ostrogoţi etc. – au ocupat teritorii din fostul Imperiu Roman de Apus. Au făcut-o însă cu crucea în mână, pentru că episcopul Wulfila tradusese Biblia în alfabetul pe care tocmai îl inventase. În consecinţă, în Europa Occidentală Creştinismul a fost impus cu sabia unei populaţii fără apărare, de către armatele năvălitorilor. E lesne de imaginat câtă putere de convingere puteau să aibă. Efectele reţetei le putem vedea şi azi în America de Sud, unde aproape întreaga populaţie este în mod oficial catolică datorită conchistadorilor spanioli, dar indigenii îşi păstrează încă vechile credinţe. Acelaşi lucru se poate observa şi la indienii din Statele Unite. Ne explicăm astfel de ce era nevoie de Inchiziţie pentru a convinge lumea să nu se abată de la religie. Marii inchizitori nici măcar nu erau preoţi, ci jurişti, funcţia de inchizitor fiind o poziţie în structura aparatului de justiţie, şi nu în ierarhia bisericii. A avut şi momente de cumpănă acest cler. Din păcate, n-a încercat să-şi revizuiască atitudinea, ci doar să şi-o justifice mai bine pe cea existentă. Iar pentru că Occidentul, pe măsură ce devenea tot mai puternic, voia să se detaşeze tot mai mult de partea orientală a Europei, şi-a căutat şi doctrinari proprii. Catolicismul se comportă şi astăzi ca şi cum Iisus însuşi ar fi fost catolic. Dacă Iisus ar fi bănuit că efectul predicilor sale va fi o nouă religie, n-ar mai fi predicat nici o zi. El a vrut doar să îmbunătăţească practica religioasă a Iudeilor. Apostolul Pavel a fost cel care a pus bazele doctrinare ale Creştinismului. Dacă bisericile creştine de mai târziu, fie ele catolice, ortodoxe, protestante sau de alt fel, au urmat sau nu învăţătura părinţilor Creştinismului, asta se poate discuta. Bineînţeles, nu de către preoţi, pentru că ei îşi vor susţine fiecare poziţia partizană. Ca toţi cei ce, după ce ating puterea şi bogăţia, încearcă să-şi construiască un trecut cât mai glorios, Biserica catolică n-a scăpat nici ea de acest viciu. Cum şi puterea şi bogăţia ei erau mari, viciul a fost şi el pe măsură. Mai întâi, a pretins, nici mai mult nici mai puţin, că ea este

moştenitoarea pe linie directă a apostolului Petru şi, prin el, a lui Iisus Hristos însuşi, care îl proclamase pe acesta vicarul său pe pământ, dându-i „cheile împărăției" (Matei 16-19). Biserica catolică trebuia, însă, să umple golul întregii perioade barbare, pentru care avea nevoie de câteva personaje cu care să populeze acest vid. Unul dintre ele a fost Sfântul Augustin (354-410). Am toată considerația pentru el, dar acesta a fost înainte de toate un filozof, adept al lui Platon şi mare admirator al lui Cicero. La 19 ani, a fost atras de maniheism, religie cu iz oriental, bazată pe ideea reîncarnării. Atât filozofia platoniciană, cât şi maniheismul, îl vor marca pentru toată viața, chiar şi după trecerea lui la creştinism în 386, după moartea fiului său, eveniment ce se pare că l-a marcat profund din punct de vedere psihologic. Convertirea nu a fost un act formal, ci unul profund, de conştiință, pe care l-a redat în „Confesiuni". După cum era de aşteptat, el a abordat Creştinismul prin prisma filozofului, fiind mai curând un adept al stoicismului cu multe influențe diverse, decât un teolog dogmatic. Diversitatea curentelor ce se întâlnesc în formația sa intelectuală a permis teologilor de mai târziu să-l citeze în situațiile cele mai diferite, în conformitate cu scopurile lor. A fost contemporan cu mari teologi ai mileniului I, ca Vasile cel Mare (330-379), Grigore din Nysa (335-395), Ioan Hrisostom (Gura de Aur) (344-407) şi alții, teologi păstrați de Biserica ortodoxă, dar aproape uitați de cea catolică, mai interesată să-şi construiască o patristică proprie, decât să caute căile înțelepciunii. Greşeala aparține ambelor biserici: celei ortodoxe pentru exces de tradiționalism, iar celei catolice pentru dorința de separare cu orice preț. Sfântul Augustin aparține ambelor biserici, deoarece a trăit cu mult înainte de Marea Schismă din 1054. El este, însă, mai puțin invocat de Biserica ortodoxă, tocmai pentru acea parte a filozofiei lui ce nu este tocmai Creştină, dar este frecvent invocat de cea catolică, fiind considerat inspiratorul lui Tomas d'Aquino, dar găsindu-şi chiar şi mai târziu susținători prin janseniştii de la Port Royal, pe care însuşi Pascal i-a slujit până la o limită. Printre preceptele propovăduite de Sfântul Augustin, acceptate de Biserica catolică, dar respinse de cea ortodoxă, este şi cea a predestinării şi – ca o consecință a ei – cea a harului. Iată un citat din „Epistula ad Sixtum": „Cum Deus coronat merita nostra, nihil aliud coronat quam numera sua. Omne bonum meritum nostrum in nobis faciat nisi gratia." („Când Dumnezeu încununează meritele noastre, el nu încununează nimic altceva decât darurile sale. Nu meritul nostru înfăptuieşte în noi binele, ci numai harul.") Deşi toți oamenii sunt copiii lui Dumnezeu, Sfântul Augustin susține că unii sunt predestinați la fericire veşnică, în timp ce cei mai mulți (massa damnationis) sunt sortiți condamnării. Mai mult, Dumnezeu nu este obligat să se justifice în fața nimănui. Evident, această idee nu mai are nimic comun cu Creştinismul, cu un Dumnezeu bun, iubitor de oameni, în fața căruia toți sunt egali. Nu pot să nu remarc că această teorie este profund non-creştină. Iisus ne îndeamnă să-l căutam pe Dumnezeu pe drumul trasat de el, ceea ce n-ar avea nici un rost, dacă totul este predestinat, aşa cum considera Sfântul Augustin. Dacă la Sfântul Augustin această lipsă de logică se explică prin diversitatea formației sale intelectuale (filozof păgân, adept al maniheismului şi convertit târziu la Creştinism), la Biserica catolică de mai târziu explicația o găsim în interesele ei politice. Ea dorea stabilitatea unei societăți deja ierarhizate, în care poziția celor din vârf nu trebuia amenințată, pentru că – nu-i aşa? – ea era obținută prin „harul

primit de la Dumnezeu". Această tendință este vizibilă şi în arta bisericeasca catolică, artă orientată pe înfăţişarea cu precădere a patimilor lui Iisus, în timp ce, în cea ortodoxă, mai optimistă, accentul este pus pe Înviere şi Înălțare, act final ce dă logică lucrării lui Iisus pe pământ şi un sens vieții oamenilor. În timp ce Catolicismul îşi doreşte un om dator să sufere şi să implore mila, Ortodoxismul vede în Creştinism o speranță întărită tocmai de Învierea şi Înălțarea lui Iisus, deci în revenirea la normal. Se vede aici influența orientală a Universului imuabil, în care Creştinismul apare doar ca un intermezzo între Geneză şi Judecata de apoi. Dacă pentru Iisus normalul înseamnă revenirea alături de tatăl său, pentru omenire este de aşteptat să existe o stare, dacă nu ca în rai, cel puțin mai bună decât cea actuală, stare la care se poate ajunge prin strădanii proprii şi nu exclusiv prin grația lui Dumnezeu (la recomandarea reprezentanților săi de pe pământ). Din punct de vedere moral, ideea predestinării este de-a dreptul dezastruoasă, pentru că ea răpeşte omului orice speranță, din moment ce eforturile lui nu contează, iar Dumnezeu, asemenea idolilor din preistorie, este capricios şi răuvoitor cu marea majoritate a oamenilor. (Ceea ce mi se pare un anacronism este faptul că teoria predestinării a fost însuşită şi de către J. Calvin şi repusă în circuitul de idei religioase europene în bisericile reformate mai recente.) Ceea ce a valorificat – mai exact a speculat – Biserica Catolică din opera Sfântului Augustin a fost disputa dintre el şi Pelagius, şi ea ține de dorința bisericii de a reconcilia credința cu rațiunea, după ce tocmai abandonase rațiunea. Dar abia după ce şi-a îngenuncheat adversarul, Sfântul Augustin a realizat că acesta avea dreptatea lui, iar subiectul a rămas la fel de deschis ca înainte. Un alt principiu pentru care se contrazic bisericile creştine este acela al Sfântului Duh, şi anume dacă el purcede numai de la Dumnezeu Tatăl sau şi de la Dumnezeu Fiul. Multă vreme n-am înțeles de ce ar fi acest lucru atât de important şi de ce se înverşunează preoții atât de tare în jurul lui. Am înțeles doar atunci când am realizat implicațiile politice ale acestui principiu. În Biserica ortodoxă, sub influența filozofiei greceşti, există concepția că Sfântul Duh poate pogorî şi asupra unei comuniuni de credincioşi, nu numai asupra unui singur individ. Inițial, Biserica creştină nu era ierarhizată atât de riguros precum a devenit Biserica catolică mai târziu, care are în vârf o singură persoană, pe Papa. Odată cu Carol cel Mare, „uns" împărat de către Papă în anul 800, adică din clipa în care Papa, şi numai Papa, a dobândit dreptul de a „unge" împărați şi regi, pentru că el era singura persoană de pe pământ ce putea comunica direct cu Dumnezeu, ei bine, din acel moment, Biserica catolică a căpătat o rigiditate nu numai ierarhică, ci şi doctrinară. Firul de la Dumnezeu şi până la cele mai mărunte făpturi lumeşti trebuia să fie cât mai precis, pentru ca biserica să țină cu mână forte întreaga societate. Aşa cum numai Dumnezeu transmite Sfântul Duh cui vrea el, numai Papa îşi transmite voința cui vrea el. Biserica sprijină monarhia, iar monarhia se sprijină pe biserică. Cea mai mică slăbiciune ar fi însemnat în concepția lor o slăbire a întregului angrenaj. Explicația este, deci, politică şi economică. Către sfârşitul primului mileniu, în Europa occidentală, au început să ia amploare monarhiile ereditare. Cu alte cuvinte, un grup de familii feudale, majoritatea de origine germanică, şi-au propus să stăpânească Europa. Moştenitor al fostului Imperiu Roman, unde împăratul era, de regulă, impus de către armată, Imperiul Bizantin a rămas deoparte, mai întâi din cauza mândriei

bizantinilor, apoi din cea a occidentalilor. Şi astăzi istoriografii occidentali tratează încă cu dispreț tot ceea ce este legat de Imperiul Bizantin, denigrându-l. Procesul de închegare a monarhiilor occidentale a început dinspre Franța şi s-a dezvoltat, din aproape în aproape, către est. Țările române au intrat sub influență turcească înainte de a se integra în viitoarea comunitate europeană; domnitorii noştri nu au apucat să se înrudească cu regii occidentului. Mai târziu, prin căsătorii aranjate după criterii politice, chiar şi Rusia a intrat în acest grup elitist. Prima integrare recunoscută a României în Europa a avut loc prin numirea regelui Carol I, deşi în momentul acela cuvântul de ordine devenise deja democrația, şi nu monarhia. Că biserica şi politica au fost frați siamezi este deja un adevăr ultracunoscut. Să-l amintim doar pe Leon X, papă al Romei (1513-1521), membru al faimoasei familii florentine a Medicilor care, grație puterii ei economice, joacă în secolele XII–XVIII un rol esențial în politica Florenței şi chiar a întregii Italii. Următorul pe lista doctrinarilor catolici a fost Tomas D'Aquino. Acesta are cel puțin calitatea de a fi fost un teolog autentic. Conştient că religia devine tot mai ruptă de cursul gândirii filozofice, trăind în secolul XIII (1225-1274), a încercat o racordare a filozofiei catolice la cea a lui Aristotel, deci a rațiunii cu religia, cu alte cuvinte, a vrut să amestece apa cu focul (acquam igni miscere). Canonizat, ridicat la rang de fondator de filozofie, reluat de contemporaneitate sub forma neotomismului, n-a reuşit să construiască imposibilul, deşi a scris enorm de mult. Ca să fiu puțin răutăcios, pot spune că Tomas D'Aquino, numit şi „Doctor angelicus", a devenit din doct în îngeri, doctor al îngerilor, care, într-adevăr, au din ce în ce mai multă nevoie să fie tratați. Papa Leon al XIII-lea, în enciclica Aeterni Patris (Părintelui veşnic) din 4 august 1789, îl adopta ca filozof oficial al Bisericii Catolice. Este sanctificat în 1323, sub papa Ioan al XXII-lea. Şi-a expus doctrina în câteva opusuri de referință, cel mai reprezentativ fiind Summa Theologica. O încercare disperată de mai târziu de a răspunde dezvoltării din ce în ce mai accentuate a Raționalismului a fost atragerea lui Pascal pe post de vârf de lance. Doar că Pascal, matematician, fizician şi abia la urmă filozof, şi-a dat seama că nu poți apela la rațiune pentru a lupta împotriva rațiunii. Ceea ce ar fi trebuit să fie cartea sa de căpătâi, pentru scrierea căreia fusese cooptat, „Apologia Creştinismului", n-a scris-o niciodată. „Pensées", singura pe care o avem, a fost publicată postum şi este o culegere periată şi trunchiată de cei de la Port Royal, conform intereselor lor. De ce se angajase atunci să lucreze pentru ei? Frământările interioare ale lui Pascal, complexitatea gândurilor lui, sunt egale cu întreaga problematică creştină. Ar trebui o carte numai despre asta. Pascal, din om de ştiință, s-a dedicat bisericii. Asta nu înseamnă că s-a stricat la cap, cum le place materialiştilor să creadă, dar nici că ar fi avut o minte slabă în tinerețe şi s-a deşteptat brusc, aşa cum le-ar place preoților să creadă, pentru că realizările lui ştiințifice dovedesc un intelect superior majorității teologilor cunoscuți de la Hristos încoace. În plus, el n-a fost niciodată străin de religie. A crescut într-un mediu religios şi a fost preocupat de religie toată viața sa. N-a fost nici o convertire, ci doar o schimbare a „jobului", bazată pe aprecierea că, laolaltă cu janseniştii de la Port Royal, poate fi mai eficient, cel puțin în privința comunicării cu lumea. Nu trebuie să uităm declarația sa: „Am petrecut multe zile studiind ştiințele abstracte, dar numărul prea mic de oameni cu care pot comunica în domeniul ştiințific m-a dezgustat". Problema lui era

una de comunicare. În final, Pascal ne lasă în plină dilemă: dacă nu te supui rațiunii, eşti un prost; în schimb, dacă nu te supui lui Dumnezeu, eşti nefericit. Fericit şi prost, sau deştept şi nefericit! Iată alternativele oferite, primul de către religie, al doilea de către rațiune. Oare chiar să nu existe altă variantă? Interpretările deformate ale catolicismului nu l-au lăsat indiferent nici pe Luther. Între timp, preoții catolici, în frunte cu papa, deveniseră un fel de şamani mai evoluați, iar mesajul lui Hristos îl uitaseră cu totul. Întrebarea lui a zguduit lumea creştină: De unde îi vine omului mântuirea? Şi tot el se întreabă retoric: „Să-l crezi milos pe cel care salvează atât de puține suflete şi care condamnă atât de multe; să-l crezi drept pe cel care prin voința sa ne face cu necesitate condamnabili, astfel încât pare să se bucure de chinurile nefericiților... este mai degrabă demn de ură decât de iubire. Or, dacă aş putea înțelege pe cale rațională cum poate fi milos şi drept acest Dumnezeu, ce dovedeşte atâta mânie şi nedreptate, n-ar mai fi nevoie de credință". Teoretic, Pelagius fusese anihilat de mai bine de o mie de ani, în timp ce Sfântul Augustin era socotit unul dintre părinții Bisericii Catolice. Şi totuşi, lumea nu se împacă cu acest gând. De ce? Pentru că Pelagius avea dreptate. „Ceea ce probează rațiunea nu poate fi revendicat de divinitate (credință)". Şi totuşi omul are nevoie de mântuire, iar mântuirea nu poate veni decât de la Dumnezeu. Care Dumnezeu? Cel bun sau cel rău? Cel care ne promite raiul sau cel ce ne amenință cu Apocalipsa? Cel drept, care ne judecă cu dreptate faptele, sau cel capricios, care iartă pe cine nu te aştepți şi chinuieşte pe cel credincios? Şi dacă el este atât de capricios, cum ar trebui să ne comportăm noi, ca să-i fim pe plac? Această ultimă întrebare – evident retorică – este suficientă pentru a constata că biserica a adoptat un drum greşit, nefiind capabilă să indice o cale, o morală. Din clipa în care ea nu mai are o direcție clară, care să ofere oamenilor un minimum de etică, ea şi-a încetat rolul, şi-a pierdut creditul. Simplul îndemn la imnuri de slavă şi implorarea ajutorului lui Dumnezeu este o revenire la credințele primitive în idoli, iar preoții sunt asemenea şamanilor. Lipsa respectului pentru adevărul istoric nu i-a părăsit nici azi pe occidentali. Au început totuşi să recunoască un adevăr mai mult decât evident, şi anume, rolul jucat de greci în apariția Renaşterii, rol amplificat de masiva emigrare a acestora din Constantinopole, amenințat de expansiunea turcească. În exprimare apuseană însă, această afirmație sună cam aşa: „Italia a beneficiat de cărțile aduse de imigranții greci, cărți prin care au redescoperit valorile antichității". Ca şi cum grecii erau nişte imbecili pe post de cărăuşi ai unor obiecte despre care ei nu aveau nici o idee. Invidia celor din teritoriile barbare pe ceea ce reprezenta partea civilizată a Europei primului mileniu creştin, Imperiul Bizantin, încă mai dăinuie. Că, în final, a avut câştig de cauză rațiunea, ne dovedeşte căderea în dizgrație a bisericii catolice împreună cu monarhia. Astăzi, vorbesc despre religie mai mult politicienii, care însă sunt la fel de interesați de cele sfinte, pe cât sunt de interesați de democrație, societate etc., după cum le indica numele partidului în care, întâmplător, şi-au găsit un loc: democrat-creştin, social-democrat de ziua 7-a, sau orice altă combinație posibilă. Orice societate are înțelepții ei, sau dacă nu sunt tocmai înțelepți, cel puțin filozofează (philo+sophos), adică sunt iubitori de înțelepciune. Poate că toți oamenii filozofează, sau aproape toți (am oarece îndoieli asupra politicienilor), cu excepția bigoților. Unii o fac mai bine, alții mai puțin bine, unii accidental, alții mai

perseverent, dar o fac. Se naşte astfel un curent filozofic, de regulă, în opoziție cu cel oficial. Apar, bineînțeles, şi filozofi autentici, cu putere de pătrundere şi o largă cunoaştere cărturărească, dar şi empirică. Ei construiesc o nouă paradigmă. Din păcate, asemenea oameni nu au şi abilități de comunicare. Pentru plebe, ei par a fi nişte ciudați. Apar atunci profeții: oameni ce, dimpotrivă, sunt deosebit de înzestrați tocmai în privința comunicării şi care sunt, în acelaşi timp, şi suficient de inteligenți pentru a-i înțelege pe filozofi. După părerea mea, majoritatea creatorilor de mari religii au fost din această categorie. Interesant de observat că, în viata lor, a existat aproape întotdeauna o perioadă de meditație în care este de presupus că profetul şi-a stabilit strategia prin care să convingă mulțimea de ideile filozofice pe care şi le însuşise. Oamenilor trebuie să li se vorbească pe înțelesul lor şi nu în limbaj filozofic. Ei au nevoie de minuni, parabole şi, mai ales, de poveşti. Aşa apare o nouă religie, menită să implementeze în mase paradigma filozofică. Prin intermediul unor metafore, recomandări, sfaturi etc., se fixează tradiții. Omul simplu respectă tradiția. El nu acționează din motive raționale, ci pentru că aşa a fost învățat. Chiar şi cei mai înțelepți nu gândesc fiecare pas, ci merg din obişnuință. Doar paşii importanți trebuie gândiți, dacă se poate. Până aici totul este perfect. Atât filozofii, cât şi profeții, au cele mai bune intenții. Odată cu religia, apar însă preoții. Aceştia sunt oameni obişnuiți, care văd în biserică un job. Nu fără motiv, Octavian Paler observa: „Iezuiții au făcut din credință o afacere". Uneori, e chiar mai rău: „ucid în zile de lucru, iar duminica se spovedesc cu modestie" (Sartre). Ideea originală se diluează, interesele particulare o poluează tot mai mult, astfel încât se ajunge până la opusul ei. Şi astfel, „Les aveugles nous apprennent à voir (Jules Renard). Nu trece mult şi politicienii găsesc căile prin care noua religie poate fi folosită în interesul lor. Ea serveşte drept bază pentru propaganda politică. În acest moment nu mai e nimic de făcut, decât poate de inventat o nouă religie. Ceea ce nu înseamnă că aceasta va fi mai bună decât precedenta. Istoria ne dovedeşte că nu. Ideile cele mai generoase, prin deformare, nasc politici dintre cele mai dezastruoase. Să urmărim succint evoluția principalelor religii. - Credințele vechi orientale sunt cu totul paşnice. Prea paşnice! Atât de paşnice, încât au ca efect inhibiția oamenilor. - În mitologia greacă, războiul apare în mod aleator, din pricini mărunte, şi se limitează la mici lupte, mai mult dispute locale. Oricum, el nu este căutat. - Odată cu evreii, apare ideea de națiune, iar războiul devine un instrument indispensabil pentru atingerea scopului divin: națiunea aleasă, adică națiunea destinată să le domine pe celelalte. Dominația nu poate fi realizată decât prin forță, deci războiul este pe cât de divin, pe atât de iminent. Iar pentru că războiul se duce cu oameni, aceştia trebuie educați corespunzător. Vechiul Testament ne spune: „Dar, dacă se întâmplă o nenorocire, vei da viață pentru viață, ochi pentru ochi, dinte pentru dinte, mână pentru mână, picior pentru picior, arsură pentru arsură, rană pentru rană, lovitură pentru lovitură." (Exodul 21;23-25); „Dacă cineva răneşte pe aproapele lui, să i se facă aşa cum a făcut şi el: frântură pentru frântură, ochi pentru ochi, dinte pentru dinte; să i se facă aceeaşi rană pe care a făcut-o el aproapelui său." (Leviticul 24;20); „Ochiul tău să fie fără cruțare: viață pentru viață, ochi pentru ochi, dinte pentru dinte, mână pentru mână, picior pentru picior." (Deuteronomul 19;21). - Creştinismul pleacă de la o idee cu mult mai nobilă. Din Noul Testament, aflăm că: Ați auzit că s-a zis: „Ochi

pentru ochi şi dinte pentru dinte". Dar eu vă spun: Să nu vă împotriviți celui care vă face rău; ci oricui te loveşte peste obrazul drept, întoarce-i şi pe celălalt. Orişicui vrea să se judece cu tine şi să-ți ia haina, lasă-i şi cămaşa. Dacă te sileşte cineva să mergi cu el o milă, mergi cu el două. Celui care îți cere, dă-i; şi nu te întoarce de la cel care doreşte să se împrumute de la tine" (Matei 5.38-42); Ați auzit că s-a zis: „Să iubeşti pe aproapele tău şi să urăşti pe vrăjmaşul tău." Dar eu vă spun: iubiți pe vrăjmaşii voştri, binecuvântați pe cei care vă blestemă, faceți bine celor care vă urăsc şi rugați-vă pentru cei care vă insultă şi vă prigonesc. (Matei 5,43-44). Europa Occidentală a eliminat ideea de „națiune aleasă", dar au reținut ideea de națiune şi războiul ca mijloc de impunere a voinței politice a oricărei națiuni în fața tuturor celorlalte. Ideea cu obrazul era, oricum, desuetă. Dumnezeul blând pleacă în cruciade, de fapt, expediții de jaf. Şi n-au fost numai cruciadele. În secolul al XVI-lea, Eramus din Rotterdam (1466-1536) scrie: „Nenorocirile îi unesc până şi pe cei răi – spune un proverb. Numai pe creştini nu-i uneşte nici binele, nici răul. Şi, ce ruşine! Creştinii se luptă mai fără cruțare decât iudeii, decât păgânii şi decât fiarele. Iudeii aveau diferende aproape numai cu străinii, pe când creştinii sunt în alianță cu turcii, dar se războiesc între ei." Sau, tot el: „Ce mârşavă este limba preoților care îndeamnă la război, care ațâță la rele, care îndeamnă la dezastre! În Anglia, ei ațâță împotriva francezilor, în Franța, ațâță împotriva englezilor." Şi asta în numele aceluiaşi Dumnezeu. S-ar crede că Erasmus ar fi fost necredincios. Dimpotrivă! Tocmai din cauza credinței el se revoltă împotriva preoților trădători ai credinței. Din păcate, soluția lui este naivă, dovedind încă o dată că rămâne încarcerat în aceeaşi dogmă: „La voi fac apel, fruntaşi şi dregători, ca bunăvoința voastră să vină în ajutorul înțelepciunii regilor şi al pietății papilor". Pe greci i-am scos din ecuație; au fost prea deştepți, chiar şi pentru noi, ca să nu mai vorbim pentru epoca în care au produs valori de referință, încă actuale. Prin mitul Veşnicei Reîntoarceri, caracteristic lor, vedem legătura cu religiile orientale. („Omul nu e nimic mai mult decât umbra unui fum" – Eschil, „Omul nu este decât întâmplare", „Lumea nu moare niciodată, pentru că începutul se uneşte cu sfârşitul, ca un şarpe care îşi muşcă coada", „Omul este un Dumnezeu căzut care îşi aminteşte de cer" etc.). Dar „Omul este o jucărie făcută de zei" ne aduce în plină Geneză biblică. Prin Platon întrezărim Creştinismul. Cât despre Democrit şi Leucip, aflăm în ei creatorii teoriei atomiste a Universului. Aproape pentru orice descoperire, chiar dintre cele mai moderne, aflăm că a existat măcar un embrion în gândirea greacă. Entuziasmul grecilor era pentru bucuria de a trăi şi nu pentru înfrângerea vre-unui inamic imaginar (entuziasm = en-theon-siasmos = starea în care zeul sălăşluieşte în tine). Dar cu măsură! Chiar şi stoicismul îşi are rădăcinile tot în morala greacă, care este, în esență, o morală ascetică şi purificatoare, care nu creează binele în noi, ci curăță binele care, prin natura noastră, se află în noi (credeau ei) de răul care s-a aşternut peste el din afară. De unde se vede că şi grecii au mai greşit. „Zeii grecilor îşi pierdeau subit simțul divinității când dădeau cu ochii de o femeie frumoasă" (Paler). Asta pentru că aşa sunt grecii: iubesc viața, iar religiile sunt scrise de oameni, potrivit aspirațiilor lor. Absența unei clase sacerdotale ierarhizate a împiedicat formarea unei teologii, atât la orientali, cât şi la greci, şi tocmai lipsa acestei clase i-a făcut mai înțelepți. Altfel, ar trebui să tragem concluzia că, în timp, omenirea a devenit tot mai

puțin rațională, în ciuda Raționalismului de care facem astăzi atâta caz. Religia face parte din istoria civilizațiilor, cu bunele şi relele ei. Prin religie se fixează tradițiile şi ritualul. Întreaga filozofie a unei epoci o găsim concretizată în comportarea oamenilor din acea epocă, iar aceasta se găseşte cel mai bine materializată în tradițiile poporului şi – important – în legendele şi basmele pentru copii. Este firesc să fie aşa, fiindcă oamenii doresc să-şi educe copiii aşa cum cred ei mai bine, să le transmită întreaga lor înțelepciune. De aceea, analiza inteligentă a basmelor poate fi mai bogată în sensuri decât se pare. Scrierile filozofilor din epocă vor intra în conştiința oamenilor cu încetul, în perioada următoare, în timp ce mentalitatea unei epoci este dată de gândirea filozofică anterioară, care a avut nevoie de timp pentru ca să formeze mentalități la nivelul populației. Vorbind despre basme, în basmele extrem orientale, de exemplu – dar şi în unele româneşti – eroul popular, devenit erou în urma unui act vitejesc, după un ocol prin curțile împărăteşti, îşi găseşte o soție cu care se retrage într-un loc izolat, unde trăieşte liniştit până la adânci bătrâneți. Ideea esențială este izolarea de înalta societate, cu luptele şi intrigile ei. O astfel de comportare se potriveşte concepției orientale, conform căreia omul este o parte a universului unic în care va reveni cândva. De aceea, el prezintă interes numai ca individ. Omenirea este doar o mulțime întâmplătoare de indivizi ce nu prezintă nici un interes în ansamblu. În legendele franceze, în schimb, găsim eroul care îşi dă viața pentru țara sa, asemenea lui Roland, pentru că francezii tocmai se pregăteau să devină un popor naționalist. Legendele regelui Arthur, pe de altă parte, formează caracterul cavalerului care luptă toată viața pentru un ideal (Sf. Graal). Cât despre mitologia greacă, ea este poate cea mai amplă reflectare a mentalității unui popor. Zeii erau asemenea oamenilor, cu calități şi mai ales defecte, pentru că, dacă ceva le este permis zeilor, de ce nu le-ar fi permis şi oamenilor. Iar celor puternici li se permite întotdeauna mai mult decât celor slabi. Nici chiar Prometeu n-a fost numai cel despre care vorbim noi azi, adică eroul pozitiv. El a fost, în egală măsură, eroul negativ, indisciplinat, pripit, care a acționat fără să cunoască scopurile mai înalte ale lui Zeus. Prometeu a fost mai curând un subiect de dezbatere folositoare ca exercițiu de discernere între două obiective opuse unul altuia. Mitologia a fost cea mai realistă religie din câte au existat. Toate acestea, însă, depind de calitatea celor ce le transmit de la o generație la alta. Iar dacă ne referim la trecut, ele au depins cel mai mult de preoți, deoarece ei au avut cea mai mare influență, cu bunele şi cu relele lor. Să nu uităm că până ce şi şcoala a existat datorită bisericii. Ne este greu să stabilim cât de credincios este un preot. Cei mai mulți dintre ei aleg preoția ca pe o profesiune ca oricare alta, din motive practice şi nu dintr-o chemare anume. În cel mai bun caz, preotul este un pedagog, un confesor care oferă oamenilor suportul moral şi îndrumările considerate necesare pentru o viață decentă. De cele mai multe ori, el este doar un slujbaş care oficiază un ritual. Pentru că suntem europeni, când spunem religie, ne gândim la Creştinism, pe care îl privim, dacă nu în mod necesar ca pe singura religie adevărată, dar cel puțin ca fiind cea mai recentă. Trecem cu vederea faptul că Islamismul este cu 500 de ani mai tânăr, că doctrina lui este foarte asemănătoare cu cea creştină, mai ales cu cea catolică (centrată pe răspândirea cu ajutorul săbiei), ca o dovadă în plus de cât de diferite pot fi efectele aceleaşi idei. Ar trebui însă să privim religia într-un context mai larg, şi, aşa cum

judecăm civilizațiile umane prin prisma evoluției lor, să privim şi religiile în devenirea lor istorică.

De la Creştinism la Comunism şi înapoi

În S.U.A., orice călător poate solicita un bilet de avion sau de autobuz până la Santa Fe, capitala statului New Mexico, dus-întors, eventual cu preț redus. (De tren nu se poate, pentru că simbolul căilor ferate americane a fost abandonat între timp.) Nimic deosebit, cu condiția să nu traducă, fiindcă Santa Fe, în limba spaniolă, înseamnă „Sfânta Credință", iar interpretarea, pe cât de nostimă, nu ar face decât să reflecte atitudinea celor mai mulți față de religie. Dar cum „IN GOD WE TRUST" stă scris pe orice bancnotă americană, însemnă că nu trebuie să-l căutăm noi pe el, fiindcă vine el la noi în caz că ar fi nevoie. Oare?!! Se pare că în filozofie, ca şi în religie (care nu este decât o filozofie aplicată sub forma unei metafore), toate drumurile sunt dus-întors, deoarece aceleaşi idei reapar periodic sub diferite forme. Cât despre preț, pe acesta nu-l calculează nimeni înainte; rămâne să vedem la sfârşit cât ne-a costat. Biblia ne învață că oamenii sunt egali în fața lui Dumnezeu. Păi, asta înseamnă că sunt egali între ei. De aici şi până la ideea de democrație nu mai este decât un pas, şi acela foarte mic. Democrația, prezentă la greci, dar uitată între timp, îşi face din nou loc, la început timid, apoi din ce în ce mai puternic. Era firesc ca ea să nu fie primită cu plăcere de către conducători. Conştienți că ea nu putea fi stăvilită, au ajuns la concluzia că ar fi mai bine s-o folosească, evident, cu unele ajustări, în loc să i se opună. Soluția a fost atât de bună, încât coaliția biserică-politică a dominat mai bine de o mie de ani. Cum orice exagerare duce la auto-distrugere, inevitabilul s-a produs, culminând cu explozia socială simbolizată cel mai bine de Revoluția Franceză de la 1789. Democrația avea câmp liber. Dar o asemenea transformare nu se poate realiza dintr-odată. Cât despre perfecțiune, aceasta rămâne un ideal. De aceea, Europa occidentală a făcut cât a putut. Bineînțeles că au apărut şi cârtitorii, ceea ce este firesc. Nefirească este însă exagerarea ce a urmat. „Democrația voastră nu este bună. Vom face noi una perfectă." – a spus Marx şi ciracii lui. Aşa s-a născut comunismul. Ce a urmat, se ştie. Occidentalii, mai temperați, au observat eroarea şi au rămas într-un compromis, unde ideea de democrație este încă vehiculată, dar, de fapt, întreaga societate este organizată după modelul oligarhic, cu proprietatea garantată. Modelul în sine nu are importanță. Ceea ce contează este ca societatea să-şi păstreze starea de echilibru, fapt posibil cât timp exagerările sunt temperate la timp. Disfuncțiile logice sunt cele care creează o stare de tensiune care, la un moment dat explodează. Aristotel este cel care ne învață că orice societate trece succesiv prin cele trei stări posibile (dictatură, democrație, oligarhie), deoarece nici una nu este perfectă şi, odată şi-odată, degenerează, trecând astfel în starea următoare (Politica, capitolul V). Esențială, deci, nu este starea, ci echilibrul social realizat la un moment dat, indiferent de starea în care se află societatea. În prezent, tocmai propaganda pe tema democrației este în contradicție cu realitatea. Populația, din ce în ce mai evoluată, sesizează minciuna şi nu-şi mai urmează conducătorii. Principala idee a comuniştilor a fost aceea că – în condițiile votului universal – politicienii pot atrage de

partea lor un electorat mai numeros dacă îşi îndreaptă propaganda către păturile de jos ale societății, ne-educate, dar numeroase (proşti, dar mulți). Toate mecanismele ce asigură funcționarea societății au fost inversate. Evoluția a devenit involuție. Colapsul a fost inevitabil. Experiența Estului a fost de folos Vestului. Şi totuşi, exagerările pe tema democrației, a comunismului, încă persistă, în paralel cu păstrarea, pe bună dreptate, a proprietății drept condiție necesară a progresului. Eliberarea spiritelor de sub apăsarea doctrinară monarho-religioasă a Evului Mediu, a lăsat frâu liber renaşterii democrației. Pare, de aceea, neaşteptat că prima carte despre comunism ca ideal social – „Utopia" lui Thomas Morus – a fost scrisă în cealaltă parte a Europei, în Anglia. Mama Renaşterii a fost Italia, iar tatăl, intelectualitatea bizantină alungată de turci din Constantinopole, dar nici italienii şi nici grecii nu au un apetit deosebit pentru problemele sociale mari. De la democrație la tiranie, ei cunoscuseră gloria şi decăderea, nu o dată, ci de foarte multe ori. Sunt națiuni obosite! Satisfacțiile sufleteşti îi atrag mai mult decât ambițiile politice. Dar de ce tocmai în nord? Întrebarea poate fi interesantă, pentru că n-a fost numai Thomas Morus. Majoritatea doctrinarilor comunişti de mai târziu au fost din nord. Să fie de vină vaso-constricția cerebrală provocată de frig, care le-a redus capacitatea de gândire? Lăsând gluma la o parte, putem găsi totuşi o explicație în lipsa lor de experiență democratică, care le-a permis să dea frâu liber imaginației. Grecii n-ar fi făcut aşa ceva, nu numai pentru că ei aveau experiența democrației – fie ea şi sclavagistă – dar mai ştiau că relația creator-om nu este reciprocă; şi mai avuseseră şi câțiva filozofi care îi învățaseră raționalismul cu mult înainte de a-l fi descoperit Descartes. Şi mai ştiau, printre altele, că orice idee trebuie verificată experimental, înainte de a emite o alta, ce decurge din prima. Comunismul este produsul imaginației scăpate de sub control. Thomas Morus avusese cel puțin bunul simț să-şi intituleze lucrarea „Utopia", avansând astfel ideea că ceea ce recomandă el nu există nicăieri (u-topos = fără loc). Doar Marx a crezut că se poate, iar Lenin i-a găsit şi locul. Literatura utopică a apărut dintr-o nevoie de compensare, în urma discreditării religiei. Speranța în Ziua de Apoi trebuia înlocuită prin ceva, şi a apărut Utopia – o altă speranță, de data aceasta ca soluție socială. La o privire mai atentă, însuşi Creştinismul este tot o utopie socială, pentru că a apărut ca o religie a celor săraci şi/ sau învinşi. Pe Marx nu pot să-l consider filozof, iar teolog n-a fost nici atât. El nu şi-a mai complicat existența şi a intrat direct în propagandă, dându-i un fard filozofic pentru naivi. Din trei gaze, azot, hidrogen şi clor, deci, în aparență, din nimic, se naşte amoniacul, ce poate fi lichid sau chiar şi solid, dar mai ales urât mirositor. Aşa şi Lenin, din nemulțumirea oamenilor în fața nedreptății, ura lui personală față de Creştinism şi dorința uralo-altaicilor de a îngenunchea Europa, a imaginat o utopie ce a devenit ideal pentru unii, coşmar pentru alții şi care încă mai miroase urât şi azi. „Comunismul nu s-a născut din bune intenții. El s-a născut din capul locului sub semnul violenței şi servindu-se de o teorie a violenței. Din capul locului, comunismul a instigat o parte a societății împotriva alteia. Violența, crima, teroarea fac parte din recuzita curentă a comunismului. Lupta de clasă nu a fost niciodată o metaforă, ci a însemnat exterminare". Ne-o spune Gabriel Liiceanu, după înalte studii de specialitate. Ar fi trebuit s-o ştie şi intelectualii români de educație antebelică, despre care am vorbit în prima parte. Şi nu l-a inventat Marx. El a furnizat

doar baza ideologică a viitorilor propagandişti politici. Lui Jean-Jacques Rousseau, Voltaire îi scrie: „Am primit, domnule, noua dumneavoastră carte îndreptată împotriva neamului omenesc... Când citesc lucrarea dumneavoastră, îmi vine să merg în patru labe”. Iar Petre Țuțea recunoaşte: „Cine până la vârsta de 28-30 nu e de stânga, înseamnă că n-are inimă. Dar dacă peste 30 de ani, peste atingerea vârstei maturității, rămâne cu aceleaşi concepții, înseamnă că e cretin.” Şi tot el: „Eu nu sunt democrat. Am asemănat democrația cu jigodia la câine; nu scapă decât cei care sunt tari.” Şi are dreptate; cei tari ştiu să manevreze în condiții de democrație, ba mai mult, ştiu cum să-i manipuleze pe cei slabi, cărora democrația doar le încurcă mințile. Nu mă refer la pescuitorii în ape tulburi de la noi, ci la țările puternice care le manevrează pe cele slabe. Fără să fiu un monarhist, cred că monarhia are avantajul că, după un monarh prost, poate veni unul deştept. Democrația însă decade iremediabil, pentru că ea nu depinde de o persoană, ci de o întreagă clasă conducătoare, a cărei mentalitate nu se poate schimba imediat. Se ştia încă de la Aristotel că „nu poate înflori un stat în care toate sunt comune”. Iată o schemă simplă: părinții spun copiilor tot felul de povestioare, pentru a-i învăța lucruri folositoare. Dacă procedeul s-a dovedit eficient cu copiii, de ce n-ar încerca şi cu unii adulți mai creduli. Au încercat şi a mers. Şi uite aşa, s-a născut religia, şi odată cu ea politica, fiindcă cei care au încercat şi au reuşit, au devenit imediat lideri, mai mici sau mai mari. În concluzie, religia şi politica au apărut împreună şi evoluează împreună. Religia şi politica sunt inseparabile şi imanente societății. Cine spune că nu-l interesează politica sau religia este, fie ignorant, fie demagog. Poate un anumit fel de religie sau politică, o anumită parte a lor, dar nu în general. Max Weber spune aproximativ acelaşi lucru, dar cu incomparabil mai multe cuvinte în „Sociologia religiei”. Din acelaşi motiv, religiile nu pot fi analizate numai prin prisma doctrinelor avansate, ci numai împreună cu popoarele care le-au îmbrățişat sau li s-a impus, şi contextul istoric în care au evoluat. Ar fi la fel de greşit să vorbim despre religie în termeni absoluți, ca despre ceva izolat, independent, pe cât de greşit ar fi să ignorăm religia în cercetările istorice, deoarece orice religie se naşte cu scopul de a răspunde unor necesități, pentru ca mai târziu să influențeze ea mentalitatea oamenilor şi mersul evenimentelor, şi aşa mai departe. Mircea Eliade, în „Mitul eternei reîntoarceri”, relatează o constatare de-a lui Constantin Brăiloiu, pe timpul când acesta înregistra o baladă din Maramureş. „Era vorba de o dragoste tragică; logodnicul fusese vrăjit de o zână şi, cu câteva zile înaintea nunții, această zână l-a aruncat, din gelozie, de pe vârful unei stânci. A doua zi, nişte ciobani i-au găsit trupul şi l-au adus în sat. Logodnica, zărindu-i trupul, intonează o lamentație funebră plină de aluzii mitologice, text liturgic de o frustă frumusețe. Investigând în continuare, Brăiloiu constată că povestea, etichetată ca foarte veche, se petrecuse cu doar patruzeci de ani în urmă, iar eroina era încă în viață. Femeia confirmă autenticitatea accidentului, fără zâne. Sătenii refuzau, însă, faptele şi preferau balada. Mitul devenise mai adevărat decât realitatea.” „Nu trebuie să-l scandalizăm pe omul de rând cu filozofia, care e pentru cei apți s-o înțeleagă” (Cicero). Nimic nu este mai potrivit pentru a conduce mulțimea decât superstiția. Fără superstiții, aceasta este violentă, crudă, schimbătoare. Odată sedusă de vanitățile unei religii, ea ascultă mai bine de vrăjitorii ei decât de conducători. Omul de rând trebuie sa respecte tradiția, deci religia.

Relativismul aprecierilor noastre poate fi ilustrat cu numeroase alte nume. Împăratul Constantin cel Mare, spre exemplu, este numit şi Sfântul Constantin, pentru că el, prin Edictul de la Milan, ar fi acceptat în anul 313 Creştinismul, punând astfel capăt prigoanei împotriva credincioşilor săi. În primul rând, gestul său a fost unul strict politic prin motivația lui. Imperiul Roman era divizat în acel moment, Constantin se afla în război deschis pentru dobândirea supremației, iar atragerea creştinilor de partea sa era o decizie de strategie militară şi politică. În al doilea rând, Constantin nu a fost creştin, ci adept al cultului soarelui. Doar mama lui a fost creştină. Se spune că el s-ar fi creştinat înainte de moarte, dar nu există nici o dovadă în acest sens, aşa că afirmația de sorginte preoțească nu are acoperire. În schimb, monedele emise de el mărturisesc adevărata lui credință, deoarece poartă alăturate efigiile sale şi ale zeului solar. Întrebarea este: cum poate fi declarat sfânt cineva care nu a fost creştin? Mai mult decât atât, din punct de vedere istoric, documentele nu atestă nici un edict de la Milan cu semnătura lui Constantin. Există doar o ordonanță către guvernatorul Bithyniei, care proclamă libertatea de conştiință a creştinilor, dar ea este semnată de Licinius, aliatul lui Constantin, în disputa lor împotriva lui Maximin Daia. Este, totuşi, de presupus ca ea nu-i era străină lui Constantin. Ce-i drept, Constantin a fost cel care, tot din motive politice, a inițiat convocarea Consiliului ecumenic de la Nicea, în 325, urmat de multe altele, consilii ce aveau să apropie diferitele episcopii între ele şi să contribuie astfel la unificarea lor, spre marea plăcere a viitorilor papi şi patriarhi, dar şi a compromiterii ideii creştine. Un alt exemplu îl poate furniza regele Henry VIII al Angliei, care a fost, de fapt, creator de biserică. E drept că nu a celei catolice, ci a celei anglicane, şi e, iarăşi, adevărat că el nu a făcut-o din convingere religioasă, ci din orgoliu şi interese personale destul de meschine: voia să se recăsătorească împotriva voinței papei Clement VII. Vexat de refuzul papei, regele a decretat independența bisericii engleze față de papalitate, ceea ce era mai mult decât firesc, pentru că nefireşti erau pretențiile papalității. Dar Henry VIII n-a fost decretat niciodată sfânt. În schimb, a fost canonizat Thomas Morus, cel care s-a opus intențiilor regelui, motiv pentru care a şi fost decapitat, dar nu pentru convingerile lui religioase, ci pentru că Henry VIII era orgolios şi nu accepta ideea ca cineva să-i fie împotrivă. Thomas Morus este, însă, cunoscut lumii nu pentru disputa lui cu regele, ci ca autor al cărții „Utopia”, prima carte despre comunism. Ceea ce surprinde este canonizarea lui în 1935, la 400 de ani de la moartea sa, în timp ce comunismul îşi făcea deja simțite efectele în URSS. Gestul papei Pius XI n-a fost nici măcar unul politic, pentru că n-a servit la nimic, dar a fost sigur o dovadă de ignoranță politică. În plină desfăşurare a ororilor comunismului, să canonizezi pe cel care a scris prima carte despre comunism, pentru un merit obscur! De neimaginat! Se poate continua cu exemplul lui Carol cel Mare, cel care, împreună cu papa Leo III a pus bazele celei mai monstruoase coaliții, menită să dăinuie peste secole, dar al cărei efect final a fost degradarea morală, atât a bisericii, cât şi a monarhiei. În religie, relativismul este la el acasă. Aici nu divinitatea contează, ci raportul dintre om şi divinitate. Divinitatea însăşi este concepută în baza acestui raport. Indiferent cât de credincioşi sau necredincioşi am fi, indiferent de religie, divinitatea rămâne incognoscibilă, motiv pentru care ea este concepută/receptată potrivit filozofiei noastre de viață, şi reciproc. De ce au vrut părinții comunismului să

desfiinţeze religia? Timpul a dovedit că a fost una dintre erorile lor cele mai mari. Nu numai că nu au reuşit, dar şi-au îndepărtat poporul de lângă ei. Înţelegeam să-i înlăture pe preoţi, aşa cum au înlăturat parte din intelectualitate, pentru că aceştia le dezvăluiau minciunile, arătau slăbiciunile doctrinei lor. Dar de ce religia? Explicaţia constă în faptul că ei au vrut să înlocuiască religia cu doctrina marxistă. Au văzut deci în marxism o nouă religie. Poate că Lenin chiar a crezut în ea. Dar de ce să amesteci o doctrină social-politică cu religia? Ce-i drept, existau antecedente, iar ei au făcut câteva asocieri, unele corecte, dar altele eronate. Nu o dată religia şi-a dat mâna cu politica, folosindu-se una de cealaltă pentru a manevra cu mai multă uşurinţă masele. Cea mai elocventă perioadă a fost cea a Evului Mediu occidental, în care Biserica catolică a servit drept partid unic, iar religia drept doctrină politică. Inchiziţia este cea mai bună dovadă. Era tocmai ce-şi doreau şi comuniştii, înlocuind însă creştinismul cu marxismul. Asocierea era tentantă, dar între timp occidentul abandonase biserica încă de la revoluţia franceză, aşa că modelul devenise perimat. Poate că de aceea s-au gândit că nu s-ar putea instala comunismul în occident, dar poate că merge în Rusia, ţară mai puţin evoluată, împietrită, parcă, într-un timp trecut, cu oameni încă religioşi, aproape habotnici. Aici au comis o altă greşeală, mult mai gravă. Creştinismul occidental este radical diferit de cel oriental. Atât de diferit, încât nu ştiu dacă merită să poarte acelaşi nume. Pentru asta e nevoie, însă, de ceva istorie. Mai întâi, încercarea de a înlătura religia! Cred că numai ura faţă de Creştinism l-a orbit pe Lenin, făcându-l să creadă că aşa ceva este posibil. Credinţa este necesară. Unii oameni au nevoie de ea. În plus, prin religie se stabilesc obiceiuri, tradiţii, se formează o etică nescrisă, dar respectată. Ca fiinţă socială, orice om respectă obiceiurile locului, deci orice european este, prin definiţie, creştin, chiar atunci când se declară ateu. (Este uneori amuzant să-i observăm pe aceştia cum îl invocă pe Dumnezeu în momentele lor importante.) Apoi, religia a fost atât de profund implicată în istorie, în devenirea noastră, încât ignorarea ei este de neconceput. Ar însemna să ne negăm pe noi înşine. Sigur, putem s-o modificam, dar nu s-o înlăturăm. Cât despre Biblie, ea este prima carte de referinţă şi nu putem înţelege evoluţia civilizaţiei europene fără ea. O greşeală capitală a părinţilor comunismului în ceea ce priveşte Creştinismul, a fost aceea că nu au ţinut seama de diferenţa dintre Catolicism şi Ortodoxism. Dacă la începuturile sale Creştinismul s-a dezvoltat din aproape în aproape, ca o credinţă a celor sărmani, mai târziu, situaţia lui s-a schimbat. Momentul hotărâtor a fost căderea Imperiului Roman de Apus, în anul 476. La timpul acela, doar o mică parte din populaţia Europei Răsăritene era creştină, în timp ce cvasi-totalitatea populaţiei Europei Occidentale era păgână. Mai târziu, însă, popoarele din răsărit, ca românii, iar mai târziu şi ruşii, aveau să se lupte cu tătarii, hunii etc., cu toţii păgâni. Religia le-a servit drept suport moral şi au devenit cu toţii creştini. Prin asociere, odată cu apărarea avutului, oamenii îşi apărau şi credinţa. Valorile lor materiale erau asociate cu cele spirituale, iar duritatea şi sălbăticia năvălitorilor erau privite ca opusul credinţei. Pentru ei, necredincios însemna barbar, năvălitor, păgân. Credinţa pentru ortodocşi înseamnă civilizaţie. Îndepărtarea bisericii echivala cu o cădere în barbarism. Similitudinile dintre Inchiziţie şi NKVD sau Securitatea românească, dintre doctrina marxistă şi religie, ca doctrină de stat, sunt aproape perfecte. Ele ne dau o idee despre intenţiile părinţilor

comunismului şi de ce voiau ei să înlăture religia: pentru ca s-o înlocuiască cu marxismul. Societatea pe care şi-o doreau ei era una a Evului Mediu occidental, cu „Capitalul” lui Marx pe post de Biblie. Dar Marx era evreu, incapabil să vadă nuanțele din interiorul Creştinismului. Nici chiar schimbările ulterioare nu le-a sesizat. Printre ele, cele generate de Martin Luther, care încercase, fără rezultat, să corecteze erorile Bisericii Catolice, dar degenerate de neo-Protestantism, care n-a făcut decât să agraveze situația, înlocuind Dumnezeul biblic, iubitor de oameni, cu o sperietoare ce amenință să-i masacreze pe toți ce nu fac parte dintr-o anume sectă. Iar asemenea secte sunt astăzi tot mai multe. Şi încă ceva. Comuniştii se adresau maselor. Masele însă au legătură cu specia, în timp ce indivizii cu personalitatea. Dar masele se compun din indivizi. Pentru a-i atrage, trebuie să ții seama de particularitățile personalității lor. Nu toată lumea gândeşte religia în acelaşi fel. Dimpotrivă, este domeniul în care opiniile noastre sunt, poate, cele mai diferite, chiar când rostim aceleaşi cuvinte. Dar propagandiştii comunişti au mai făcut şi altă greşeală, chiar în metodologia de predare a doctrinei marxiste: lipseau în întregime referirile la trecut. Orice filozof îşi construieşte teza pornind de la un premergător față de care se delimitează. Evident, acest demers presupune că cititorul cunoaşte tezele premergătorului, care, la rândul său, are alt premergător, şi aşa mai departe. Deci, filozofia trebuie începută cu începutul. Constatăm aşadar că există mai mult o istorie a filozofiei decât o ştiință a filozofiei, cum ar fi chimia, fizica etc. Dintre filozofii moderni, doar Kant, „cu al său talent de a se înşela pe el însuşi”, cum îl caracteriza Schopenhauer, a avut naivitatea să creadă că el va edifica un sistem filozofic complet, plecând de la zero. Împotriva elogiilor ce au făcut din Kant un monument al filozofiei, sistemul lui este mai găunos ca un şvaițer şi aproape lipsit de conținut novator. Doar propaganda unei Germanii în expansiune, care avea nevoie să-şi facă cunoscută gloria, a putut să scoată din el un vârf al filozofiei. Revenind la propagandiştii marxişti, aceştia nici nu se mai osteneau să amintească din istoria filozofiei decât pe Hegel, despre care nu spuneau decât că a greşit – nu se ştia ce – dar noroc cu Marx, care a descoperit adevărul, acest Marx care le descoperise pe toate. Efectul a fost invers: lipsa de repere din trecut ne stârnea curiozitatea de a-i citi tocmai pe aceştia, cu condiția să nu se afle, pentru că cei ce apucaseră să-l citească pe Marx înainte de război, din curiozitate, dacă nu din alte motive, şi-au petrecut următorii ani prin închisori. Propagandiştii, de fapt, nu-l citiseră nici măcar pe Marx; ei recitau doar din materialele gata prelucrate, pe care le primeau de la partid. Din acest motiv, nu admiteau nici o deviere de la textul original, de teamă să nu i se schimbe înțelesul, înțeles ce, pentru ei, rămânea, oricum, tot neînțeles.

Filozofia, sărmana...

S-ar părea că filozofia a rămas singura capabilă să ne rezolve dilemele. Din nefericire, însă, ea a apus demult. După Voltaire, unii filozofi ce „plăsmuiesc sisteme despre tainica alcătuire a universului” sunt „ca acei călători care se duc la Constantinopol şi vorbesc despre serai; nu l-au văzut decât pe dinafară şi spun că ştiu ce face sultanul cu favoritele lui”. Dintre filozofii moderni, piscul aproape unanim

recunoscut a fost Kant, datorită monumentalităţii recunoscute a operei sale, dar nu numai. Germania avea mai mare nevoie de el decât filozofia. În evoluţia ei impetuoasă, ea trebuia să-şi fabrice tot ce o naţiune mare are, iar ei îi lipsea încă. Că Germania şi-a dorit să aibă un filozof mare, e limpede. Cum se face că tagma filozofilor l-a acceptat? Răspunsul îl găsim în incapacitatea de înţelegere a problemelor cu adevărat filozofice a unora ce se vor cu orice preţ filozofi şi care au preferat să-l declare monument pe Kant, pentru simplul motiv că nimeni nu are răbdare să-l citească în întregime şi atunci devine chiar profitabil să te declari adeptul său. Lumea va presupune că măcar tu l-ai citit şi înţeles. Nimeni nu te poate contrazice. Ba, cine ştie, poate primeşti şi un premiu din partea guvernului Germaniei. Al. Paleologu remarcă: „La Kant obsesia ierarhizării ajunge să plaseze muzica pe ultimul loc, mai prejos decât arta grădinăriei, dând ca motiv faptul că muzica îi deranjează pe vecini". Ceea ce mă interesează pe mine însă nu este stabilirea unui podium de premiere al filozofilor, ci influenţa filozofiei în viaţa reală. Kant n-a pătruns în viaţa nimănui, iar pe firul evoluţiei filozofiei germane, filozofie ce a mers mână în mână cu mentalitatea germană, de la care s-a inspirat şi pe care a fundamentat-o, îl găsesc pe Nietzsche ca fiind piscul, nu pentru că el ar fi descoperit ceva, ci pentru că a indicat o direcţie pe care naţiunea germană a şi urmat-o, fiindcă era pe gustul ei. Filozofia germană, mentalitatea germanilor şi politica Germaniei au mers împreună către apogeul ei marcat de persoana lui Hitler – supraomul invocat cu atâta patos de Nietzsche. Despre Nietzsche, Giovanni Papini spune că a fost „cel mai anglo-francez filozof german. Dar, deşi învăţase de la francezi să iubească lucrurile fine şi subtile, iar de la englezi pe cele concrete şi limpezi, n-a izbutit să-şi elibereze complet mintea de nebulozitatea teutonică." Giovanni Papini i-a ironizat pe mai toţi filozofii şi „nebulozitatea teutonică" este o expresie creată de avântul său de pamfletar. Trebuie să recunoaştem însă că mintea chinuită a lui Nietzsche – la fel de chinuită ca şi consoanele ce şi le-a înghesuit în nume – nu avea forţă nici pentru o analiză riguroasă şi nici pentru idei novatoare. A fost doar un stâlp de sprijin pentru nazism, aşa cum Marx a fost pentru comunism. „Hitler avea girul, dacă nu chiar sprijinul activ al lui Martin Heidegger, Richard Strauss, Gottfried Benn, Carl Schmitt, Konrad Lorenz, Heisenberg şi numeroşi premiaţi Nobel germani. ...O barbarie cultivată care a ştiut să recupereze tradiţiile culturale germanice în scopuri proprii. Zeificarea culturii în Germania a condus „intelighenţia" la subestimarea importanţei lui Hitler. Nu se putea concepe ca un om care nu-şi terminase nici măcar studiile primare... să se apropie de Stein, Bismarck... Nimic decât orgoliul culturii lor i-a făcut să nu vadă în Hitler o ameninţare." – Pascal Bruckner, „Melancolia Democraţiei". Şi pentru că l-am criticat pe Nietzsche, simt nevoia să-l reabilitez măcar un pic. În fond, el a fost bine intenţionat. Chiar supraomul lui a fost doar o încercare de a-i încuraja pe oameni să-şi depăşească stadiul actual şi să se înalţe cu o treaptă mai sus. Oameni, în general, şi nu un anume om! A păţit însă ca Iisus, care a încercat să-i îndrepte pe evrei, şi nicidecum să provoace naşterea unei noi religii. Dar, pentru că neamţul comun este mulţumit de sine, l-a însărcinat pe Hitler cu misiunea de supraom. Esenţa filozofiei lui Nietzsche poate fi găsită în acest paragraf din „Aşa grăit-a Zarathustra": „Dumnezeu e o închipuire: ci eu vreau ca închipuirea voastră să nu meargă mai departe de voinţa voastră creatoare. ...aţi putea făuri Supraomul". Care au

fost consecințele filozofiei lui? Un prim efect a fost cel imediat. Deşi însuşi Nietzsche atrage atenția chiar în paragraful următor („Acesta nu va fi poate dintre voi, fraților! Dar ați putea să vă preschimbați în strămoşi ai Supraomului: aceasta fie cea mai bună credință a voastră!”), aşa cum era de aşteptat, graba – acest defect natural al oamenilor, prea multa voință de viață – i-a făcut pe nemți să creadă că ei pot aduce viitorul în prezent, devenind astfel proprii lor strămoşi. Ceea ce ar fi trebuit să fie credință, a devenit voința înfăptuirii prezente. Ideea le-a fost sugerată chiar de Nietzsche prin acel „poate”, inadmisibil pentru un filozof, dar care îi trădează o aspirație internă ascunsă. Un al doilea efect, ceva mai întârziat, îl regăsim în sloganul comunist al construirii unei societăți perfecte în viitor, pentru care, însă, trebuie să acceptăm tribulațiile celei prezente, poreclită după caz „societate socialistă”, „multilateral dezvoltată” etc. (Nici „tranziția” actuală nu este mult diferită, ca să nu mai vorbesc despre aşteptările mesianice ale evreilor.) În toate regăsim aceeaşi idee: omul vrea să devină propriul lui Dumnezeu. Este răspunsul dement la o altă întrebare nu numai greşit pusă, dar artificial creată: „Cine a făcut lumea?”, cu toate derivatele ei: „Cine l-a făcut pe om?”, „Cum a venit omul pe pământ?” şi altele asemenea. Oare chiar n-am fi putut să trăim fără asemenea întrebări stupide? Stupide pentru că, oricum, nu vom afla niciodată răspunsurile la ele. Imaginând însă răspunsuri care mai de care mai fanteziste, s-au creat tot atâtea filozofii de viață, însoțite de religiile respective, până la cea a supraomului în versiune hitleristă, comunistă şi... aş putea să continui, dar nu e cazul. Iar pentru că l-am pomenit pe Kant, iată un citat care îl reabilitează oarecum pentru sinceritatea lui: „Adepții ei (ai filozofiei) se împuținează, căci cei ce sunt destul de înzestrați pentru a se afirma în alte ştiințe, nu par a fi dispuşi să-şi pună în joc reputația într-o disciplină în care oricine, chiar dacă este neştiutor în toate celelalte domenii, se încumetă să rostească o judecată definitivă". Da, aici are dreptate! Să nu uităm că pe frontonul Academiei lui Platon scria: „Cine nu cunoaşte geometrie să nu intre aici”. Pe vremea lui, filozofia cuprindea totul, aşa că putem să ne întrebăm cu ce am mai rămas azi. Cât despre „neştiutorii în celelalte domenii”, să ne amintim de filozofi ca Herbert Spencer care, fără să fi avut studii academice, a fost la fel de diletant in inginerie ca şi în filozofie, dar numai filozofia l-a păstrat în istoria ei. Îmi amintesc că, atunci când am început să citesc mai serios filozofia (am evitat cuvântul „studiez”, pentru că mi s-a părut prea prețios) pentru simpla mea curiozitate de a vedea cu ce se ocupă „învățații”, am abordat-o ca pe orice ştiință: mi-am procurat câteva cărți serioase şi m-am aşezat la masă cu creionul în mână. Cu creionul nu prea am avut ce face, dar în curând pe masa mea se adunaseră teancuri de dicționare şi enciclopedii, pentru că citeam ca dintr-o limbă străină. Mi-am zis că sunt eu mai prostănac, şi acest gând m-a ambiționat, aşa că am insistat. Ba, cu timpul, făcusem chiar o mică pasiune. Noroc că mi-a trecut şi am realizat că cea mai mare parte din texte sunt doar paradă de cuvinte a unor oameni care nu au nimic de spus. Până atunci, însă, am trecut şi prin faza captivantă, când aproape sistematic, după încântarea produsă de sclipirile de geniu ale vreunui filozof, urmează dezamăgirea declanşată de sesizarea punctelor slabe ale sistemului, realizată de autorul următor, şi deplasarea imediată pe o altă culme a gândirii, dar care la rândul ei nu se va dovedi mai puțin deplasată față de linia mediană pe care o căutăm, parcă dinadins

pentru a ne atrage atenția că există şi dialectică, nu numai logică binară, există penumbră şi nu doar lumină şi întuneric. La apropierea de anii noştri, lucrurile parcă se precipită şi îți dau impresia unei curse de coborâre cu bobul, unde, odată cu creşterea vitezei, ritmul deplasărilor de la un perete la altul al pistei este tot mai alert, şocurile sunt tot mai puternice, iar echilibrul din ce în ce mai precar. Atunci, toate micile probleme dispar şi rămân doar două întrebări majore: „vom putea menține bobul pe pistă?" şi „mai e mult până la capăt?" Întrebările sunt valabile pentru bob; în materie de etică, ar trebui să ştim care este axa față de care trebuie să păstrăm echilibrul; cât despre sfârşit, el nu are sens aici, cu atât mai mult cu cât rostul moralei, mai ales în zilele noastre, este să nu-l precipităm într-unul catastrofal, nedorit, şi până una-alta, să facă viața mai agreabilă în condițiile existente. Scopul oricărei filozofii este descoperirea mijloacelor prin care omul poate dobândi fericirea, sau măcar un modus vivendi în care să se simtă bine. Pentru aceasta, o primă sarcină este cunoaşterea lumii în care trăieşte şi identificarea surselor nefericirii, în vederea eliminării lor. De-a lungul veacurilor, a făcut acest lucru în diferite moduri. Deoarece cunoaşterea integrală a universului este imposibilă, omul şi-a imaginat de fiecare dată o cosmogonie în conformitate cu etica societății din acele timpuri, cosmogonie ce a servit ca bază pentru religia respectivă, prin care oamenii aplică în viața de toate zilele principiile etice respective. Este de aceea lipsit de sens să căutăm explicații logice sau de altă natură dincolo de nivelul pentru care o anumită cosmogonie a fost creată. Astfel, în creştinism totul începe cu ideea că Dumnezeu a creat lumea, universul nostru. Nimeni nu se întreabă ce se întâmplă la nivelul universului lui Dumnezeu. Are el frați, surori, părinți? Asemenea întrebări ar fi considerate adevărate blasfemii de către orice credincios creştin. În creştinism, lumea noastră, singura care ne interesează, a avut un început şi, ca urmare, va avea un sfârşit, sfârşit care va fi colectiv. În consecință, fericirea individului nu poate fi găsită decât în mijlocul colectivității în care trăieşte. Religiile extrem-orientale pleacă de la un concept mai general: Universul este imuabil şi infinit în timp şi spațiu. Fiecare individ s-a desprins de acolo printr-un accident şi va reveni după un număr oarecare de reîncarnări. Nefericirea sa, ca şi dobândirea fericirii, sunt chestiuni personale, fără nici o legătura cu ceilalți. Şi pentru unii şi pentru ceilalți, fericirea absolută este intangibilă în viața reală, dar este promisă în viața de dincolo. Până atunci, omul trebuie să respecte principiile morale ale societății în care trăieşte, principii fixate de religia pentru care cosmogonia în cauză a fost imaginată. Numai respectarea eticii general-acceptate îi va permite extrem-orientalului să revină mai repede în Universul originar, iar creştinului să ajungă în Rai şi nu în Iad. Grecii au imaginat o mitologie specifică unei societăți compuse din sclavi şi oameni liberi, unde poziția fiecăruia este dinainte stabilită, dar în care intervalul dintre zei şi oameni este populat de semizei, eroi etc., deci există o şansă pentru fiecare de a-şi construi propriul viitor. Din cele trei categorii, pe care le-am schițat sumar, rezultă trei tipuri de comportament uman cât se poate de diferite. Astăzi, pentru că lumea nu mai admite nici o cosmogonie, nici o religie, oamenii vor să se simtă liberi de orice constrângere, gata să facă orice le trece prin minte. De la homosexualitate, la consumul de droguri, totul – dacă nu este încă admis – e musai să devină cât mai curând posibil. Deşi nu are încă o cosmogonie corespunzătoare, absența oricăror criterii etice tinde să

devină noua religie. Dacă ar fi aşa, ea ar fi cu siguranță ultima. Din fericire, nimic din toate acestea nu se va întâmpla, iar omenirea îşi va continua oscilațiile între cele două extreme, dictatură şi democrație, aşa cum a făcut-o dintotdeauna, atunci când nu a reuşit să păstreze un echilibru rațional între cele două. Este de aşteptat ca excesele oratorice actuale în direcția democrației, menite să ascundă tendința către dictatură, să dispară într-un mod sau altul. „History repeats itself in the large because human nature changes with geological leisureliness" (Istoria se repetă în mare, pentru că natura umană se schimbă cu încetineală geologică) ne spune o maximă englezească. Catolicii, însă, n-au renunțat încă să cocheteze cu filozofia şi probabil că îşi mai caută şi azi nume ilustre pe care să le înscrie pe frontispiciul lor. Unul dintre ultimii găsiți a fost Henri Bergson. Este un filozof de valoare, iar bucuria catolicilor a fost nespusă atunci când l-au convertit de la iudaism la creştinism. Din nefericire pentru catolici, Bergson, odată cu convertirea, a intrat în politică şi n-a mai produs nimic nou pe plan filozofic sau religios, iar ceea ce scrisese înainte, chiar dacă se referea la religie, nu face nici un serviciu doctrinei catolice. „Cele două surse ale moralei şi religiei" este într-adevăr o chintesență a gândirii lui, dar ea sintetizează ideile sale mai vechi, chiar dacă a fost scrisă mai târziu. El insista mult asupra „elanului vital", dar ideea nu este foarte nouă (Schopenhauer o făcuse deja cu mult mai bine) şi nici convingătoare. Ceea ce reuşeşte el să explice foarte bine este complementaritatea religiei şi a rațiunii privite ca tendințe naturale la om. De aici nu rezultă că una ar fi mai bună decât cealaltă, ci că amândouă există şi îl definesc pe om. Deci ambele sunt obligatorii. El nu vorbeşte în mod explicit de vreo religie anume, ci de religie în general, al cărei rol îl vede în fixarea unor tradiții, cu efect final în etică. Bergson nu este nicidecum teolog. Cu excepția unor declarații de complezență, el rămâne filozof, şi încă unul care se limitează la analiză, ceea ce este foarte bine, pentru că îmi dă posibilitatea să fiu de acord cu el, fie şi parțial. Îmi place, mai ales, comparația lui cu pendulul, care, după o deviație, revine la poziția normală, chiar dacă numai pentru o clipă. Aşa se întâmplă în natură, pentru societățile pe care tot el le numeşte închise. Umanitatea este însă o societate deschisă, în sensul că evoluează datorită caracterului inventiv al omului, dar până acum evoluția ei a fost într-un singur sens, al cărui sfârşit pare catastrofal, pentru că pendulul nu dă semne de revenire. Tot Bergson relatează cu stupoare despre „doi nobili străini, veniți de departe, dar îmbrăcați asemenea nouă (francezilor), plimbându-se printre noi, amabili şi afabili, dar care, după puțină vreme, întorşi în țara lor şi afiliați la două partide diferite, unul dintre ei l-a trimis pe celalalt la spânzurătoare, numai pentru a se debarasa de un adversar stânjenitor". Bergson nu apucase să-l cunoască pe Pol Pot şi echipa sa cu care i-a masacrat pe cambodgieni, care nu ştiu cât de întâmplător fuseseră „educați" tot la Paris şi învățaseră de la Sartre teoria „violenței necesare". Asta da, educație! Eu nu sunt filozof decât în accepțiunea generică de iubitor de înțelepciune, mai ales când înțelepciunea aparține altora. Această poziție îmi oferă avantajul că pot exprima opinii mai liber decât ar face-o un profesionist, libertate la care mă încurajează şi Jose Ortega y Gasset, asigurându-mă că „filozofia îşi păstrează virginitatea în ciuda numeroaselor violări", aşa că, dacă a rezistat ea unora ca Nietzsche sau Kant, ce mai contează unul ca mine! Am tot vorbit despre mari gânditori şi cineva ar putea să tragă concluzia că aş fi adeptul unei „Noocrații", în sensul definit de

Camil Petrescu, adică o conducere a statului de către intelectuali. Care intelectuali? Cei care au creat minciuna şi au construit o societate cu principii inversate? E clar că de mântuire avem nevoie şi că ea vine doar de la Dumnezeu. Revine întrebarea: „de la care Dumnezeu? De la cel bun sau de la cel aspru?” Aş îndrăzni un răspuns pueril: dacă Dumnezeu este tatăl nostru, atunci el poate că se comportă ca un părinte. Ca un părinte inteligent, care îşi pregăteşte copiii pentru viață, şi nu ca unul prost, care doar îi alintă, aşa cum ne-ar plăcea nouă. Şi tot ca un părinte, el ne predă lecții potrivit vârstei noastre. Dacă, uneori, indicațiile sale par contradictorii, asta nu înseamnă că el este inconsecvent, ci doar că noi ne aflăm în altă etapă a evoluției noastre. Aşadar, Biblia nu poate fi un document unic. Între timp, am mai crescut, nu? Poate că am depăşit faza abecedarului. Un lucru e sigur: Dumnezeu nu i-a înmânat Biblia lui Adam când l-a alungat din Rai, ca s-o aibă drept ghid de orientare. A dat-o omenirii cu mult mai târziu. Şi încă şi mai târziu l-a trimis pe Iisus pentru a ne transmite un nou mesaj, completând astfel Biblia cu câteva capitole. Ce motive avem să credem că nu ne-ar mai trimite în continuare şi alte mesaje? Iar dacă el ne transmite în continuare mesaje, şi normal ar fi s-o facă, atunci problema noastră este să receptăm aceste mesaje, să le interpretăm şi să le aplicăm. Cât timp ne limităm să interpretăm – de cele mai multe ori greşit – aceeaşi carte, scrisă acum câteva mii de ani, sigur nu ne vom afla sub îndrumarea lui Dumnezeu, decât doar dacă suferim de „nanism intelectual”. În cealaltă parte a lumii, independent de creştinism, au trăit oameni cu o credință mai veche, pe care, însă, preferăm să-i ignorăm. Şi totuşi, jocurile politice ale secolului XX au fost făcute de către Mao. Dacă pentru fiecare chinez s-ar fi pretins cu 100 grame de orez mai mult, după modelul german, care la începutul secolului XX pretindea mai mult spațiu vital, atunci economia mondială ar fi fost dată peste cap. Mao a fost cel care i-a ținut pe chinezi în frâu. Ca țară comunistă, dacă ar fi cooperat cu URSS, ar fi avut asigurată supremația mondială. Deciziile lor ar fi fost esențiale pentru viitorul omenirii. Adoptarea fără discernământ a ideilor naziste sau staliniste în China ar fi fost catastrofală. Dar Mao a sesizat putreziciunea sistemului sovietic. Reținerea Chinei de la disputele puterii mondiale au făcut ca balanța să rămână echilibrată. Mao este cel ce a făcut posibil acest lucru. Şi tot Mao a mai avut o calitate: n-a interzis nici o religie. De altfel, nici n-ar fi avut cum s-o facă, pentru că religiile extrem orientale nu sunt organizate ierarhic, precum cele europene, deci nu avea pe cine să desființeze. La ei, uneori, religia se confundă cu înțelepciunea, şi nu văd cum cineva ar fi putut să interzică înțelepciunea. Dacă Mao este un reprezentant al filozofiei orientale – pentru că el a fost şi filozof, pe lângă politician – atunci trebuie să recunoaştem că nici un reprezentant occidental – politician sau filozof – nu s-a ridicat la nivelul lui. De la filozofia clasică germană, la Hitler, de la revoluția franceză, cu excitațiile ei egalitariste, şi până la comunismul sovietic, drumul stupidității noastre a fost întotdeauna pavat cu intenții bune, dar cu ce efecte? N-aş spune că filozofia lui Mao a fost perfectă, nici nu ştiu să fi fost vreuna, dar cu certitudine a noastră a fost greşită. Un lucru e sigur. Filozofia noastră trebuie regândită, sau, mai exact, gândită, deoarece ceea ce ne place să etichetăm drept rațional s-a dovedit a fi doar produsul dorințelor noastre. Am putea vorbi despre două curente în filozofie: unul care o priveşte ca pe oricare ştiință ce are un domeniu al ei, şi celălalt care

consideră că doar istoria filozofiei prezintă interes, că nici n-ar exista filozofie, ci doar oameni care filozofează. Kant face parte din susţinătorii primului curent. El crede că filozofia trebuie abordată frontal, ca orice ştiinţă, şi nu prin prisma evoluţiei cunoştinţelor noastre despre ea, pentru că lumea reală nu-şi schimbă legile în funcţie de cunoştinţele noastre. Kant se ambiţionează să creadă în existenţa unui domeniu al filozofiei şi construieşte ceea ce părea a fi cel mai solid sistem filozofic. N-a trecut mult şi „formidabilul" lui sistem filosofic, în ciuda rigorii – care este, într-adevăr, remarcabilă – s-a dovedit a avea chiar mai multe fisuri decât alte sisteme mai vechi. Se pare că hiba filozofiei este tocmai inconsistenţa domeniului său. Şi atunci ce rămâne? Rămâne tocmai istoria filozofiei, dar nu expusă pedant, cu preţiozitate, pentru a ilustra strălucirea (era să zic poleiala) prezentatorului, ci ca parte a istoriei civilizaţiei, pentru că, în fond, ea ne arată – alături de celelalte discipline – cum a evoluat civilizaţia. De fapt, istoria însăşi ar trebui să fie istoria gândirii umane concretizată în evenimentele reale, şi nu şirul neroziilor unor personalităţi – încoronate sau nu – devenite personalităţi de cele mai multe ori tocmai prin neroziile lor. Ludovic al XIV-lea, spre exemplu, Regele Soare, este prezentat ca cel mai reprezentativ exponent al monarhiei, cel mai cel etc. În realitate, el este cel care, prin exagerările lui şi lipsa de înţelegere a istoriei, a contribuit la distrugerea monarhiei. Noi vorbim despre fericire, dar nici măcar nu ne-o putem imagina. Dante ajunge doar până în pragul Paradisului, fără să intre în el, tocmai pentru că Virgiliu nu-şi poate imagina fericirea. Cât despre Raiul biblic, probabil că ne-am plictisi în el după zece minute. „Diavolul exprimă simbolic ideea vieţii mai bine decât Dumnezeu" (Cioran). Doar Iadul ni-l putem nu numai imagina, ci putem participa chiar şi la dezvoltarea lui. „Caietul de sarcini" pentru acest proiect este într-o permanentă elaborare şi amplificare, pentru un iad din ce în ce mai perfecţionat. Dacă ne-am îndeletnici cu aceeaşi sârguinţă de ameliorarea condiţiilor din purgatoriul nostru pământesc, cu siguranţă că ne-am simţi mai bine. Există persoane care cred că fericirea constă în a nu face nimic. Că nu este aşa, este evident şi o dovedeşte faptul că asemenea persoane chiar reuşesc să nu facă nimic şi, totuşi, nu sunt fericite. Teoretic, există încă trei posibilităţi pe lângă cea pe care tocmai am discutat-o: - să-ţi doreşti să nu faci nimic şi, totuşi, să faci; - să-ţi doreşti să faci ceva, dar să nu faci; - să-ţi doreşti să faci ceva şi chiar să faci. Prima pare absurdă: cum să nu-ţi doreşti şi, totuşi, să faci şi să mai fii şi fericit pentru asta. A doua este calea sigură către nemulţumirea că nu ai reuşit ce ţi-ai propus, deci opusul fericirii. A treia, chiar dacă pare ciudat, este identică cu ipoteza iniţială. A nu face nimic, a face mai nimic, a face ceva, a face foarte mult etc., sunt trepte valorice, atât pentru dorinţă, cât şi pentru faptă. Ceea ce contează pentru fericire, însă, nu este treapta pe care se află ambele, ci raportul dintre ele, cu alte cuvinte, starea psihologică datorată situării celor două pe trepte diferite. Rămâne prima variantă, etichetată iniţial ca fiind absurdă şi peste care se pare că am trecut prea repede. Să fie ea cea adevărată? Să fac ceva ce nu mi-am propus, pare într-adevăr absurd. E drept că mă pot bucura de un lucru pe care l-am făcut deja şi pentru care nu trebuie să mă mai ostenesc, nici măcar să mă gândesc la el. Dar cum să-l fac, dacă nu mă gândesc niciodată să-l fac? Îmi vine acum în minte un exemplu. Mulţi bărbaţi privesc bărbieritul ca pe o pacoste şi – dacă îşi pot permite – o fac cât mai rar. Aşa am gândit şi eu până am

aflat că bărbieritul zilnic este mai uşor de suportat decât cel aleator. De atunci mă bărbieresc în fiecare dimineață, imediat ce mă scol şi înainte de a mă trezi cu adevărat. Nu trebuie să mă gândesc la aşa ceva; este deja un reflex, iar faptul că, în timpul zilei, sunt întotdeauna proaspăt ras, îmi dă un sentiment – dacă nu de fericire – măcar de normalitate. Altfel, m-aş simți mai mult decât nefericit. (Nu insist!) Exemplul meu este extrem de mărunt. Întrebarea este dacă această logică funcționează şi în cazuri mai serioase. Dacă da, atunci cum să realizăm în mod inconştient ceva ce ar putea să ne producă satisfacții? Iată un alt exemplu. Pe când citeam o carte, mi-a venit o idee. Mi-a venit singură. Nu aveam cum să ştiu că îmi va veni, deci nu puteam să mi-o doresc. Evident că m-am bucurat. Şi totuşi, ideea nu mi-a căzut din cer, „pară mălăiață în gura lui Nătăfleață". Ea mi-a fost sugerată de lectura cărții. Deci făceam totuşi ceva, dar nu munceam, ci mă delectam. Citeam din plăcere, nu pentru că mă obligase cineva. Nu era o „sarcină de serviciu". Aici poate greşesc puțin. Cineva, cândva, nu numai că m-a obligat să citesc, dar m-a pus să învăț şi alfabetul. E drept că mai târziu, asemenea bărbieritului, mi-a intrat în reflex şi acum mă bucur de avantaje, pentru că am uitat dezavantajele, deşi nu cred că au fost chiar atât de mari, pentru că un copil ia multe lucruri în joacă şi le face cu plăcere. Mai neplăcut era când, în timpul jocului, mă loveam la genunchi. Asta îmi amintesc, pentru că mă durea. Dar, despre ce vorbeam? Ah, da, despre fericire. Nu, asta nu vine de la genunchi. Dimpotrivă! Citesc acum, după ce am scris atâtea despre religie, ceea ce poate s-ar fi cuvenit să fi citit de la început: „Religia în limitele rațiunii pure" a lui Kant. (Nu m-am vindecat de tot) Începe bine! Constat chiar că poziția sa de plecare confirmă intuiția mea. Kant mai întâi se întreabă dacă omul este de la natură bun sau rău. Constată că este rău, dar are o înclinație către bine, cu alte cuvinte, ar dori să facă bine, dar nu reuşeşte întotdeauna. Mai departe, însă, constat că abordarea lui Kant se bazează pe un reper relativ: evaluarea bine/rău se face prin raportare la morală, iar prin morală el înțelege legea. Legea este însă o consecință, o sinteză a unui mod de viață, al unei societăți, a noastră, a filozofiei noastre. Să cauți adevărul fundamental pornind de la consecințele lui ultime, aflate într-o societate ce a evoluat la întâmplare, înseamnă să pui căruța înaintea cailor, cu observația că un astfel de atelaj ar putea totuşi să meargă, chiar dacă mai greu, spre deosebire de logica lui Kant, care nu funcționează nicicum. Un mare om de ştiință spunea ceva de genul „Dați-mi un punct de sprijin şi răstorn universul" (sau pământul, nu-mi amintesc exact). El se referea la principiul pârghiilor, prin care forța poate fi amplificată proporțional cu brațul pârghiei, cu condiția să existe un punct fix pentru sprijinul pârghiei. Ei bine, tocmai punctul fix la Kant este relativ, de fapt, nu există, pentru că legea morală la care se raportează el este o consecință, nu o cauză. Şi atunci, întreaga construcție filozofică este aeriană, artificială. După câteva divagații, fără prea multă sare şi piper, Kant, în sfârşit, afirmă hotărât: „Omul este rău de la natură" (capitolul III), ba încearcă chiar să identifice „originea Răului din natura umană" (capitolul IV). Apoi, ca în orice roman bine scris, apare şi speranța: există în om o „predispoziție originară spre Bine". Adică omul este rău de la natură, dar înclinat către Bine. Citind aceste pagini, mi-l imaginam pe om cocoțat pe un piedestal al Răului, dar privind în jos, unde era Binele, către care era el înclinat, şi mă temeam pentru el să nu amețească, cunoscând o altă predispoziție a sa, cea de vertij,

care este sigur naturală. (Pascal avea chiar un acut sentiment al prăpăstiei ce s-ar afla în fața sa.) Mai puțin temător, Kant identifica, totuşi, un pericol al înclinației către Bine a omului, dacă această înclinație este lăsată la voia întâmplării şi evoluează în mod iresponsabil. Evident, nu face această observație fără scop, pentru că imediat ne oferă şi soluția: religia. În final, tot el ne atrage atenția asupra „proastei slujiri" a religiei de către preoți, astfel că, după ce ne-am învârtit ca pisica în jurul cozii, ne întrebăm: la ce bună toată această discuție despre Bine şi Rău? Acum Kant pare să fie un credincios sincer, ceea ce explică parțial logica (sau lipsa ei) în demersul său filozofic. Recunosc că, după această constatare, omul Kant mi se pare mai simpatic, mai uman, dacă mă pot exprima astfel. El redevine însă filozof, simte nevoia să ne scoată din cercul în care ne învârteam fără ieşire, şi ne dă soluția finală: rațiunea pură. Teoretic este perfect, cel puțin în imaginația lui, dar practic nu ne oferă nimic. Kant se opreşte aici, şi cred că bine face, pentru că şi aşa ne-a chinuit prea mult. Întreaga lui construcție pare un simplu exercițiu filozofic, din păcate cu aceeaşi idee fixă: rațiunea pură. Ideea priorității rațiunii pure nu-mi displace, dar, aşa după cum religia a fost „prost slujită" de către preoți (când le-a dispărut rațiunea), tot aşa şi rațiunea, prost slujită, a condus deja la câteva consecințe catastrofale. În concluzie, orice exagerare este păguboasă. Gândirea savantă nu a avut nici măcar ea o evoluție lineară. Există în istorie lungi perioade de timp şi zone geografice în care nivelul ei a fost extrem de scăzut. De la explozia de producție filozofică a antichității greceşti, la hiatul Evului Mediu occidental, spre exemplu, este o prăpastie ce nu poate fi întâmplătoare. Nu este obiectivul meu s-o explic acum. Odată cu Renaşterea, gândirea filozofică reapare. Nici aici nu intenționez să dau explicații, subliniez doar că nu Renaşterea a stimulat filozofia, ci gândirea filozofică a generat re-naşterea. Această afirmație ar merita o detaliere, dar nu acum. Poate mai târziu. Pentru moment, vreau să mă opresc puțin asupra consecințelor ei. Primele elemente ale noului val filozofic, aşa cum se întâmplă de obicei, au fost pozitive. Au urmat, tot ca de obicei, exagerările fireşti oricărei evoluții. După succesul legilor fizicii, specialiştii din toate domeniile au încercat să pună în termeni matematici orice teorie, oricât de nepotrivită ar fi fost ea pentru matematizare. În filozofie, exagerările s-au manifestat prin dorința de a construi sisteme atotcuprinzătoare, în care să încorseteze întreaga gândire omenească. Într-adevăr, ştiințele se diversifică, şi un savant nu mai poate cuprinde toate domeniile cunoaşterii. Reveniți cu picioarele pe pământ, filozofii fac din ce în ce mai mult literatură. Cu alte cuvinte, îşi expun ideile într-o manieră accesibilă cititorilor cu pregătire comună, şi nu oricum, ci într-un mod cât mai agreabil. Pe unii dintre ei nici nu ştii cum să-i cataloghezi: „filozofi sau scriitori?". Pe de altă parte, savanții din alte domenii, ajunşi la vârsta senectuții, simt nevoia să-şi comunice nu numai cunoştințele de specialitate, ci şi meditațiile personale din sfere mai mult sau mai puțin filozofice. Filozofia revine, astfel, în zona dragostei (filo) pentru înțelepciune (sofia) mai puțin prin contribuția specialiştilor şi mai mult prin aportul adevăraților cugetători, dacă termenul nu este prea pretențios. Cuvântul de ordine este acum literatura. Dacă filozofii erau în antichitate oameni ai cetății, se implicau în problemele cetății, mai ales în cele politice, în democrațiile recente apare o nuanță ce accentuează dorința lor de a-şi aşterne pe hârtie meditațiile. Voi pleca de la un citat din introducerea lui Cristian Bădiliță la cartea lui Porphyrius, „Din Viețile

filozofilor": „Filozoful, care până acum fusese privit ca un individ ieşit din comun, exersat în cele trei mari domenii ale cunoaşterii umane – etică, fizică şi teologie –, dar în cadrul cetăţii, devine acum un soi de dizident, de „mizantrop" apolitic, ce-şi caută mântuirea în afara cetăţii... Pentru un platonician din secolul al III-lea p.Chr., filozofia nu mai are decât prea puţin „vocaţie politică". Ea se retrage, cu umilinţă şi discreţie, între zidurile unor locuinţe private, uneori cât mai departe de aşezările prea aglomerate şi zgomotoase. Filozoful devine un ascet contemplativ, trăind într-un grup de confraţi ce-i împărtăşesc idealul. Modelul activ de odinioară se transformă acum în model pasiv. Sau măcar aşa este perceput de ceilalţi, de lumea înconjurătoare, normală. (Reamintim: aproximativ în aceeaşi perioadă, creştinismul produce modelul uman care va izbândi şi se va impune peste veacuri: sfântul.)" Constatarea este aproape corectă, cu două observaţii: Doar câţiva filozofi din antichitate au fost preocupaţi de teologie, în schimb, mult mai mulţi au dezbătut subiecte politice. Secolul 3 nu este reprezentativ pentru filozofie. Dacă autorul s-a gândit să ilustreze Evul Mediu, atunci filozofii cunoscuţi erau, de fapt, teologi implicaţi profund în politica timpului lor, un fel de responsabili cu propaganda în sânul partidului unic: Biserica Catolică. În nici un caz ei nu pot fi consideraţi nişte asceţi. Abia începând cu secolul XIX, şi după democratizarea societăţii – reală sau formală – oamenii dispuşi pentru meditaţii s-au izolat; nu pentru că nu şi-ar fi dorit să se implice în viaţa politică, ci pentru că locul era ocupat de persoane ce nu ţineau cont de opiniile lor. În condiţiile comunismului est-european, auto-izolarea devenise o necesitate pentru cei ce refuzau sistemul. Termenul „sfânt" li s-ar potrivi unor asemenea persoane, mai ales că au fost şi foarte puţine, iar explozia de literatură, apărută după prăbuşirea sistemului, este cu atât mai explicabilă prin descătuşarea energiilor. Omul trăieşte în grup, dar moare singur. Poate că această constatare a solitudinii morţii l-a făcut să se gândească la un Dumnezeu interior fiinţei sale. Şi poate că de aceea omul religios nu poate concepe infinitul cu uşurinţa unui matematician, deoarece ar rezulta, aşa cum ar spune Pascal, un „cerc cu centrul pretutindeni şi limitele nicăieri", mişcându-se „între infinit şi neant". Necesitatea descoperirii lui Dumnezeu în mod individual, de unul singur, dă sens afirmaţiei lui Sartre „Omul este condamnat să fie liber", afirmaţie altfel paradoxală. Libertatea lui, poate că singura libertate, în sensul că nimeni nu-l poate opri, este să-l caute pe Dumnezeu. Conştiinţa este cea care îl obligă s-o facă, iar de conştiinţă nu poate scăpa, pentru că fără ea n-ar mai fi om. Dar, aşa cum în viaţa unui cercetător, a unui proiectant, dar şi a omului obişnuit, după o lungă perioadă de căutări, apare ideea salvatoare, ca o revelaţie, tot astfel şi credinciosului i se revelă credinţa ca răspuns la dilemele sale. Da, dar toţi aceştia, inclusiv omul religios, trebuie, mai întâi, să fi avut dileme, probleme, întrebări. Nu există răspuns fără o problemă prealabilă. Cine zice că a avut o revelaţie, fără să fi avut o problemă, este un mincinos. Prima întrebare deci este: care a fost dilema lui? Să ne întrebăm mereu cum arată Dumnezeu, cel aidoma cu noi? Aş avea senzaţia că încerc să mă uit pe gaura cheii, să văd cum fac părinţii copii. Am alte dileme mai productive.

Despre comunicare

Eficiența omului în fața naturii, detaşarea lui față de celelalte animale, rezidă în organizare. Ca individ, omul este slab; organizat, însă, este cel mai puternic. Societatea omenească, asemenea societăților de albine, furnici, maimuțe etc., are o structură naturală de organizare, cu conducători şi conduşi. Complexitatea ierarhiei societăților umane nu trebuie să ne facă să pierdem din vedere caracterul ei natural. Există, deci, legi naturale, pe care ar fi bine să le cunoaştem şi să le respectăm. Rezultă de aici că orice încercare de a-i modifica structura firească este sortită eşecului, pe de o parte, şi este sursă de erori, pe de altă parte. Aşa stând lucrurile, prima problemă este cea a selecției conducătorilor. Nu ştiu cum e la albine sau furnici. La primate, şi în general la animalele mari, masculul dominant se impune prin forță. La om, conducătorii au nevoie de argumente pentru a-şi convinge semenii să-i urmeze pe ei şi nu pe alții. Catalogarea societăților în diferite tipuri are la bază tocmai modul de selecție a conducătorilor: cum se ajunge la putere şi cum se păstrează puterea. Clasicii antichității au identificat trei tipuri de organizare de bază, prin care societățile trec în mod ciclic, deoarece nici una dintre ele nu este perfectă, iar nemulțumirea oamenilor îi face să creadă că cealaltă ar fi mai bună. Ele sunt: monarhia, democrația şi oligarhia. Aristotel le spune regalitate, republică şi aristocrație, cu formele lor deviate: tirania, demagogia şi oligarhia („Politica", cartea III, capitolul V). Mie mi se pare că oligarhia este cuvântul cel mai potrivit pentru organizarea naturală, la care se revine mereu, iar monarhia şi democrația sunt cele două tipuri opuse una alteia, către care societățile oscilează ca un pendul. La orice trecere de la o formă la alta se petrece doar o schimbare de personaje cu unele tulburări mai mici sau mai mari, după care societatea revine la organizarea ei naturală, din păcate, numai în trecere către direcția opusă. Ceea ce le face să se comporte astfel este neastâmpărul oamenilor, dorința unora de a fi şefi în locul altora. (Dacă neastâmpăr este un cuvânt mai puțin impunător, atunci înlocuiți-l prin „elan vital" (Bergson), „voința de viață" (Schopenhauer) sau alți termeni consacrați). Eu aş introduce termenul de „instinct vital" sau, şi mai bine, „instinct expansionist", un fel de „Big Bang" individual. Fiecare schimbare trebuie însă pregătită, argumentată, motivată. Se construiesc în acest scop scenarii ample, în care, pe lângă argumentele social-politice, grefate pe nemulțumirea veşnică a oamenilor, apar argumente religioase, uneori chiar o nouă religie, necesară pentru a da oamenilor o speranță. În ultimă analiză, monarhia, democrația şi orice altceva, sunt doar scenarii. Dar, organizarea presupune comunicare şi aici se află cheia succesului umanității: omul a inventat limbajul. Limba însăşi s-a născut pentru a comunica. Organizarea şi limbajul s-au dezvoltat împreună, în vederea coordonării unor acțiuni, începând cu vânătoarea la omul primitiv şi până la cele mai complexe activități din zilele noastre. Odată cu societatea, limba se dezvoltă şi ea. A făcut-o dintotdeauna şi o face şi în prezent. Iată o probă relativ recentă: Vasile Conta a scris un studiu, „Teoria fatalismului", pe care l-a publicat mai întâi în limba română, în revista, pe atunci ieşeană, „Convorbiri literare", între septembrie 1875 şi martie 1876, iar apoi în limba franceză: „Théorie du fatalisme. Essai de philosophie matérialiste", Bruxelles, 1877. Titlul poate induce în eroare pe cititorul de azi, când cuvântul fatalism are o conotație catastrofică, de aceea subtitlul („Încercare de filozofie materialistă") este mai aproape de conținut. Este o carte de filozofie, a cărei temă este susținerea tezei pe care am putea-o

numi mai repede o teorie a cauzalității. Este interesant de observat schimbarea sensului unor cuvinte, datorită evoluției limbii, ceea ce ar trebui să le dea de gândit celor ce se grăbesc să citeze ad literam fraze ale scriitorilor de demult şi să le pună în sarcină idei pe care aceştia nu le-au avut în vedere. Deşi lucrarea lui Vasile Conta a mai fost publicată de câteva ori, în 1923, apare la Bucureşti o traducere în limba română după versiunea franceză, traducere datorată Anei Conta-Kernbach, sora filozofului, şi continuată şi finalizată după moartea acesteia de dr. P. Zosin, de la Iaşi. Evident, întrebarea „de ce a fost nevoie de o traducere din franceză în română, deşi exista versiunea inițială scrisă direct în română?" este inevitabilă. Răspunsul ni-l dă însuşi editorul, în nota introductivă la ediția din 1923: „...confruntarea celor două ediții arată simțitoare deosebiri. Textul francez este mai precis, mai... La această superioritate a versiunii franceze contribuie fără îndoială şi faptul că limba noastră era la 1875 mai puțin încă decât astăzi apropiată nevoilor gândirii ştiințifice". Limba franceză i-a permis, aşadar, românului Vasile Conta să se exprime mai bine decât a putut s-o facă în româna anului 1875; în schimb, cea din 1923 le-a permis traducătorilor s-o facă într-o manieră acceptabilă, chiar şi în zilele noastre. Dacă cineva îşi imaginează evoluția limbii ca fiind datorată dorinței cuiva de a monologa în fața unei audiențe admiratoare, înseamnă că a suferit de o maladie profesională ce l-a rupt de realitate şi l-a înstrăinat. În procesul de comunicare, dacă sursa nu a primit răspunsul cuvenit din partea destinatarului, înseamnă fie că acesta nu a înțeles mesajul, fie că pe canalele de comunicare a existat o disfuncție, aşadar comunicarea nu s-a produs. La asemenea chestiuni ar trebui să mediteze unii „prețioşi" artişti, (şi nu numai), arta fiind şi ea un proces de comunicare prin mijloace specifice. Mijloacele nu pot modifica esența procesului, care este atingerea unui scop. Iar fără un scop, plutim în derivă. Am făcut o mică paranteză. Sper că nu fără folos. Revin la organizare. Forma cea mai înaltă a ei în epoca modernă este statul. Datorită complexității sale, societatea se structurează din motive funcționale. Apar astfel conducători şi conduşi şi – odată cu ei – politica şi lupta politică. Cei ce vor să fie conducători trebuie mai întâi să indice un scop, o țintă către care societatea ar trebui să se îndrepte şi să-şi convingă semenii că ei sunt cei mai potriviți să le fie ghizi. Aşa se naşte propaganda. Identificarea scopului este o artă psihologică. Ei, conducătorii, trebuie să speculeze cele mai profunde sentimente şi dorințe ale oamenilor, ceea ce nu este tocmai uşor, pentru că acestea se schimbă în decursul timpului. Astăzi se poartă democrația, generată de dorința oamenilor de a se crede egali între ei. Este orgoliul ridicat la cel mai înalt nivel. Omul vrea să fie propriul său Dumnezeu. Mai demult, în locul acestui orgoliu nemăsurat se afla opusul lui: frica. Frica de trăsnete, de animale mai puternice, de secetă sau de inundații, frica de orice, dar şi speranța că nu i se va întâmpla nimic rău, ba poate că va avea şi ceva noroc, zeii îi vor fi binevoitori şi – de ce nu? – poate ajunge în Rai sau vine Raiul peste el. Aşa a apărut religia. Este vreo diferență între propaganda politică recunoscută ca atare şi religia folosită în acelaşi scop? Evident că nu! Ambele speculează sentimentele oamenilor. Spuneam că nu este tocmai simplu, pentru că între cele două şi mai ales în interiorul lor există o infinitate de nuanțe pe care politicianul trebuie să le sesizeze şi să le valorifice în interesul lui. Aceasta este arta politicului, dar nu de ea ne ocupăm noi aici. Forma cea mai savantă a

limbii se găseşte în literatură, iar când vorbim despre literatură, ne gândim la carte. Odată cu generalizarea ştiinţei de carte, tot mai mulţi oameni doresc să treacă de la starea de cititor la cea de scriitor, dacă i se pare că are şi el ceva de spus lumii. Pe de altă parte, într-o măsură mai mică sau mai mare, orice om este tentat să filozofeze sau măcar să mediteze. Avem toate motivele să presupunem că a făcut acest lucru dintotdeauna. Şi dacă tot filozofează, el vrea să-şi comunice gândurile semenilor săi. Expresia „semenilor săi" trebuie interpretată ad literam, deoarece oamenii pot comunica doar în interiorul aceleaşi culturi şi la nivelul lor de înţelegere. Visul comunicării a devenit posibil într-o măsură tot mai mare datorită evoluţiei tehnologiei. Aşa se face că, dacă din trecut s-a păstrat doar gândirea savantă înregistrată prin scrieri de tot felul, pe piatră, piele, papirus, hârtie etc., astăzi din ce în ce mai mulţi oameni doresc să-şi vadă cugetările înregistrate şi difuzate pe arii cât mai extinse, ceea ce este foarte bine, chiar dacă ridică noi întrebări, creează noi instituţii şi mentalităţi. Despre cărţi sub formă de file legate pe o latură (codex) putem vorbi numai după ce romanii au avut aceasta idee şi ne-au oferit astfel posibilitatea de a sări peste paginile neinteresante. Până atunci, plăcile ceramice, sulul de papirus şi celelalte erau destul de incomode. Adevăratul salt l-a realizat inventarea tiparului. Astăzi, Internetul este campionul comunicării. De aceea, asocierea omului de cultură cu refractaritatea la Internet este similară cu o afirmaţie de genul: „îmi place literatura, mai puţin literele dintre f şi m". Şi totuşi, cartea continuă să rămână marca scrierilor ce se doresc perene, motiv pentru care, pe lângă „înţelepţii" oficial înregistraţi, foarte mulţi oameni doresc să publice cărţi, iar unii o fac chiar cu banii lor. Se pare că dorinţa şi mândria de a lăsa urmaşilor urma gândurilor lor este un fruct al democraţiei, pentru că, în trecut, informaţia se transmitea pe cale orală, nu numai pe orizontală, ci şi pe verticală, de la generaţie la alta. Biblia nu este iscălită de nimeni, şi nici măcar Socrate nu s-a ostenit să ne lase ceva scris. Cum spuneam, dezvoltarea tehnologiei a permis accesul la carte al unui număr tot mai mare de cititori şi scriitori potenţiali. Literatura a depăşit graniţele gândirii savante, s-a diversificat şi adaptat pretenţiilor şi gusturilor tuturor categoriilor sociale, ceea ce nu înseamnă, însă, că oricine se poate adresa tuturor. Într-o oarecare măsură, această idee pare posibilă în zona literaturii de divertisment, dar şi aici gradele de cultură diferite ale oamenilor impun categorii diferite de literatură. Chiar şi în zona divertismentului, diversificarea nu lipseşte şi – fie şi nerecunoscute – există literatură de cartier, manele etc., ca să împrumut termeni similari din muzică. Barnaby Rich scria în 1613: „Una dintre maladiile acestui veac este mulţimea de cărţi; lumea este atât de supraîmpovărată cu ele, încât nu este în stare să digere abundenţa de materie inutilă care este produsă zilnic şi răspândită în lume". Ce s-a mai întâmplat de atunci? Aşa cum era firesc, au apărut din ce în ce mai multe cărţi. „Boala" a căpătat dimensiuni pandemice. De altfel, constatarea nu l-a împiedicat nici măcar pe autorul ei să scrie el însuşi alte cărţi, de unde se vede că nu mulţimea lor îl deranja atât, cât concurenţa celorlalţi autori. Astăzi, după apariţia Internetului, ca şi atunci, după apariţia tiparului, autorii au aceeaşi temere: ce se va face omenirea cu această abundenţă de informaţii (răspândită de concurenţi)? Răspunsul este simplu: ce a făcut şi până acum. Întrebarea este alta. Nu pentru că am avea nevoie de una nouă, ci pentru că cea pusă este greşită. Problema noastră dintotdeauna este

cum să ne descurcăm prin multitudinea de informații de tot felul – scrise sau nescrise –, cum le filtrăm pe cele folositoare, cum ne apărăm de cele inutile? Încă de pe vremea când tiparnițele nu erau prea multe sau erau, dar aveau administratori vajnici, a funcționat un filtru al lucrărilor admise pentru publicare. Indiferent de criteriile folosite, criterii de care nu merită să ne ocupăm acum, filtrul a avut nevoie de un personal specializat, oameni de litere (persoane ce se ocupau cu literele). Inițial, ei au fost recrutați dintre intelectualii autentici, adică cei ce îşi folosesc intelectul ca mijloc de producție. Cu timpul, însă, ca peste tot unde evaluările sunt relative, după modelul cizmarilor deveniți şefi de stat şi al ignoranților academicieni, literatura oficială a adoptat aceeaşi metodă. Cu sau fără poluatori, selecția cărților din punctul de vedere a cititorului a devenit importantă. A apărut, astfel, o noua profesiune, cea de critic literar, cu rolul de a orienta cititorii. Din păcate, deşi ei există teoretic, practic nu-şi îndeplinesc rolul aproape deloc. Pentru că afirmația pare dură, o voi justifica printr-un exemplu din sport, unde există trei categorii distincte: profesioniştii, ziariştii şi suporterii. Cele trei categorii nu se interferează şi asta explică numărul mare de suporteri, mai ales în fotbal. In sport, ziariştii sunt cei care întrețin atmosfera, o încălzesc prin comentariile lor, mențin trează atenția fanilor. În literatură, unde profesioniştii sunt ei înşişi specialişti ai cuvintelor, categoria ziariştilor se confundă cu cea a profesioniştilor şi atunci obiectivitatea dispare, iar critica este cel mai adesea părtinitoare. Eventualul cititor simte intențiile pro-domo ale acestor ziarişti travestiți şi renunță să mai fie cititor al unor asemenea publicații. Publicațiile de critică literară sunt citite doar de cei care le scriu, de multe ori nici chiar de către aceştia. În consecință, rolul de orientare a cititorului de către criticul literar lipseşte. În plus, ar fi şi dificil s-o facă, dacă el însuşi nu-şi delimitează zona de interes. Până ce şi în sport, ziariştii se specializează, fiindcă o singură persoană n-ar putea acoperi toate domeniile. Cu atât mai mult în cultură, asemenea pretenții denotă doar ignoranță şi nu o cultură autentică. Ca dovadă a ineficienței criticilor este faptul că cele mai citite cărți sunt cele cărora li se face publicitate şi nu cele recomandate de critici. În comerț, cea mai convingătoare publicitate este aceea bazată pe recomandarea unui profesionist în materie. O pereche de schiuri, spre exemplu, se vinde mai bine, dacă marca respectivă este recomandată de către un schior celebru. În literatură, însă, nu se întâmplă aşa. Opiniile criticilor literari sunt ignorate. Ele rămân în zona confuză a disputelor de culise din familia de scriitori-critici. De ce? Ar trebui să vedem. De ce autoritatea schiorului este recunoscută, iar a criticului nu? Simplu! Pentru că schiorul şi-a dovedit competența. Pe lângă critici, au apărut şi specialişti, cunoscători ai unor rețete, ce ne învață cum se face literatura, de parcă ar fi un fel de mâncare. Ba unii mai şi judecă lucrările altora după cum se încadrează sau nu în „rețetarul” lor, fără să-şi pună problema dacă au înțeles mesajul autorului, autorii fiind de multe ori cu mai multe nivele intelectuale deasupra judecătorilor. Deşi unele dicționare tratează literatura ca totalitatea scrierilor, există şi accepțiunea de creație artistică. Unde începe şi unde se termină ea este mai greu de precizat. În trecut, chiar şi lucrările ştiințifice erau scrise în versuri. Astăzi, pragmatismul nostru cel de toate zilele ar face ridicole asemenea pretenții. Între o creație artistică şi o scrisoare de afaceri, diferența de stil este radicală, deşi nimeni nu ne împiedică să redactăm scrisori frumoase. Arta, destinată satisfacerii

plăcerilor noastre estetice, are ca obiectiv nu numai plăcerile vizuale, auditive, sau gastronomice, dar şi ale celor intelectuale, şi, mai ales, a celor care ating conştiinţa noastră. Simt acum nevoia unor distincţii, pe care le voi face prin câteva exemple. Nivelul 1: Un lup a mâncat o oaie. Relatarea uzuală poate fi un proces-verbal în termenii: „Comisia special întocmită s-a deplasat la faţa locului şi a constat... În concluzie, ea va decide că serviciul de contabilitate va opera în scripte înregistrările corespunzătoare şi aşa mai departe”. Nimic deosebit, nimic de natură să impresioneze. Scriitorul, însă, va începe cu câteva fraze de genul: „Peste stratul de frunze uscate s-au aşezat primii fulgi de zăpadă aduşi de vântul rece dinspre piscurile munţilor deja albiţi. Bătrânul cioban, chinuit de insomnii transcedentale, medita la...” În final, cititorul, cu ochii umeziţi de lacrimi, este gata să ia puşca şi să omoare toţi lupii din lume. Am fost ironic, dar nu asta contează acum. Nivelul 2: Lupii mănâncă oi. Este o constatare la fel de banală, dar cu un anumit grad de generalizare. Acesta poate fi subiectul unui referat, însoţit de date statistice, către un forum internaţional, menit să atragă atenţia opiniei publice şi politicienilor asupra pericolului pentru umanitate că lupii mănâncă oi. Poetul, însă, prin câteva versuri, realizează ceea ce zeci de forumuri internaţionale nu reuşesc, mai ales dacă transformă oaia într-o căprioară. Nivelul 3 ar putea fi o idee ceva mai abstractă, la 4 poate chiar una uşor filozofică, şi aşa mai departe. Comun pentru toate nivelurile este necesitatea conţinutului, a unei idei directoare. Cât despre claritatea expunerii, ea este nu numai o condiţie, ci un ideal al oricărui intelectual autentic. Cu cât ideea este mai complexă, mai profundă sau mai abstractă, cu atât mai mult claritatea expunerii este necesară. O expunere confuză denotă, fie confuzia din capul autorului, fie o încercare de a masca prin fraze fără sens lipsa oricărei idei. Necesitatea unui conţinut şi claritatea expunerii lui sunt condiţii sine qua non. Dacă expunerea are valenţe artistice, atinge conştiinţa noastră, atunci avem de-a face cu o creaţie literară. Măsura realizării artistice constă în persistenţa ideii induse în mintea cititorului, modul în care i-a stimulat meditaţia asupra subiectului. Expunerea neclară nu face mesajul mai artistic. Cum piramida socială are baza jos şi vârful sus, este firesc ca majoritatea scriitorilor să opereze la nivelurile inferioare, ale ideilor simple. Acest lucru nu trebuie să ne deranjeze. Este realitatea pe care trebuie s-o acceptăm, iar ascunderea ei nu ne este de nici un folos. Prezentarea confuză a ideilor nu le face mai savante, nu le schimbă nivelul şi nici autorul nu devine mai filozof, ci dimpotrivă. Nivelul aparţine ideii şi nu modului de expunere, iar fără idee, literatura nu există. Revenind la cărţi, cunosc o persoană absolut remarcabilă prin ignoranţa ei. Lipsa informaţiilor elementare şi ridicolul asociaţiilor de idei ce-i trec prin minte, fac imposibilă orice discuţie cu ea, mai ales dacă nu ai simţul umorului sau eşti într-o dispoziţie mai puţin ludică. Şi totuşi, această fiinţă a citit aproape tot atât de mult cât un om de cultură autentic, poate chiar mai mult. Din păcate pentru ea, numai romane de dragoste. Evident că nici un om de cultură n-ar dori s-o considere coleg de breaslă. Se pune atunci întrebarea: unde începe şi unde se termină lectura omului de cultură? Judecând după unii dintre cei pe care îi cunoaştem, ale căror lecturi se opresc acolo unde înţelegerea textului este mai dificilă, rezultă că felia în discuţie este foarte subţire, de cele mai multe ori limitată la „ceea ce ştiu eu este cultură; restul sunt fleacuri”. Se aude destul de des afirmaţia potrivit căreia americanii ar fi

inculți, de unde consecința implicită că noi le-am fi superiori, deşi rezultatele economice, politice şi aproape de orice altă natură ar trebui să ne conducă la concluzia opusă. Şi aici este evidentă aceeaşi mentalitate arogantă, aceeaşi opinie prea bună despre noi înşine. Oare n-ar trebui să medităm puțin şi să vedem dacă nu cumva modul în care vedem noi cultura ar avea nevoie de unele ameliorări?

Epoca post-creştină

Nu vă speriați, nu intenționez să descriu şi nici măcar să imaginez ceea ce se va întâmpla după noi. Este vorba chiar despre epoca în care trăim. Am poreclit-o post-creştină din două motive. În primul rând, pe lângă creştini, pe Terra se găsesc în prezent şi oameni aparținând altor religii, ca şi suficient de mulți necredincioşi. Asta ca să nu mai vorbim despre faptul că bisericile creştine, în special cea catolică, înregimentează formal şi pe cei pe care i-au creştinat forțat în diferite momente istorice, cum sunt amerindienii, dar care îşi văd liniştiți de credințele lor chiar şi în zilele noastre. La un recensământ al celor ce se consideră cu sinceritate creştini, am contoriza cu mult mai puțini, astfel încât, din acest punct de vedere, perioada pe care o străbatem s-ar putea numi la fel de bine musulmană, budistă sau chiar atee, deşi cred că cel mai potrivit nume ar fi unul al disputelor religioase. În al doilea rând, noi ne auto-denumim creştini, deşi am uitat demult valorile creştinismului, aşa cum au fost ele gândite inițial. Suntem, de fapt, la fel de creştini pe cât de comunişti am fost în anii din urmă, comunismul fiind şi el un ideal în care n-am trăit nici o zi. Iar în ceea ce priveşte doctrina religioasă, să nu pierdem din vedere că religia islamică are aceeaşi bază cu cea creştină. Ce-i drept, în religie interpretarea este mai importantă decât fapta, iar din cauza acestui relativism, putem spune orice, cu condiția să nu poată fi verificat, fiindcă numai ideile neverificabile pot constitui paradigme religioase. Faptul că, astăzi, stupiditatea politicii americane conduce la dispute religioase între musulmani şi creştini va induce aceeaşi idee eronată, cum că oamenii se luptă între ei pentru convingeri religioase. Este şi a fost o minciună menită să manipuleze masele. În realitate, au fost întotdeauna interese politice, mascate sub diferite forme. I-am putea spune epoca democrată, dar ea este tot atât de democrată pe cât de comunistă a fost cea comunistă, sau pe cât de creştină a fost cea creştină, dacă a fost vreuna. Iar dacă vorbim despre post-comunism fără să fi trecut prin el, înseamnă că este firesc să vorbim acum despre post-creştinism. (Deoarece comunismul a fost doar Est-european, post-comunismul rămâne un atribut cvasi-local, ce nu poate caracteriza o epocă.) În consecință, vom vorbi nu despre epoca democrată, ci despre cea post-democrată, atunci când omenirea va abandona democrația ca slogan propagandistic şi va inventa altceva. Acel altceva ce este pe cale să vină nu poate fi încă intuit, dar asta nu înseamnă că nu va veni. Va veni cu siguranță! Deocamdată să ne oprim puțin asupra prezentului şi să-i analizăm „fiziopatologia”. Societatea se dezvoltă continuu, tradițiile se modifică şi ele în timp, adaptându-se la tehnologia vremii. Biserica, deşi ar fi trebuit să-şi adapteze mesajul, în ultimul timp nu a făcut-o. Astăzi, mesajul preoților nu mai este credibil, religia a căzut în desuetudine. Nivelul cultural al oamenilor a crescut, astfel încât mulți preoți sunt mai

puțin informați decât media enoriaşilor, pe care ar trebui să-i păstorească. Paradigmele democrației accentuează libertinismul în dauna bunelor tradiții. În lipsa unei instituții general recunoscute, care să discernă între bine şi rău, care să participe activ la formarea unor tradiții folositoare societății, oamenii simpli aleg ceea ce li se pare lor că le este favorabil în acel moment, stabilind astfel tradiții eronate, pentru că, de obicei, ceea ce pare facil şi/sau plăcut, nu este şi înțelept. Dacă în trecut biserica îşi asumase acest rol, astăzi democrația nu a pus nimic în loc, nu există nici o instituție similară. Aleşii poporului, când nu sunt ignoranți, sunt oameni interesați de afaceri, lupte politice şi orice altceva decât educație. Iar dacă omul simplu nu mai acționează în conformitate cu tradiția, ci se bazează pe propria sa judecată, atunci ar trebui să vedem care sunt criteriile sale de judecată. Măcar acestea ar putea fi influențate, dacă nu prin religie, poate prin literatură sau artă, chiar dacă puterea lor de influență este, cel puțin deocamdată, minoră. Spun deocamdată, pentru că, în sinea lor, oamenii îşi doresc să fie îndrumați. Există astfel speranța că ei înşişi vor fi cei care vor stimula dezvoltarea unei forme oarecare de educație. Evident, vom avea atunci de-a face cu un alt fel de literatură decât cea întreținută azi de oficialități şi cu oameni de litere de altă clasă. În al doilea război mondial s-au confruntat Stalin şi Hitler. Pentru noi, astăzi, amândoi sunt personaje negative; dar, la timpul lor, fiecare din cei doi aveau, pe lângă adversari, simpatizanții lor. Întrebarea care dintre ei a fost mai bun este inutilă, pentru că amândoi au fost răi. Oare pentru câți dintre politicienii de azi întrebarea va fi inutilă peste o generație? De ce nu suntem capabili să decelăm caracteristicile lor reale din timp? Interese meschine ne fac atât pe noi, oamenii obişnuiți, cât şi pe politicieni, să alegem compromisul ce ne pare favorabil pentru moment, fără să ne pese de viitor. Să nu uităm că Hitler a ajuns în fruntea statului prin alegeri libere! Nu vreau să fac politică acum, dar dacă urmărim politica Statelor Unite după ce au rămas fără adversar, şi mai ales sub echipa Bush, aflăm în ea un monument al greşelilor catastrofale. De ce? Pentru că şi ei sunt victimele unor scheme greşite. Argumente meschine, dar care se înlănțuie, îi fac să amplifice dispute mărunte la conflagrații mondiale. Ascuțirea antipatiei dintre musulmani şi creştini va avea consecințe nefaste pe termen foarte lung, iar terorismul nu va dispărea, ci dimpotrivă. Şi toate acestea, pentru ce? Pentru că, după o lungă perioadă de prosperitate, în mod firesc, economia SUA urma să cunoască o perioadă de uşor declin. Dezvoltarea oricărei economii nu poate fi lineară la infinit. Ea este oscilatorie, iar ceea ce contează este trendul general şi nu variațiile de moment. Dar perioada favorabilă a aparținut unei guvernări democrate, astfel că cea republicană, care a urmat la conducere, părea dezavantajată. Deoarece oamenii simpli judecă pe orizonturi de timp foarte scurte, ei ar fi tras concluzia că democrații au fost mai buni. Soluția cea mai simplă pentru redresarea economică este războiul. Prin război se consumă echipamentele fabricate în exces şi apar comenzi pentru echipamente noi, oamenii au de lucru, şi aşa mai departe. Țara se află într-o stare de excitație şi lumea nu mai vede problemele reale, ci doar pe cele artificial create. Guvernarea este salvată! Aceasta a fost schema Bush. Terorismul a fost doar o găselniță de moment, din nefericire, foarte prost inspirată, catastrofală, din păcate, nu atât pentru ei, cât pentru întreaga omenire. Am folosit cam multe cuvinte pentru un subiect politic doar ca să arăt că, în tot ceea ce face,

omul se comportă în conformitate cu nişte scheme pe care şi le-a însuşit sau care i s-au inoculat prin educaţie şi propagandă. Poate că nici nu era nevoie să insist, mai ales că demonstraţia o făcuse deja Bergson, cu mult mai bine decât mine. El a scris însă o carte întreagă cu acest subiect, aşa că eu pot fi iertat pentru un biet paragraf. „Inteligenţa va sfătui mai întâi egoismul. Dotat cu inteligenţă, trezit la reflecţie, omul se va întoarce către sine şi nu se va mai gândi decât să-şi rânduiască mai plăcut zilele. Religia primitivă este o precauţie împotriva pericolului ce ne pândeşte din clipa în care omul a început să gândească: pericolul de a nu se gândi decât pe sine, de a se gândi doar la sine. Ea este deci o reacţie defensivă a naturii împotriva inteligenţei." Poate fi valabil pentru societăţile foarte mici ale omului primitiv. Societăţile mari de azi l-au scos din condiţia lor naturală şi operează la un nivel ale cărui efecte nu le poate controla, uneori nici înţelege. Iar în condiţii de globalizare, dacă va fi atinsă, ea va reprezenta catastrofa finală pentru umanitate. Să mai notăm că societatea este condusă de politicieni, singura profesiune pentru care nu există o şcolarizare prealabilă. Şi cu cât societatea este mai mare, cu atât conducătorii ei se îndepărtează mai mult de la adevăratele lor îndatoriri sociale. Ce vreau eu să spun este că schema e greşită; şi e greşită fiindcă ne lipsesc reperele de orientare, criterii de evaluare corecte. Putem elabora oricâte scheme. În lipsa unor repere realiste, toate schemele vor fi greşite, fiindcă nu ne conduc nicăieri. De la o utopie la alta, plutim în derivă la nesfârşit, deşi se pare că un sfârşit ne aşteaptă, chiar dacă nu apocaliptic. Escatologia nu este pasiunea mea, dar să nu uităm că şi dinozaurii au dispărut, şi acest lucru e o realitate constatată şi nu o ficţiune. Dar cum asemenea scheme au existat dintotdeauna, iar ele se modifică în timp şi, în consecinţă, şi acestea ale noastre de azi se vor schimba, ne putem pune problema cum să le facem măcar pe acestea din urmă mai bune şi nu mai proaste, mai ales că, până acum, evoluţia lor se pare că a fost negativă, în ciuda iluziilor noastre că civilizaţia a evoluat. Dacă prin civilizaţie înţelegem tehnica, inclusiv tehnica de luptă, atunci trebuie să recunoaştem că ne-am civilizat periculos de mult. Curios este că până şi dicţionarele enciclopedice asociază civilizaţia cu nivelul tehnologic. Eu, prin civilizaţie, prefer să înţeleg modul de comportare a oamenilor în interiorul unei comunităţi, a relaţiilor dintre ei, şi de aceea accept termeni ca civilizaţie egipteană, rurală, montană, malgaşă, europeană etc., dar nu civilizaţie pur şi simplu. Cât despre adjectivul civilizat, el poate fi atribuit celui care respectă regulile existente într-o comunitate. Echivalentul grecesc (politicos) existent şi el în limba română, este cred mai aproape de sufletul nostru, mai corect interpretat. Cine tulbură liniştea vecinilor cu muzica lui amplificată exagerat nu este mai civilizat pentru că foloseşte o tehnologie avansată, ci, dimpotrivă. Gradul de „civilizaţie" al automobilistului care stropeşte pietonii, trecând cu viteză prin băltoace, nu depinde de marca automobilului. Acelaşi lucru îl putem spune şi despre SUA. Atunci când, sub diverse pretexte, masacrează populaţia unor ţări precum Coreea, Vietnam, Afganistan, Irak etc., americanii dovedesc doar că tehnologia pe care o folosesc este mai avansată decât gradul lor de civilizaţie. Iarăşi politica! Se pare că de politică nu putem scăpa! Dar este firesc să nu putem scăpa, deoarece omul este un animal social, iar societatea, ca orice organism, este organizată (Organism organizat! Sună straşnic!), iar orice organizaţie are nevoie de lideri, deci de politicieni. Democraţie? Să fim serioşi! Politicienii nu sunt

nişte îngeri. Dimpotrivă, ei sunt cei mai răi dintre răi. Singurul lor obiectiv este interesul personal. Acesta, însă, este realizat mai eficient în echipă decât ca persoană particulară. Partidul este gaşca împreună cu care el speră să parvină. Prosperitatea societăţii nu stă în cinstea sau inteligenţa lor. Esenţa democraţiei constă în disputa deschisă, publică, dintre politicieni pe problemele societăţii. Insist: disputa publică! Numai astfel electoratul se poate orienta şi îi poate „ţine în frâu" pe politicieni. Se întâmplă acest lucru în zilele noastre? Parţial, da. În rest… Iată un exemplu contrar: George W. Bush reprezintă un partid de dreapta, în timp ce Tony Blair unul de stânga. Şi totuşi, s-au aliat pentru un interes comun lor, dar care interes nu poate fi al ambelor partide, din moment ce ele au doctrine diferite. În schimb, în disputa Clinton vs. Monica Lewinsky, parlamentarii au votat conform apartenenţei lor politice, şi nu conform opiniei lor personale asupra cazului concret. Deci disputa politică îndepărtează politicienii de la adevăr şi de la interesele generale ale societăţii. Asupra termenilor „dreapta" şi „stânga" observăm că ei sunt relativi. În politica oricărei ţări există dreapta şi stânga, dar în valoare absolută ei sunt diferiţi pentru ţări diferite. Trebuie, de aceea, ca în conversaţii să ţinem seama de relativitatea unor asemenea cuvinte, pentru că opiniile interlocutorilor sunt cu siguranţă diferite. Ne imaginăm o scala pe care valorile normale sunt, să zicem, cinci pentru cineva şi opt pentru altcineva. Pentru primul, şase înseamnă dreapta, în timp ce pentru al doilea înseamnă foarte la stânga. În ceea ce priveşte disputa Clinton vs. Monica Lewinsky, câştigul republicanilor care l-au acuzat a fost extrem de mic. În schimb, pierderea pentru democraţie a fost enormă. Alegătorul american a constatat că aleşii săi nu sunt tocmai buni, iar mecanismul alegerilor produce erori. În consecinţă, sistemul democratic astfel conceput este greşit. Bineînţeles, ei îl vor susţine mai departe, dar nu din convingere, ci din mercantilism: prosperitatea americană este superioară, ea este cea care atrage oameni de pe tot globul, şi nu convingerile politice. În primăvara anului 2005, Franţa a respins prin referendum proiectul Constituţiei Europene, deşi majoritatea ţărilor îl acceptaseră, prin simpla aprobare a parlamentelor lor. Importantă aici nu este atât laşitatea administraţiei Jacques Chirac, care este o problemă a francezilor, cât viciile democraţiei evidenţiate prin acest eşec. La sfârşitul celui de al doilea război mondial, ideea înfrăţirii nemţilor cu francezii ar fi fost etichetată drept o glumă proastă. Evident că nu i-a trecut nimănui atunci prin minte să organizeze un referendum cu această temă. Şi totuşi, ideea s-a realizat. Nu prin consultarea maselor, ci prin înţelepciunea unor politicieni. Se vorbeşte astăzi – suficient de prosteşte, c-aşa-i în democraţie – despre obiective economice, Comunitatea Europeană a Cărbunelui şi Oţelului fiind una de natură economică. Greşeala constă în confuzia dintre scop şi mijloace, iar dovada este faptul că iniţiatorii nu erau oameni de afaceri, ci politicieni. Primul pe listă este Robert Schuman, ministru de externe al Franţei în acel moment, care nu s-a remarcat niciodată ca om de afaceri, ci ca luptător în rezistenţa franceză. El şi-a dat însă seama că un viitor război între cele două state poate fi evitat prin înlocuirea vechilor divergenţe prin interese comune pe seama aceloraşi resurse. Puţina înţelepciune – e drept, rară printre politicieni – a condus la Uniunea Europeană de astăzi şi, mai ales, la evitarea altor conflicte militare, cel puţin în Europa Occidentală. Aşa că ne întrebăm: chiar ne dorim o democraţie adevărată, dacă până şi pseudo-democraţia noastră se dovedeşte a fi

nelucrativă? Am arătat în capitolul anterior importanța limbii şi a literaturii unui popor, exemplificând cu dezvoltarea impresionantă a limbii române la începutul secolului 20. Această evoluție a continuat şi continuă şi azi, ce-i drept, nu chiar în acelaşi ritm. Întrebarea este: încotro? Atunci, România se afla în faza de integrare în cultura europeană, după perioada fanariotă, în timp ce astăzi ne place să credem că ne aflăm deja acolo, în Europa, iar limba evoluează în mod normal, ca orice altă limbă a unei țări civilizate. Oare? Da, dar nu fără poluatori. La gândul poluatorilor, îmi scade moralul (Voi reveni!). Cât despre „Da", acesta este destul de aproximativ, dar cred că acceptabil. De ce cred şi nu sunt sigur? Orice limbă se află undeva pe o scară a valorilor, de la cele mai rudimentare, până la cele ce permit exprimarea celor mai profunde idei. Dificultatea constă în imposibilitatea auto-evaluării. Ştim că limbajul şi gândirea se formează împreună. Există studii celebre şi recunoscute în acest sens. Îl voi aminti doar pe Henri Wald, nu pentru că ar fi cel mai important – dimpotrivă, el este recunoscut doar ca publicist – ci pentru că a scris cu deosebită pasiune pe această temă şi este, de aceea, mai accesibil. Da, nu putem exprima ceea ce nu gândim, şi nu putem gândi decât ceea ce este exprimabil, bineînțeles în limba sau limbile pe care le cunoaştem. Unde se află limba română pe aceasta scară? Putem afla doar dacă ne raportăm la alte limbi. O bună măsură este tocmai capacitatea unei limbi de a traduce texte din alte limbi, într-o manieră directă, simplă, uşor inteligibilă de către cititorul obişnuit. Există ceva ce am citit sau despre care am aflat dintr-o limbă străină să nu putem exprima în limba română? La nivelul cunoştințelor mele, nu, dar eu nu sunt chiar un erudit. M-am bucurat să aflu când cineva mai învățat decât mine, Gabriel Liiceanu cred, a declarat că nu a întâmpinat nici o dificultate în traducerea unei lucrări filozofice din germană în română, cu observația că era vorba despre o lucrare mai veche, şi nu chiar una ultramodernă. Rămânem, deci, la credința că limba română este, chiar dacă nu în vârf, destul de aproape de el. Curentul vulgar, la modă astăzi, nu l-aş lua în seamă, deşi el poluează în mod evident limba. Dar, aşa cum avem manele în muzică, avem şi manele în literatură. Pornografia şi înjurăturile, oricât de mare plăcere le-ar face unora, nu vor intra niciodată în nici un fel de literatură şi, în nici un caz, în limba literară. Da, o înjurătură are calitatea de a exprima foarte succint un sentiment. Este, dacă vreți, o poezie a sentimentelor negative; atâta doar că, exprimând-o, nu înseamnă că am făcut literatură. În trecut, limba română literară s-a cristalizat prin contribuția intelectualilor moldoveni, şi nu în mod întâmplător, ci – apropo de teoria lui Vasile Conta – din motive obiective. Cauza este vecinătatea cu Polonia, țară cândva puternică şi civilizată (să nu uităm că a avut una dintre primele universități din Europa), iar mai târziu cu Imperiul Habsburgic. Copiii boierilor moldoveni mergeau la studii în Polonia, iar atunci când se aflau în dizgrația domnitorului, emigrau tot acolo chiar ei înşişi. Nu întâmplător, adevăratul ridicător, ctitorul spiritual al celebrei Pecerskaia Lavra de la Kiev, pe atunci teritoriu polonez, a fost un român, Petru Movilă. Aşa se face că moldovenii simpli, chiar şi inculți, deşi au o pronunție uşor diferită, vorbesc şi azi o limbă corectă din punct de vedere gramatical. Dacă Eminescu, Sadoveanu etc. ar fi fost prahoveni, spre exemplu, dezacordul de număr ar fi fost regula şi nu greşeala. Astăzi, centrul cultural al României este la Bucureşti. În plus, vecinătatea imediată contează mai puțin în condițiile

tehnologiei moderne. Există oameni luminați care scriu cărți bune şi suntem astfel asigurați că vom ține pasul cu lumea. Pericolul se află în ruptura pe cale să se producă între aceştia şi restul populației, educată la televizor şi prin exemplul unor parveniți. Cărțile bune sunt puține şi sunt citite de şi mai puțini cititori. În curând, ele nici nu vor mai fi scrise în limba română, ci direct în limbi străine, unde şi posibilitățile de răspândire sunt mai mari. De ce librăriile sunt totuşi invadate de cărți nefolositoare? Din motive comerciale! Astăzi totul, sau aproape totul, este supus legilor pieței. Chiar şi cultura? Categoric nu, dacă avem în vedere cultura autentică! Scriitorii antici, şi nu numai ei, n-au scris pentru ca să vândă. Nici n-ar fi fost posibil, pentru că tiparul nu fusese încă inventat. Astăzi, datorită tehnologiei, oricine poate scrie o carte, dar asta nu înseamnă că orice pagină tipărită reprezintă un act de cultură, deşi nimeni nu-i împiedică pe autori să se auto-considere că ar fi. Sunt, de aceea, la modă producții din cele mai abominabile, unele de-a dreptul pornografice, cu pretenții de literatură. Autorul de literatură adevărată nu se gândeşte, atunci când scrie, la bani. El are ceva de spus şi nu-şi găseşte liniştea până când nu-şi aşterne gândul pe hârtie. Ajunge chiar să-şi subvenționeze propria carte. Ideea de marketing este străină de orice act de creație autentică. Există cărți pentru toate gusturile, ceea ce este foarte bine. Îşi alege fiecare ceea ce simte că-i trebuie sau îi face plăcere. Cartea nu mai este un obiect destinat elitelor, celor ce ştiu să citească, pentru că astăzi analfabeții sunt o raritate. Depinde, însă, ce fel de carte citeşte. Dacă, pe de o parte, este bine să existe cărți pentru toate gusturile – pentru că numai astfel pot fi atraşi către lectură cât mai mulți oameni – nu este mai puțin adevărat, pe de altă parte, că orice carte ar trebui să conțină un mic vector, care să-i stimuleze interesul cititorului către ceva mai mult. Asta în teorie! Valoare unei limbi constă în capacitatea de a exprima direct şi clar idei cât mai profunde cu putință. Poezia se exprimă metaforic şi este cu atât mai valoroasă cu cât aceste metafore sunt mai sugestive, mai interesante, mai poetice, ca să mă exprim aşa, deşi nu vreau să definesc poezia prin poetic sau invers. Înainte de orice, însă, mai frumos sau mai puțin frumos, poezia sau proza trebuie să comunice un gând, motiv pentru care limba în care sunt exprimate trebuie s-o poată face. Democrație, democrație, dar în orice domeniu exista specialişti. În România se practică chiar dichotomia amator/profesionist. Dar ce este un scriitor profesionist? Nu demult discutam cu unul binecunoscut – prefer să nu-l denunț – care protesta „cu mânie proletară" împotriva celor ce se apucă de scris după ce ies la pensie, în timp ce el – sărmanul – scrie de la 15 ani. E greu de aflat ce credea el că are de spus lumii la vârsta aceea, pentru că n-a reuşit s-o facă nici mai târziu, dar şi-a apărat întotdeauna cu îndârjire breasla de orice intrus. Cum eram „asupra unui pahar cu vin", s-a confesat că, pe când era elev, raporturile lui cu profesorii de alte materii decât limba română, pe care nu reuşea niciodată să-i înțeleagă, se limitau la negocierea / cerşetoria notelor. Este doar un exemplu din ceea ce a ajuns să fie aproape o caracteristică generală a celor ce – profesând în discipline în care aprecierile sunt subiective – anii de socialism i-a antrenat în folosirea altor criterii, mai practice, pentru propria lor parvenire. Recrutați dintre elevii mai limitați intelectual, după ce au scăpat de „furcile caudine" ale profesorilor de la şcoală – pe care numai ei ştiu cum au absolvit-o, dacă au absolvit-o – declară (fără să-şi dea seama că se auto-insultă) că ei „nu

le au cu matematica”, ei sunt „oameni de cultură”, ca şi cum condiţia necesară a omului de cultură ar fi prostia. Aici nu este vorba numai de înfumurare, ci şi de un scut, menit să le apere ignoranţa în faţa unor „indiscreţi”. Asemenea atitudini se reflectă într-o sumedenie de manifestări, cum ar fi, spre exemplu, declaraţia unora cum că americanii ar fi inculţi, pentru că n-au auzit de Marin Preda, ca şi cum noi am fi tobă de literatură americană. Cum poate fi incult un popor care, în mod evident, ne este superior. Îi asigur din experienţă pe neîncrezători că librăriile şi bibliotecile lor sunt incomparabil mai mari decât ale noastre şi întotdeauna pline de cititori. Asemenea concepţii reflectă doar ideea celor mulţumiţi cu suficienţa lor, idee potrivit căreia „ce ştiu eu înseamnă cultură, ce nu ştiu eu nu contează”. Ce-i drept, un specialist într-un domeniu oarecare nu poate face literatură în specialitatea lui. Tendinţa de exprimare exactă îl va împiedica să găsească un limbaj poetic. Este nevoie de puţină ignoranţă. Întrebarea este: De câtă ignoranţă este nevoie pentru a face literatură? În mod evident, prea multă nu poate fi folositoare. Atunci când Eminescu scria „La steaua”, foarte puţini dintre români ştiau cu exactitate ce sunt, în realitate, stelele şi care sunt distanţele dintre ele. Nici Eminescu nu era un astronom, dar, printre poeţii din vremea lui, el era un om cult. (Ce vremuri!) Tocmai acest statut de „intermediar” i-a permis să cucerească inimile noastre. Scriitor este doar cel care are ceva de spus. Este cu atât mai bun cu cât o face mai bine. Dacă, însă, nu are nimic de spus, el nu rămâne în literatură, oricât şi oriunde ar cotiza. Să nu confundăm sportivul cu antrenorul sau – mai grav – cu profesorul de sport. Sunt profesiuni distincte, performer fiind doar primul, dacă a avut norocul să fie lansat de un antrenor inteligent. Nu ştiu de ce tocmai în literatură cele trei profesiuni se amestecă. În plus, orice carte are o adresă, în sensul că se adresează unei anumite categorii sociale: există cărţi de fizică, de agronomie, de psihologie, de dragoste, pentru copii, pentru văduve etc. Nici măcar Biblia nu se adresează tuturor, în ciuda acelor sectanţi care te acroşează pe stradă şi îţi bagă sub nas un text religios pe care ei abia îl silabisesc şi nu realizează că interlocutorii au alt nivel intelectual. Se justifică cu ideea că şi apostolii erau analfabeţi. La vremea aceea, majoritatea oamenilor erau analfabeţi. Orice carte, inclusiv Biblia, nu se putea adresa decât celor extrem de puţini ştiutori de carte şi care erau savanţii timpului. Acestora le era adresată Biblia, care – pe lângă altele – avea rol de „note de curs” în încercările acestora de a transmite mesajul celorlalţi. Unii „oameni de litere” au devenit şi ei un soi de sectanţi, imaginându-şi că doar ei deţin adevărul şi îşi propun să se pronunţe chiar şi acolo unde nu înţeleg despre ce anume se vorbeşte. Iar cum în România socialistă şi post-socialistă administraţiile editurilor literare au fost ocupate în exclusivitate de ştim-noi-cine, ne putem pune cu îngrijorare întrebări asupra viitorului. Despre ingineri se spune că, asemenea căţeilor, au privirea inteligentă, dar nu se pot exprima. Şi totuşi, inginerii se înţeleg foarte bine între ei, ceea ce înseamnă că pot exprima şi înţelege subiectele ce-i preocupă. Aceste subiecte sunt, în general, ceva mai complexe decât cele uzuale. Se pune atunci întrebarea: cum se face că reuşesc să comunice în probleme complexe, dar nu se pot exprima în cele simple? Poate că nu exprimarea este de vină, ci înţelegerea din partea interlocutorilor şi mai ales selecţia subiectelor apreciate ca meritând să fie discutate. Evident, vorbesc despre inginerii adevăraţi, nu despre cei făcuţi ştim noi cum. Dar, în această privinţă, nici celelalte

categorii profesionale n-au fost în totalitate iertate, cele „umaniste" fiind chiar cele mai afectate. Există, probabil, scriitori care îşi imaginează că opera lor interesează toată lumea şi, în consecinţă, ei se adresează tuturor. Este o naivitate, ca să mă exprim delicat. Cel care scrie cărţi – poate sau nu să facă parte din categoria căreia i se adresează. O carte pentru copii nu este scrisă de către copii. Există adulţi care s-au dedicat acestui gen literar şi scriu într-o formă agreată de către copii, chiar dacă inserează mesajele adulţilor, atunci când o fac. Se poate să n-o facă? Ba bine că nu! N-am înţeles, spre exemplu, niciodată de ce ni se recomanda „Contele de Monte Cristo", carte al cărei mesaj prostesc este răzbunarea, dar ni se interziceau „cărţile de aventuri". E drept că acestea din urmă erau prost traduse, dar mesajul moral, educativ, era întotdeauna perfect. În plus, mai învăţai şi ceva geografie, aflai câte ceva despre alte meşteşuguri decât cele din ograda proprie, obiceiuri ale altor popoare, şi multe altele. Altă carte recomandată copiilor este „Tartarin din Tarascon". Carte pentru copii! Oare??!!! Cartea a fost, în epocă, un pamflet politic ce numai copiilor nu le era adresat. Este de presupus a fost un pamflet superb, motiv pentru care s-a şi păstrat, dar din care noi astăzi nu mai înţelegem nimic, iar poantele nu mai sunt gustate nici măcar cu explicaţii. Şi, dacă nu înţelegem noi, recomandăm cartea copiilor, în speranţa că, poate, măcar ei se vor amuza citind „aventura" eroului. Ei bine, nu se amuză! Am făcut acest experiment. Am dat cartea spre lectură unor copii cu inteligenţa verificată obiectiv. Doi dintre ei au răspuns testului meu. Deşi nu se cunoşteau între ei, răspunsul lor a fost identic. Au respins-o cu vehemenţă şi cu un mic reproş neexprimat: „îi iau, cumva, drept idioţi?". Caracterizarea lor a fost: întâmplări neverosimile, un personaj tembel etc. Şi atunci, ridicol devine şi cel ce recomandă asemenea lecturi. Ne mai miră că cititul nu-i mai atrage pe copii? După o aşa recomandare, nu ne putem aştepta decât la efecte pe măsură. O carte bună pentru copii este „Robinson Crusoe", deşi Daniel Defoe n-a urmat vreo şcoală de scriitori. El a fost, mai întâi, om de afaceri, s-a implicat în politică, a fost şi arestat, s-a apucat de jurnalistică, unde s-a remarcat printr-o satiră ascuţită şi, tot îmbunătăţindu-şi instrumentele, a devenit scriitor. Întotdeauna a scris, pentru că a avut ceva de spus. Abia mai târziu s-a gândit că ar avea ceva de spus şi copiilor şi aşa s-a născut o carte cu un conţinut profund educativ. Aventura este la el un pretext. Oricum, cărţile amintite nu sunt româneşti. O cultură autentică trebuie să se ancoreze în cea universală, dar nu se poate lipsi de un sâmbure autohton. Din când în când, asemenea sâmburi apar şi la noi. Nu ştiu de ce nu încolţesc! Întrebare retorică, bineînţeles. S-a încetăţenit ideea că numai copiii deştepţi pot aborda domenii ştiinţifice. Prin această frază deja am deschis două subiecte aproape la fel de spinoase. Primul ar fi acela că unele domenii sunt mai ştiinţifice, iar altele mai puţin ştiinţifice, sau chiar deloc. Afirmaţia este aproape corectă, cu observaţia că unele domenii au atins un nivel ştiinţific de dezvoltare, în timp ce altele încă nu, dar aceasta ţine de evoluţie şi nu de natura domeniului ca atare. Oricum, nu aceasta este subiectul nostru în acest moment. Acum vorbim despre educaţie şi obligativitatea adulţilor de a-i îndruma pe tineri. În opinia mea, cele mai serioase domenii, cum este matematica pentru nivelul studiilor liceale, nu solicită o inteligenţă foarte dezvoltată. Sunt, totuşi, necesare câteva condiţii, dintre care prima ţine de un principiu fundamental al matematicii însăşi: contiguitatea

raționamentului. Un copil care a scăpat o explicație dintr-un motiv oarecare (a lipsit de la şcoală, nu a fost atent, pentru că discuta cu colegul de bancă un subiect mai „cool"), ei bine, acel copil – dacă nu a avut inspirația să sesizeze pasajul pierdut şi să-l recupereze – rămâne pierdut pentru matematică pentru toată viața lui. Următoarea lecție i se va părea ceva din domeniul absurdului. De fapt, subiectul era simplu şi parcurgerea tuturor subiectelor în ordine secvențială şi fără salturi, nu ar reprezenta nici o problemă pentru orice copil cu intelect mediu. O a doua condiție, poate cea mai importantă, este orientarea copilului către activitatea ce o va desfăşura ca profesionist, şi nu după domeniul ştiințific cu care are tangență. Astfel, un profesor de matematică este mai întâi un pedagog şi abia apoi matematician. În consecință, un pasionat de matematică, lipsit de talent pedagogic, va deveni un profesor ratat. E plină literatura de maxime şi cugetări savante, dar ele sunt ineficiente în procesul de educație, pentru că sunt concluzii ale unor raționamente sau morale trase în urma unor experiențe de viață, şi nu raționamentele însele sau transmiterea experiențelor de viață respective. Spre exemplu: să fii virtuos! Foarte bine, dar cum? Nietzsche ne spune că „virtuțile se nasc din patimile tale". Dar poți să-i recomanzi cuiva să pătimească, doar aşa că poate se prinde vreo virtute de el? Poate că nu tocmai din întâmplare, viața îi va scoate omului în față suficiente ocazii să pătimească. Problema e cum soluționezi aceste încercări ale vieții: le ocoleşti sau le înfrunți, trişezi sau joci cinstit, îți asumi responsabilități sau te ascunzi în umbra altora, pentru ca, mai târziu, să dai vina pe ei în caz de eşec sau, dimpotrivă, să calci peste trupul lor atunci când ei au obosit etc. Fericirea ta viitoare va depinde de modul în care ai trecut prin asemenea experiențe. Aşa devii virtuos sau nu. Deci nu educăm un copil spunându-i să fie virtuos, ci îndrumându-l cum să treacă prin mai micile sau mai marile probe la care, oricum, îl supune viața şi fără să şi-o dorească. Probele lui, şi nu ale altora. Va trebui, deci, să-l înarmăm pentru viață cu criterii de evaluare şi nu cu vorbe goale. Dar cine s-o facă? Şi iată că vine pericolul cel mare tocmai din partea televiziunii, adică din locul cu cea mai mare influență asupra populației. Iar aici nu avem de ales. Există şi programe bune, chiar foarte bune, dar ele sunt puține, plasate la ore nepotrivite şi nu sunt urmărite de marea masă. Emisiunile obişnuite, cele „cu rating", sunt cele care formează limba, pentru că despre ea vorbeam. Din păcate, televiziunea a fost invadată, după 1989, de indivizi ce nu au ce căuta acolo, dar care şi-au găsit loc tocmai în asemenea emisiuni. Aici vectorul stimulator este îndreptat în direcție opusă. Că aceşti indivizi vin din profesiuni diferite, n-ar fi nimic; dimpotrivă, ei ar fi putut aduce un suflu înnoitor necesar pentru închistarea în care se afla televiziunea înainte. Dar au pătruns indivizi fără nici o profesiune, remarcabili doar pentru incultură şi tupeu. Ceea ce mă deranjează cel mai mult este lipsa de replică a celor ce pretind a fi oameni de cultură. Se invocă rating-ul, care atrage publicitate, care publicitatea aduce bani. Iarăşi banii! Mă tem însă că aici se ascunde o mică minciună. Să ne imaginăm că un om de afaceri doreşte să-şi plaseze un anunț publicitar şi i se spune că X este emisiunea cu rating-ul cel mai bun. Dar produsul căruia doreşte să-i facă publicitate se adresează unei categorii sociale total diferite de cea a celor ce vizionează emisiunea X. Şi totuşi, nimeni nu urmăreşte rating-ul în mod diferențiat. De ce? Pentru că există cineva interesat în publicitate „la grămadă". Acesta este politicianul.

Pe el îl interesează votul electoratului, indiferent de unde vine, iar cele mai multe voturi vin din partea celor neinstruiți. Posturile de televiziune sunt în mâna politicienilor, iar ei sunt interesați să-şi facă propria publicitate în rândul maselor, cu cât mai ignorante, cu atât mai numeroase. Nu rating-ul unei emisiuni anume contează, ci rating-ul postului în ansamblul lui, deoarece proprietarul-politician este interesat să atragă electoratul către postul său şi să-l sustragă de la posturile adversarilor politici. Nimeni nu ne spune însă acest lucru, iar „oamenii de cultură" nici nu sesizează. Ne întrebăm atunci: „Care este sensul evoluției actuale a limbii române?". Va fi ea capabilă în viitor să comunice românilor ideile acelor timpuri sau intelectualii epocii respective vor apela la limbi străine, precum a făcut-o Vasile Conta? Ca la orice democratizare, trebuie să ne aşteptăm la avantaje, dar şi la dezavantaje. Un lucru este sigur: este obligatorie! Întrebarea este: cum o folosim? Chiar dacă îmi trece, uneori mi se pare că lumea este aşezată invers. Pentru unele constatări am explicații, pentru altele nu. Ceea ce mă deranjează este faptul că oamenii nu fac nimic să îndrepte situația, ba dimpotrivă, fac tot ce pot să-i sporească contradicțiile. Ştiu, mi se poate răspunde că viața în societate este mai complexă şi că ar trebui să privesc lucrurile din punct de vedere dialectic. Nu ştiu cum se face că dialectica mi-o imaginez întotdeauna ca fiind ceva pe orizontală, poate prin asociere cu armatele potrivnice ce se luptă pe pământ, deci pe orizontală, în timp ce, atunci când mă gândesc la societate văd ceva pe verticală: o piramidă, sau mai bine un con pe care oamenii vor să-l construiască cu vârful în jos, deşi el n-ar putea sta decât cu vârful în sus. Muncesc la această construcție din răsputeri, iar atunci când ea se înalță cât de cât, baza se subțiază şi – la un moment dat – întregul edificiu se prăbuşeşte. Mormanul de dărâmături ia forma naturală a unui con cu vârful în sus, formă ce-i nemulțumeşte profund pe oameni, probabil tocmai prin firescul ei, motiv pentru care se apucă de îndată de lucru la o nouă construcție, după un proiect şi mai îndrăzneț, ca în cântecul acela cu podul de piatră, care s-a dărâmat, pentru că a venit apa şi l-a luat. Diferența este că, în timp ce un pod este folositor şi aici lupta omului cu natura are un sens – este chiar înălțătoare –, ideea de a organiza societatea cu vârful în jos nu are nici o logica. Şi totuşi… Poate că totul pleacă de la ideea de democrație, adică o societate condusă de către popor, ceea ce ar fi foarte frumos, deşi nu se precizează pe cine urmează să conducă acest popor, cine vor fi conduşii? Probabil că şefii; ei muncesc, poporul conduce! Am glumit! Democrația nu este decât un slogan politic, deci o minciună, şi am ajuns de unde am plecat, adică de la ideea că proiectul nostru de societate către care aspirăm este fundamentat pe o minciună, aprioric sortit eşecului. Şi nu e numai democrația. Mai sunt atâtea altele: religie, morală, educație şi câte şi mai câte.

Încotro?

Se pare că soarta noastră este să ne agităm permanent între două idealuri extreme, încercând, de fiecare dată, limitele fiecăruia, fără să găsim calea rațională. De ce? Pentru că, menținând apele tulburi, pescuitorii în astfel de ape sunt avantajați. Ei conduc lumea. Dar oare se poate şi altfel? Poate da, poate nu! Nu ştiu, şi nu vă aşteptați

să vin eu cu răspunsul. Dacă soluții sunt mai greu de dat, vinovatul e mai uşor de găsit. De fapt, l-am şi găsit. Nu eu! Îl ştie toată lumea. Este educația! Nu numai cea din şcoli! Educația cea de toate zilele: din leagăn, de pe stradă, de oriunde. Şi ea se schimbă deja. Pe nesimțite, încet, fără ştirea „oamenilor de cultură”. Dacă tot au fost puşi să-şi găsească o poziție de echilibru între două idealuri intangibile, oamenii îşi caută o țintă mai realistă. Dacă tot se vorbeşte despre democrație, idee pe care grecii au inventat-o şi tot ei au repudiat-o, atunci demos-ul va găsi şi formula corespunzătoare. Nu ca formă de guvernare, ceea ce s-a dovedit a fi o himeră, ci sub forma unui nou concept filozofic, cu o nouă etică. Rezultă din tot ce am spus până aici – sper – că argumentele în favoarea unui tip de societate sau al altuia sunt mincinoase, şi aceasta mi se pare a fi eroarea noastră fundamentală: MINCIUNA. În loc să ne centrăm atenția pe căutarea soluțiilor fireşti, construim scenarii mincinoase. Spuneam la început că oscilăm între idealuri opuse. N-aş avea nimic împotriva oscilațiilor, pentru că ele dau viață sistemului şi îi asigură progresul, dar amplitudinile ultimelor oscilații au devenit atât de mari, încât întreg mecanismul riscă să se distrugă. Conducătorii au devenit tot mai abili, iar capacitatea lor de a manevra scenarii, tot mai mare, astfel încât singurul progres real a fost creşterea capacității organizatorice. Scrisesem inițial „a imagina scenarii” în loc de „a manevra scenarii”. Mi-am dat seama imediat că nu imaginația e atât de productivă pe cât este capacitatea de manevrare. Iată Creştinismul, de exemplu, dintr-o religie a oamenilor sărmani, a devenit pe vremea Inchiziției un instrument al tiraniei, adică tocmai opusul ideii originale. Tot astfel se întâmplă cu orice paradigmă politică. Democrația modernă, apărută ca alternativă a monarhiei, a dezvoltat cea mai perfidă propagandă, menită să convingă lumea că țara lor este un adevărat simbol al democrației. Şi dacă ea nu este perfectă, oamenii să fie liniştiți, pentru că, oricum, alta mai bună nu există, cerşindu-le astfel îndurarea. Cert este că, dacă vom emite mai puține teorii fanteziste şi sisteme filozofice pe care nu le înțelege nici măcar autorul însuşi, fie ele antropomorfiste sau de genul energiilor vitale ori a sufletelor ce bântuie spațiul în căutarea unui trup nefericit şi, dacă vom renunța să mai credem că omul este scopul final, dar dacă, în schimb, vom privi cu mai multă atenție natura în zona de complexitate pe care o putem observa, atunci vom desprinde mai multe principii de viață folositoare omului şi-l vom ajuta să greşească mai puțin. Faptul că el este astăzi cel mai puternic dintre viețuitoare, nu-i oferă un avantaj mai mare decât al dinozaurilor de altădată. Nu voi ataca subiecte de principiu, cum ar fi votul universal, prin care „prostimea” îşi alege „deştepții”, pentru că nu vreau să provoc polemici. Voi exemplifica doar prin câteva idei menite să evidențieze slăbiciunea unor practici curente, pe de o parte, şi posibilitatea corectării lor, pe de altă parte, cu condiția să vrem. De multe ori, problemele mici ne ajută să le înțelegem mai clar pe cele mari. În cea ce mă priveşte, uneori aplic chiar un procedeu indirect: pentru a evita subiectivismul şi ideile preconcepute, schimb domeniul cu altul, în care mă pricep mai puțin sau chiar deloc. Încerc acolo să identific unele principii de funcționare, după care revin la domeniul inițial şi verific veridicitatea lor. De cele mai multe ori constat că, mutatis mutandis, ele sunt valabile. Nu este o noutate faptul că, uneori, specialiştii dintr-un domeniu nu mai „văd pădurea din cauza copacilor”, fie că nu întrezăresc soluții noi, fie că soluțiile lor acționează împotriva sistemului din care fac parte. Exemplul clasic

este cel al militarilor, ce ar trebui să fie ultimii chemați atunci când două state doresc să întrețină relații paşnice. Am spus aceste lucruri pentru că exemplele care urmează sunt recrutate dintre problemele relativ mărunte. Menirea lor aici este doar de a scoate în evidență modul greşit în care sunt gândite rezolvările lor, atrăgând astfel atenția că problemele mari se află în exact aceeaşi situație. Iată un exemplu foarte concret: impozitul pe profit. Cine munceşte, plăteşte, cine chiuleşte, primeşte! Principiul nu numai că este revoltător, dar el ne indică o societate aşezată invers. Cauza se află în trecut. A existat o vreme când el avea o logică, dar asta s-a întâmplat demult, într-o societate radical diferită de cea de azi. Îmi este mai uşor s-o evoc, luându-l ca exemplu pe William Cuceritorul. Spre deosebire de stilul turcesc sau românesc – nu ştiu cum e mai bine să-i spun – când birul era strâns cu japca de unde se nimerea şi cât se nimerea, noul şef, om organizat, imediat după cucerirea insulei, a efectuat un recensământ, pentru a şti pe ce se poate baza în caz de război sau pace, calamități etc. Putea stabili, astfel, o impunere diferențiată, în funcție de avere. N-a fost singurul. În Imperiul Roman se făcea câte un recensământ la fiecare 14 ani şi – sub o formă sau alta – ceva similar se organiza în mai toate adevăratele civilizații. În felul acesta au apărut primele instituții (statistică, percepție (finanțe) etc.) şi odată cu ele statul modern, fiindcă, da, statul modern este caracterizat prin faptul că este instituționalizat, adică dispune de instituții specifice fiecărei activități importante. Nu mai este regele, contele, boierul etc. arbitru în toate problemele, precum un bulibaşă sau un activist comunist, deoarece statul are instituții specializate. Că instituțiile produc birocrație, corupție etc., anulând astfel totul, este un păcat tot atât de real, pe cât de mare este tendința generală a oamenilor de a distruge ceea ce tot ei au construit. Si poate că nici măcar nu-i rău, pentru că nu vom şti niciodată cu certitudine dacă ceea ce facem este cu adevărat bine. Mai târziu, pentru perioada de început a democrației parlamentare, îmi amintesc o carte a unei englezoaice. Numele i l-am uitat, dar cartea cred că se numea „Citadela". Ea singură, autoarea, denumeşte ca „romantică" această perioadă. Cei care intrau în politică erau, evident, marii proprietari, dar nu cu scopul de a se îmbogăți, pentru că erau deja, şi nici să fure din averea statului, pentru că statul era chiar grupul lor. Intrau în parlament pentru a-şi apăra interesele, dar şi dintr-un sentiment de responsabilitate. Era firesc ca de treburile statului să se ocupe ei, cei care măcar ştiau pe ce lume se află, şi nu o gloată tembelă; şi era de asemenea firesc ca ei să subvenționeze cheltuielile generale ale statului. Ei produceau, ei colectau, ei cheltuiau. Dar asta s-a întâmplat demult. Unde ați mai văzut astăzi politicieni responsabili? Ideea impozitului pe profit este anacronică azi, dar totuşi practicată. Ea nu numai că nu foloseşte societății, dar este profund dăunătoare, pentru că provoacă o inversare a moralei. Ea dă o justificare sustragerii de la plată, deci minciunii, furtului. Iar cum lăcomia conducătorilor a devenit deja exagerată, furtul a devenit necesar pentru supraviețuire. Se spune că furtul e vechi de când lumea. Care lume? Lumea omului religios, adică după apariția minciunii? Iată o dovadă probând că spiritul de echitate este nu numai mai vechi, dar şi natural. Există o specie de maimuțe foarte comunicative, mari amatoare de castraveți şi, mai ales, de banane. Un grup de astfel de maimuțe a fost pus să facă diferite munci, după care au fost recompensate, fie cu castraveți, fie cu banane, toate în mod egal. La un moment dat,

pentru aceeaşi muncă, unele maimuțe au primit castraveți, iar altele banane. Cele ce au primit castraveți au refuzat să-i mănânce, deşi, în mod normal, le plăceau. Nu numai spiritul de echitate este evident, dar şi puterea de sacrificiu, pentru a demonstra dorința de respectare a unui principiu. Iată că echitatea nu este un produs al culturii, ci invers: civilizația a introdus inechitatea. Revenind la impozitul pe profit, este evident că se pot găsi soluții mai rezonabile şi, cu certitudine, ele vor apărea. Iată una în primă instanță: • un impozit de bază pentru orice persoană matură, impozit justificat de cheltuielile statului legate de simpla existență a individului, şi • un impozit diferențiat pe proprietatea de teren, pentru că poziția terenului implică cheltuieli diferite de la sat la oraş, de la centru la periferie etc. Astfel, fiecare ar trebui să plătească în conformitate cu ceea ce societatea cheltuieşte pentru el, iar oamenii n-ar mai trebui să mintă. Impozitul diferențiat pe teren, şi nu pe clădire, ar obliga proprietarul să-l valorifice potrivit poziției. Va fi interesul lui să construiască clădiri cu atât mai înalte şi/sau pretențioase, cu cât terenul este impozitat la cote mai înalte. Cât despre achitarea impozitului, statul nu ar mai avea nevoie de o armată de birocrați, dar va trebui să ofere locuri de muncă pentru cei ce nu sunt capabili să-şi găsească singuri. Va fi, deci, interesul oamenilor ca, din proprie inițiativă, să lucreze pentru a produce venit şi a nu intra în categoria ruşinoasă a celor ce lucrează la stat pentru un venit minimal. Dar este, din păcate, la fel de evident că societatea noastră în curs de globalizare nu este capabilă să facă acest lucru în prezent. Ne putem pune întrebarea: ce se va întâmpla mai întâi? Va fi societatea capabilă să schimbe modul de impozitare sau impozitarea defectuoasă va fi unul dintre argumentele ce vor motiva schimbarea societății? Am vorbit despre impozitul pe profit, nu pentru că prin el s-ar rezolva toate problemele societății, ci doar ca un exemplu. Întreg modul nostru de gândire social-politică este afectat de idei mai mult sau mai puțin fixe, dar, sigur, perimate. Ne aflăm în situația fabricanților de maşini de scris electrice, care se străduiau să-şi îmbunătățească produsele, în timp ce apăruseră calculatoarele electronice. În politică – unde ne pricepem cu toții, nu-i aşa? – se adoptă ca principiu ideea că o țară nu poate fi guvernată decât de către un partid sau o alianță de partide, care să dispună de majoritate parlamentară. Cred că, dimpotrivă, un partid ce obține majoritatea ar trebui dizolvat în mod automat, prin lege, tocmai pentru că el nu mai este o parte, se poate substitui întregului şi îşi poate impune voința sa. O lege, dacă este cu adevărat bună, va fi aprobată de către toate partidele, pentru că cel care n-ar aproba-o şi-ar pierde credibilitatea. În schimb, o lege proastă nu trebuie să treacă de parlament doar pentru că avantajează un partid, fie el şi la putere. Astfel, parlamentul ar fi cu adevărat democratic, un for de dezbatere, iar legile ar fi cu adevărat folositoare. În morală, se exagerează prin exemplul extrem al omului bun, în speranța că, astfel, se contracarează acțiunile omului rău, needucat. Omul real, însă, sesizează exagerările şi abandonează morala cu totul. În plus, în lupta pentru existență, omul educat este nepregătit în fața celui needucat, şi pierde întotdeauna. Se ajunge astfel la concluzia paradoxală că educația îi este dăunătoare. Ne-ar trebui, deci, o educație realistă, care să servească omului educat în disputa sa cu cel needucat. Toată lumea vorbeşte despre ecologie şi pericolele ce ne aşteaptă dacă nu ținem seama de ea. Dar statul ce se consideră cel mai civilizat, SUA, este cel mai mare poluator şi – culmea – cel care se

opune soluțiilor importante. Dovadă mai mare de ipocrizie greu ar putea fi găsită! Ipocrizia guvernanților trebuie condamnată chiar la ea acasă. Degeaba se vorbeşte într-o țară din lumea a treia despre faptele reprobabile ale marilor puteri. Ar trebui să se vorbească în țara care le produce. Faptul că, acolo, se păstrează tăcerea, este o dovadă că presa nu este independentă. Apropo, marea majoritate a ziarelor din România se auto-declară independente, de parcă şi-ar propune să demonstreze în acest mod lipsa de onestitate a ziariştilor. Un ziar de partid este onest, pentru că îşi declară deschis apartenența. Celelalte, chiar dacă ar vrea, nu pot fi independente, pentru că apar ingerințe de tot felul, pe care greu le-ar putea evita. Media, pe ansamblu, ar putea fi independentă, nu anumite ziare, dacă partidele ar avea publicațiile lor proprii. Din categoria erorilor fundamentale ale societății contemporane am identificat educația. De fapt, cred că este cea mai importantă. Educatorii, oricare ar fi ei, îşi imaginează că vor inocula copiilor moralitatea. Dacă, mai târziu, când experiența le dă copiilor o lecție complet diferită, suportată adesea pe pielea lor, aceştia descoperă că profesorii au fost primii care i-au înşelat, iar o asemenea descoperire poate aduce mai multe prejudicii. Dorința de a fi cineva este înnăscută în orice individ. Dar dacă nu are nici o aptitudine, ce face? Şi dacă la şcoală îşi dă seama că nu are nici o şansă să fie lăudat, ce face? Dintre primele alternative la îndemână poate alege să devină bătăuş, hoț şi altele asemenea. Dar şi pentru acestea este nevoie de unele calități: un bătăuş trebuie să fie voinic, un hoț trebuie să fie curajos şi aşa mai departe. Iar dacă nu are asemenea calități, revine întrebarea: „ce face?”. Atunci se face politician. Neisprăviții au totuşi şi ei o calitate, şi anume capacitatea de a se uni la rău. Aşa se formează bande, găşti, clanuri, „grupuri de interese”, partide etc. Iată că tocmai am constatat o primă consecință a modului greşit în care este organizată educația. Nu cred că ne-ar folosi să le identificăm pe toate, pentru că sunt prea multe. Şcoala, cândva, era un atribut al bisericii. Dacă biserica şi-a propus să fie reprezentanta extremei bune, deşi nu există nici o instituție reprezentând oficial extrema rea – poate cu excepția celor politice, dar ele nu-şi recunosc acest rol –, atunci educația laică ar trebui să fie cea preocupată să caute calea rațională. Dirijată de către stat, şcoala devenise în timpul regimului trecut un instrument politic. Dacă mă gândesc bine, nu era în fond nici o schimbare majoră, pentru că, în trecut, biserica juca un rol politic important, responsabilă în special cu sectorul de propagandă. Astăzi, şcoala a devenit o afacere pentru unii din vârful piramidei, iar cu dascăli slab plătiți la baza ei, nu există nici o speranță ca înțelepciunea să vină din şcoli. Orice altă activitate este mai atractivă din punct de vedere financiar decât, cea de cadru didactic. Iată o soluție ce, chiar dacă pare utopică, ne poate arăta că sistemul poate fi gândit şi altfel. Ea pleacă de la constatarea că bunicii sunt pedagogi excelenți pentru copii. Unii, nu toți! La adulți, cursurile de specializare, perfecționare, postuniversitare etc., se predau de către alți colegi cu ceva mai multă experiență, sau mai calificați, pentru că aici pregătirea profesională contează, şi mai puțin talentul pedagogic. Doar elevii sunt lăsați pe seama unor presupuşi profesionişti ai pedagogiei. Eroare! Pedagogia este un har pe care îl ai sau nu. El nu se învață. Poate fi, eventual, dobândit odată cu vârsta şi numai în anumite condiții, dintre care prima este să-ți placă copiii. Dovada e că o reuşesc cea mai mare parte dintre bunici. Am putea dezvolta această idee şi să privim dreptul bunicilor

de a-şi educa nepoții ca pe o recompensă, un premiu, deoarece el este realmente câştigat pe merit. Cei aproape de vârsta de pensionare, ar putea fi premiați prin câştigarea dreptului de a preda elevilor mai mari sau mai mici, conform recompensei pe care o merită. Cei mai în vârstă s-ar putea ocupa de educația elevilor din clasele mai mici, iar cei mai puțin vârstnici, dar nu sub 50 de ani, de clasele mai mari. „Vârsta târzie deține esența savuroasă, nostalgică, fortifiantă a înțelegerii vieții”, ne spune Alexandru Paleologu. O fi ştiind el de ce! Şi evident că nu oricine poate deveni astfel profesor, ci doar cei care dovedesc că au calmul pedagogic necesar şi o cultură suficientă, dacă se poate chiar filozofică. Numai astfel educația ar încăpea pe mâini bune, ar putea avea un rol pozitiv. Altfel, ea rămâne o formă a propagandei politice, şi asta în cel mai bun caz. Prost retribuită, va fi populată de către cei ce devin profesori în lipsa altor posibilități intelectuale. „Există o înălțime de la care, privită, lupta seamănă cu dragostea” (Antoine de Saint-Exupèry). Cine n-a ajuns până acolo, dacă nu s-a născut acolo, nu poate fi pedagog. România, ca orice altă țară, are şi ea nevoie de o literatură, ca parte a culturii. Nu vreau să spun că nu ar avea una. Orice cultură are la bază câteva cărți fundamentale care, pe de o parte, au contribuit la formarea gândirii, a limbii, a mentalității acelui popor şi, pe de altă parte, au arătat lumii cine sunt ei. Națiunile puternice, nu numai că au arătat, dar au şi impus altora cultura lor. Desigur, există cărți de ficțiune, de exegeză, de poezie şi de multe alte feluri, dar la nivelul de bază, cel fundamental, se află cărțile ce relatează întâmplări reale sau fictive – dar plauzibile –, menite nu numai să arate, ci să şi explice mentalitatea poporului, aşa cum s-a format ea în decursul anilor, ca efect al istoriei pe care a traversat-o, cu toate evenimentele ei, favorabile sau nefavorabile. Motivațiile noastre, explicația unor fapte trecute şi modul în care vom acționa în viitor se află într-o relație de tip cauză-efect. Nu întâmplător, cei ce conduc lumea ştiu cum să ne manipuleze. Ei ştiu cum gândim, chiar mai bine decât noi, pentru că ne cunosc trecutul, trecut pe care noi înşine, uneori, îl eludăm, atunci când nu-l deformăm din diferite motive. Trendul indică viitorul, dar parametrii lui se stabilesc prin analiza evoluției anterioare. Sau mai pe româneşte, „trebuie să ştii de unde vii, ca să ştii încotro te îndrepți”. Ce avem noi aici? Cam puțin, iar cu apetitul nostru către defăimare, riscăm ca, în scurt timp, să nu mai avem nimic. Şi totuşi, am cunoscut evenimente din care ar putea învăța şi alții, nu numai noi. Despre ele, însă, nu scriem decât prea puțin, aproape nimic. Există printre scriitori mentalitatea că un roman este mai ceva decât un jurnal, că ficțiunea este adevărata literatură şi nu reflectarea realității. Poate, cu o mică observație: orice autor va pune în sarcina eroilor săi ceea ce gândeşte şi înțelege el, şi nu ceea nu i-a trecut niciodată prin minte. Un roman este de aceea mai mult o încercare de a se ascunde după deget, pentru că îi lipseşte curajul să dea publicității un jurnal intim. În loc de persoana întâia singular, se foloseşte a treia, şi gata romanul. Acestor autori le lipseşte prima calitate de scriitori adevărați: sinceritatea. A doua calitate, capacitatea de introspecție, este deja ceva ce le depăşeşte cu mult posibilitățile intelectuale. În ceea ce priveşte puterea de convingere, soluția inversă – relatarea la persoana întâia a unor fapte îndeplinite de altcineva – ar fi cu mult mai eficientă. Mă gândesc acum la o carte autobiografică, pe care tocmai am citit-o, adică una dintre acelea minimalizate de către criticii noştri literari, nerealizând că, în acest mod, se minimalizează pe ei înşişi. Sub

forma amintirilor unui copil, este redată atmosfera deceniului şase al secolului trecut într-un târg românesc. Nici un tratat de istorie nu va reda atât de autentic viața în România acelor ani, iar cărțile de literatură care ne-am aştepta s-o facă, sunt cvasi-inexistente. Amintiri din copilărie? Iată o idee! Un copil nu poate fi decât martor. Lui i se iartă orice. Totul este ca relatarea să fie autentică, iar aceasta este una dintre puținele cărți adevărate scrise în ultimul timp. Pentru contrast, avem „memorialistica" celor ce vor să-şi corecteze imaginea, sau chiar să-şi construiască o „filogeneză aurită". Cum acestora din urmă le lipseşte sinceritatea, rezultatul este opus celui scontat. Minciuna, prin eludarea unor evenimente importante sau chiar minciuna simplă, sunt prea evidente pentru orice cititor oricât de neavizat. În lipsa unor explicații plauzibile, supozițiile pot fi chiar mai grave decât realitatea. Orice răufăcător are, în momentul respectiv, convingerea că faptele lui sunt pe deplin justificate. Cum a ajuns el la această convingere rămâne să ne povestească. Dacă o face cu sinceritate, s-ar putea să-l credem şi chiar să-l iubim, fiindcă îl înțelegem. („Errare humanum est, perseverare autem diabolicum".) Marii scriitori nici n-au făcut altceva. La şcoală ni se dădea exemplu Shakespeare, care o duce pe Gertrude, mama lui Hamlet, de la o convingere la cea opusă, de la ură la dragoste, prin subtilitatea modificărilor psihologice, în paşi mici. Cartea autobiografică despre care vorbeam mai devreme şi spuneam că mi-a plăcut, deşi nu aparține unui scriitor profesionist, mi s-a părut cu atât mai valoroasă cu cât vine după o lungă perioadă în care am constatat şi regretat lipsa unei literaturii autentice, sincere, tratând tocmai perioada care, ca popor, ne-a încercat atât de tare. Literatura are un rol cu mult mai important chiar decât documentele oficiale, citite doar de către istorici şi – uneori – nici măcar corecte. Literatura intră direct în conştiința oamenilor, o modelează. În plus, unele evenimente nici măcar nu sunt înregistrate. Iată un exemplu. La 23 august 1944, armata română angajată pe front a fost lăsată în voia sorții, mai exact în fața armatei sovietice, care trăgea în tot ce mişcă, în ciuda declarației noastre de întoarcere a armelor. Au fost câteva zile de groază pentru ostaşii români. Nu ştie nimeni câți au murit şi nu s-a scris nicăieri despre traumele celor ce au scăpat cu viață ca prin urechile acului, fugind peste munți sau călcându-se unii pe alții pe drumurile supra-aglomerate. Iar cum majoritatea mărşăluiau pe jos, au fost ajunşi imediat de către trupele sovietice auto-purtate. Cum tata fusese ofițer – decedase între timp – prin intermediul familiilor unor foşti camarazi, am avut prilejul să-i cunosc pe câțiva dintre cei ce au scăpat cu viață din acel coşmar. Cu mintea mea de copil nu înțelegeam prea multe, dar mi-au rămas întipărite în minte figurile lor încă îngrozite. Evident că nu există nimic scris despre acele evenimente dramatice în documentele oficiale. Nu numai că nu a avut cine să le scrie, dar şi dacă ar fi făcut-o, avea cine să le distrugă între timp. Eroii acelor întâmplări – câți mai există – sunt astăzi prea bătrâni pentru ca s-o mai poată face. Foarte curând, şi cei ce au trăit evenimentele ulterioare vor îmbătrâni şi ei; majoritatea deja sunt. Repet: „dacă nu ştii de unde vii, nu ştii încotro te îndrepți". Fără o literatură autentică, nu reprezentăm nimic într-o lume pe care – s-o recunoaştem – nici măcar n-o înțelegem prea bine, fiindcă ne depăşeşte cu câteva sute de ani. Suntem doar praf în bătaia vântului, iar dacă cineva va face din noi oameni, vreau să spun oameni ai lumii moderne, o va face după voința lui, după care noi nu vom mai fi nici măcar ceea ce

suntem acum. Nu sunt pesimist; vreau doar să atrag atenția că ar fi cazul să ne luăm soarta în propriile noastre mâini şi să n-o lăsăm pe seama oportuniştilor de tot felul, mai ales în literatură. Este chiar mai importantă decât politica, pentru că ea formează caractere, opinii şi – din aproape în aproape – pe toate celelalte. În prea multe privințe societatea omenească, cel puțin cea Europeana şi Americană, este aşezată invers, astfel că orice idee novatoare pare să fie mai bună decât cele existente. Din păcate, aşa după cum poziția unei maşini în funcțiune nu poate fi inversată prin inversarea pe rând a pieselor componente, ci toată maşina deodată, un sistem social nu poate fi schimbat prin măsuri izolate. Probabil că de aceea apar şi revoluțiile, nu neapărat cele cu vărsare de sânge, dar cele ce schimbă gândirea din rădăcină. Trecerea de la „monarhia religioasă" la „democrația raționalistă" (fără a fi rațională), a durat câteva sute de ani şi a fost lină în unele țări, dar şi catastrofică în altele. Am spus catastrofică, şi nu catastrofală, pentru că mă gândeam la teoria catastrofelor. Teoria, neinspirat numită astfel, este una destul de paşnică de altminteri. Ea îşi propune să caracterizeze fenomenele cu schimbări bruşte de direcție, existente peste tot în natură. Exemplul clasic este cel al câinelui ce trece brusc de la starea de curaj furibund, atunci când latră, la cea de frică, când fuge cu coada între picioare, fără ca între cele două stări să existe una intermediară, de trecere graduală. Şi societățile omeneşti par să se comporte astfel, în special în lumea latină. Că religia este necesară, am arătat deja. Reformulez! Religia este indispensabilă! Preoții, însă, nu pot spune enoriaşilor să fie credincioşi doar pe jumătate. Ei le cer totul, în speranța că oamenii vor păstra o parte. Greşit! Când oamenii sesizează eroarea, abandonează totul. Religia, al cărei scop este să dea oamenilor o speranță şi să construiască o etică socială, ar trebui să aibă în vedere, dacă nu o societate plauzibilă, măcar una cu o etică realistă. Majoritatea religiilor şi-au imaginat câte o cosmogonie. Iudaismul s-a molipsit şi el, ridicând în rang relația unui trib de evrei cu Sumerul, despre care am vorbit mai înainte. Dar chiar este nevoie de o cosmogonie? Mai este necesară ea în secolul XXI? Dacă da, am schițat în continuare nu chiar o cosmogonie, ci un punct de plecare. Când ne gândim la micro-cosmos, avem în vedere particule minuscule cu anumite caracteristici fizice. În macro-cosmos, particulele minuscule devin uriaşe corpuri cosmice. Atât în micro-cosmos, cât şi în macro-cosmos, particulele nu fac altceva decât să se învârtă unele în jurul altora. (Apropo, ştiți că Newton, cel care a descoperit legile gravitației, era un om extrem de credincios?) În acest mediu simplu, există însă viața atât de complexă pe care o cunoaştem pe planeta noastră. Explicația ciudățeniei este în mod evident lipsa noastră de informații. Cu cât ne îndepărtăm mai mult de mediul nostru, cu atât ştim mai puțin. Dacă Universul este infinit, iubitul nostru glob pământesc este undeva pe această scară fără sfârşit. Particulele despre care vorbeam nu sunt, însă, independente. Ele fac parte din structuri mai mult sau mai puțin complexe, începând cu structura atomică. Atomii pot aparține unor substanțe minerale, dar pot fi şi componente ale unor ființe, cum ar fi ficatul, inima sau vreun os. Am putea, acum, să ne imaginăm Terra, cu tot ce se află pe ea, inclusiv prețioasele noastre ființe, ca pe o particulă din ficatul unei vietăți de rang superior. Am putea atunci să spunem că, aşa cum eu sunt un fel de dumnezeu pentru un atom din ficatul meu, Terra este un atom din ficatul vietății de rang superior. Această viziune este extrem de simplificată, nu pentru că nu-l include pe Dumnezeul biblic, ci

pentru că, în natură, chiar există multiple structuri suprapuse despre care ştim câte ceva, bănuim ceva despre altele, dar nu ştim nimic despre cele mai multe. Undele herțiene, lumina, atracția magnetică şi altele asemenea sunt doar exemple din categoria de mijloc. Pe unele ştim să le folosim, chiar dacă nu le cunoaştem prea bine natura. Putem însă desprinde câteva idei. O primă consecință este aceea că ar fi bine să avem mai multă grijă de pământul nostru, pentru a nu fi eliminați, ca orice celulă bolnavă. Şi o primă problemă: aşa cum eu nu mă pot adresa în limba română atomului din ficatul meu, nici Dumnezeul meu nu mi se poate adresa în mod direct. Este de presupus, însă, că o face în mod indirect. Urmează doar ca noi să-i receptăm şi interpretăm mesajele. Cele câteva idei pe care le-am înşirat mai sus, unele poate năstruşnice, nu vor schimba sistemul. Probabil că nici altele asemenea lor, ceea ce însă nu înseamnă că nu e nimic de făcut. Dimpotrivă, sistemul se schimbă în permanență, şi el va fi mai bun sau mai prost tocmai în funcție de noi, dacă reuşim să vedem unde greşim şi să avem curajul să punem degetul pe rană, deşi mai bun ar fi un pansament steril, poate aşa reuşim să vindecăm rănile, pentru că sunt mai multe. Nu de soluții avem nevoie, pe câtă nevoie avem să ne cunoaştem mai bine. Nu ştiu cum va arăta societatea viitoare. Ceea ce ştiu este că va fi diferită de cea de azi, pentru că nimic nu stă pe loc. Putem intui cum nu va fi, pentru că schimbările sociale se bazează pe dorința oamenilor de a îndepărta ceea ei au identificat ca fiind rău. Nu trebuie decât să identificăm relele existente. La o primă vedere, am putea spune că minciuna. Dar minciuna va exista întotdeauna, pentru că societatea trebuie condusă, conducătorii au nevoie de argumente, şi nu adevărul place oamenilor, ci o minciună frumos spusă. Va fi deci o nouă minciună. Ar urma să vedem ce identifică oamenii ca fiind greşit în societatea de azi şi ar trebui îndreptat. Prima ar fi minciuna despre democrație, dar aceasta o ştiu cel mai bine politicienii şi încearcă s-o acopere, spunându-ne că, oricum, alta mai bună nu avem. Aici au dreptate. Greşeala constă în plasarea discuției la un nivel prea general. Este nevoie de argumente mai concrete. „Omul a început prin a fi vierme", ne spune Geoffroy, într-o viziune optimist evoluționistă. Reciproca ar fi să ajungem acolo, având în vedere că am plecat din mâinile Creatorului suprem. Personal, prefer o variantă mai statică: să rămânem, dacă se poate, oameni! Oswald Spengler, după ce demonstrează frumos şi convingător de unde am plecat şi unde am ajuns, simte nevoia unui final previzionist pentru umanitate. Aş fi crezut că acesta îi este şi scopul. Din nefericire, viitorul după el este pe cât de romantic, pe atât de dezarmant. Ce-i drept, frumusețea nu-i lipseşte. Decât să-l caracterizez, îmi este mai simplu să citez ultimul paragraf din „Omul şi filozofia vieții", o cărticică scrisă de el însuşi, cu scopul ca, într-un „număr mic de idei, preluate dintr-o operă mai mare la care lucrez de ani de zile..." (citat din introducere) să-şi prezinte filozofia cât mai clar cu putință: „Suntem născuți în acest timp şi trebuie să parcurgem curajoşi drumul care ne este hărăzit, până la capăt. Nu există altul. Să rezistăm pe reduta pierdută fără speranță, fără salvare, iată datoria noastră. Să rezistăm ca acel soldat roman ale cărui oseminte au fost găsite în fața unei porți din Pompei, care a murit pentru că în cursul erupției Vezuviului au uitat să-i ridice comanda. Aceasta este măreția, aceasta înseamnă să ai rasă. Acest sfârşit cinstit este singurul lucru, ce nu-i poate fi luat omului." O fi măreț, nimic de zis, dar este non-lucrativ şi în contradicție cu demonstrația sa de până aici,

care – repet – este cât se poate de raţională. Poate că tocmai acest final neinspirat i-au atras şi criticile adversarilor săi, ceea ce nu trebuie să facem şi noi. Spengler este un filozof. Din dorinţa de a-şi încheia cartea frumos, nu şi-a dat seama că se coboară la nivelul literaturii de consum, şi a pierdut. Analiza lui este perfectă. Prelungirea trendului constatat este însă gratuită. Orice simulare matematică bazată doar pe extinderea trendului este negativă. În viaţă, în schimb, intervin întotdeauna elemente noi, elemente ce nu avem cum să le intuim în prezent. De aceea, o simulare corectă trebuie să aibă în vedere şi apariţia surprizelor, chiar dacă nu le putem preciza aprioric. Mai mult chiar, deoarece viaţa are prioritate, putem presupune apariţia noutăţilor acolo unde, în lipsa lor, s-ar produce o catastrofă iremediabilă, ceea ce Spengler nu a făcut. Ce-i drept, el a fost doar analist, deşi unul foarte bun. Principala lui idee pleacă de la constatarea că omul încearcă nu numai să învingă natura, dar vrea s-o facă să lucreze în slujba lui. „Civilizaţia însăşi a devenit o maşină". Acum, „creaţia se ridică împotriva creatorului", „învingătorul căzut este târât spre moarte de atelajul ce nu mai poate fi controlat". Catastrofe au existat şi în trecut şi vor mai exista şi în viitor. Cu siguranţă, una de care ne temem cu toţii, catastrofa nucleară (iată că intuim ceva), va veni. Oamenii, însă, nu sunt dinozauri. Ei nu vor dispărea în acelaşi mod, pentru că umanitatea şi-a construit o cultură, iar aceasta nu piere cu una, cu două. Deşi, dacă privim puţin în trecut, am putea constata că în istoria umanităţii catastrofele culturale au avut efecte negative mai puternice decât ar putea produce câteva bombe nucleare. Dacă ne gândim la moralitatea unor civilizaţii antice, am putea chiar trage concluzia că aşa-zisa noastră civilizaţie modernă a reprezentat, prin distrugerea moralităţii, cea mai mare catastrofă culturală cunoscută. Încep să calc pe urmele lui Spengler!! Nu, cu siguranţă că vor apărea soluţii noi. O prima dovada este faptul că din ce în ce mai mulţi oameni caută soluţii naive în tot felul de alte domenii, inclusiv oculte, numai şi numai din dorinţa de a evada din „filozofia" curentă, ceea ce reflectă convingerea că aceasta este greşită. Vreţi să vă convingeţi? Intraţi într-o librărie suficient de mare şi în care librarul ştie să-şi vândă marfa şi veţi constata că rafturile destinate cărţilor para-religioase şi chiar oculte ocupă o parte însemnată a spaţiului librăriei. Ba există chiar şi librării specializate în „ştiinţe oculte". Ce anume caută cititorii nu ştiu nici ei, dar caută şi cu siguranţă că în curând se va găsi ceva. Nu vor găsi acolo şi nu ei. Am constatat doar că există o intensă preocupare în acest domeniu, semn că oamenii doresc o schimbare. O catastrofă nucleară, că tot am amintit de ea, va exista, dar nu în măsură să facă pământul ţăndări. Una mai mică va fi suficientă pentru ca oamenii să se reorienteze. Ceea ce ştim este că întregul arsenal propagandistic utilizat azi, începând cu creştinismul şi terminând cu democraţia, va cădea în mod lamentabil. Asta, însă, nu înainte de a găsi ceva de pus în loc. Nu că acel ceva va fi mai bun, dar nu se poate fără el. Nu poţi să înlături ceva fără să pui altceva în loc. Că nu ştiu eu acum cum va arăta acel ceva, este paguba cea mai mică, fiindcă oricum pe mine nu mă întreabă nimeni. Asta nu înseamnă că el nu va fi. Va fi, pentru că prea îl caută multă lume. Am văzut cum oameni educaţi au luat decizii greşite, sau au fost incapabili să reacţioneze corect în faţa celor mai puţin educaţi. E limpede că educaţia nu i-a ajutat, ci, dimpotrivă, i-a împiedicat, pentru că le-a inoculat o schemă de comportare ineficientă. Exemple s-ar fi putut da din aproape orice domeniu, nu numai

din categoria celor mărunte din viața unei persoane oarecare. Ne este limpede acum – sper – că ceva fundamental trebuie să se schimbe în „filozofia” noastră şi nu la suprafață, ci în profunzime, la nivelul principiilor. Am discutat cu precădere două domenii diferite, pentru unii opuse: religie şi politică. Aş fi putut alege şi altele, dar acestea mi s-au părut cele mai actuale. Soluții? Numai aşa ceva nu mi-aş dori să fac! Poate că, totuşi, lumea s-a săturat de utopii. O analiză mai profundă a ceea ce suntem, unde ne aflăm, cum am ajuns aici şi aşa mai departe, este ceea ce ar trebui să facem. Cu o condiție: SINCERITATEA. Să nu ne mai amăgim cu iluzii!

CUPRINS